

PAYİTAHT İSTANBUL'UN SON YÜZYILI

GÜLTEKİN YILDIZ*

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılından, I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 senesine kadar geçen yaklaşık bir asırda İstanbul, bir dizi önemli siyasi olaya tanıklık etti. Osmanlı saltanatına karşı dış ve iç tehditlerin arttığı bu dönemde siyaset sahnesine yeni aktörler çıkarken, siyasetin dili, sembolleri ve yapılış şeklinde de yenileşme ve değişimler yaşandı. Hem padişahın hususi ikametgâhı hem de devlet idaresinin kalbi olan saray, kadim şehir merkezinden Boğaz sahiline ve sırtlarına taşınırken, XVII. yüzyıldan beri devlet idaresinde saraydan sonra ikinci adres olan Bâbüâlî'nin yanına Beyazıt'taki Bâb-ı Seraskerî (Seraskerlik/Harbiye Nezareti) eklendi. O dönemde Galata ya da Pera olarak adlandırılan Beyoğlu bölgesinde yoğunlaşmış Avrupalı büyük devletlerin elçilikleri de, daha önce görülmedik şekilde İstanbul'daki nüfuzlarını artırdı ve birbirine rakip yerli siyasi aktörlerin destek ya da koruma aradığı sığınaklar hâline dönüştü. Adı konulmamış siyasi hizipler şeklinde birbirleriyle mücadele eden bürokratların yerini, görünüşte ideolojik eksenli olarak yapılanmış fırkalar almaya başladı. Giderek keskinleşen siyasi rekabet içerisinde, yüksek siyaset aktörlerinin popüler desteğe olan ihtiyacı da giderek arttı. Mahalle halkı, esnaf ve kırdan kente gelmiş ücretli emekçilerin yanı sıra, medrese ve Darülfünun talebeleri ile Harbiyeliler ve şehirdeki askerî birliklerde bulunan rütbesiz neferler de taht ve hükümet değişikliklerine zemin hazırlayan sokak gösterilerinde boy gösterir hâle geldi.

Yeniçerilerin ön ayak olduğu bir isyanla 29 Mayıs 1807'de tahttan indirilen III. Selim'i takip eden 7 padişahтан, sonuncusu VI. Mehmed Vahdeddin de dâhil edilirse, 4'ü darbelerle hal' edildi. XIX. yüzyıla kadar siyasi rüzgârlar İstanbul'un hinterlandı olan geniş imparatorluk coğrafyasına eserken; Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere askerî birlikleriyle 21 Temmuz 1808'de İstanbul'a gelişi ve bir hafta sonra Bâbüâlî'yi basıp sadaret mührünü kapmasıyla

birlikte, ibreler tersine dönecekti. Bundan tam yüzyıl sonra, Manastır'da başlayan bir askerî kalkışma II. Abdülhamid'i parlamentoyu yeniden açmaya ve *Kanun-ı Esasî*'yi tekrar yürürlüğe sokmaya zorlayacak; 25 Nisan 1909'da Selânîk'ten harekete geçerek İstanbul'u işgal eden III. ve II. ordulara bağlı birlikler ile Balkanlı Müslim ve gayrimüslim çetelerden oluşan "Hürriyet Ordusu" ise Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirecekti.

Osmanlı payitahtına bu dönemde Balkanlar'dan esen tehdit ve işgal rüzgârları bunlarla da sınırlı değildi. Kırım'ın kaybindan sonra Osmanlı-Rus sınırının güneye doğru kaymaya başlaması ve hatta 1828-1829 ve 1877-1878 savaşlarında Rus ordusunun önce Edirne'ye sonra İstanbul civarında Ayastefanos'a (Yeşilköy) dek gelmesi, Topkapı Sarayı ve Bâbüâlî'deki devlet yöneticilerinin yüzünü daha da batıya, başta Londra, Paris ve Viyana olmak üzere dönemin büyük Avrupalı devletlerinin payitahtlarına döndürecekti. Resmîyette İstanbul'a bağlı olması gereken Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya bağlı birliklerin 1832-1833'te Osmanlı ordusuna galip gelip Kütahya'ya kadar ilerlemesi ise siyasi ve askerî destek arayışlarının rotasını Rus payitahtı St. Petersburg'a dahi çevirttirdi. Kırım Savaşı olarak da bilinen 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise İstanbul, Avrupa siyasetinin bir rekabet sahnesi olmaktan çıkıp birleşik Osmanlı-İngiliz-Fransız-İtalyan silahlı kuvvetlerinin konuşlandığı bir ordugâha dönüştü.

Dış politikada Batılı güçlerle girilen ittifak ilişkileri, iç politikada da hızla tesirlerini gösterecekti. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve İstanbul'un savunması artık bir "Avrupa meselesi" olarak görülmeye başlandığından, Osmanlı tahtına hangi şehzadenin oturacağı ve hangi vezir ya da nazır paşanın sadaret mührünü eline alacağı gibi iç siyaset konuları, İstanbul'daki diplomatik temsilcilerin kendi dış işleri ve savaş bakanlıklarından aldıkları talimatlarla yaptıkları müdahalelere açık hâle geldi. XIX. yüzyılda İstanbul'da görev yapmış nüfuzlu elçilerden İngiliz diplomat Canning, Rus diplomat Ignatieff ve Alman askerî danışman von

* İstanbul Üniversitesi



1- III. Selim'in Avrupalı bir elçiyi kabulü. Padişahın solunda Şehzade Mustafa (IV.) ve Şehzade Mahmud (II.) (d'Ohsson)

der Goltz Paşa başta olmak üzere, sayıları onlarla ifade edilebilecek diplomat, askerî ataşe ve danışman ile elçilik tercümanları, son dönem Osmanlı siyasi tarihine geçen pek çok önemli olayın hazırlayıcısı, tertipçisi ya da destek ve köstekçisi olarak itham edilir hâle geldi. Mamafih ne onlar ne de Osmanlı siyasetinin en üstten en alta yerli aktörleri bu girift çekişme ve çatışmalarda tek başlarına muktedir olacak güce sahiplerdi. Siyasetin dinamik ve değişken yapısı, en ince ayrıntısına kadar hazırlanan planları orta ve uzun vadede çoğu kez boşa çıkarttı. Bir demde galip gözüken darbeci ve tertipçiler, bazen çok kısa bir süre sonra bazen ise bir miktar vakit geçtikten sonra, ele geçirdiklerini sandıkları iktidar ve nüfuzlarını kaybettiler. Kalıcı olacağı zannıyla tesis edilen her siyasi teşkilat, bünyesinden kendi muhalifini ve tahripçisini çıkardı. Çoğu kez de, islahat (reform) ve hatta inkılap (devrim) vaatleriyle siyasi makamlara talip olanların devri iktidarları, kâğıt üzerinde kalmaktan pek öteye geçmeyen ittifak senetleri, Tanzimat ve Islahat fermanları, Kanun-i Esasi (anayasa) metinlerinin gölgesinde, önceki dönemden daha sert ve şiddetli baskı ve tahakkümleri beraberinde getirdi.

Askerî bir kuvvet olmaktan çıkıp İstanbul siyasetinin ve ekonomisinin başlıca aktörlerinden birine dönüşmüş Yeniçeri Ocağı'nın yerine 1826'dan itibaren ikame edilen yeni merkez ordusu da sarayın beklentilerini boşa çıkardı. Orduya rütbeli personel yetiştirmek için kurulan Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye mezunu subaylar, sadece yarım yüzyıl sonra selefleri gibi siyasileşti. İlk mektepli serasker olan Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği Mayıs 1876 darbesinin baş tertipçisi olurken; Makedonya'daki ayrılıkçı Bulgar çeteleriyle mücadele etmeleri için bu bölgeye gönderilen Harbiye mezunu genç subaylar, öğrendikleri gayrinizami harp yöntemlerini Temmuz 1908'de saraya ve sultana sadık, kendi kıdemli komutanlarına yöneltmekten geri durmadılar. Osmanlı Devleti'nin son 10 senesine damgasını vuracak İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurucu kadrosunu oluşturan ve o yıllarda "hürriyet kahramanı" olarak nam salan bu muhalif genç subaylar, 1913 Ocak'ında ise Bâbüâlî'yi bastı ve dönemin Harbiye nazırını da vurarak hükûmeti devirdi. Osmanlı saltanatının siyasi ömrünü tükettiği XX. yüzyılın ikinci

on yılı, padişahın “Dolmabahçe noteri”ne dönüştüğü tek parti hegemonyasına tanıklık etti. Avrupa ve dünya siyasetinin aşırılıklara meylettiği yüzyıl dönümünde İstanbul da çağın ruhuna uymuştu. Artık yeniçeriler yoktu. Ancak siyasetin pratiğinde hâlâ şiddet hâkimdi. Eski dönemde şehrin orta yerinde sultana sadık ve ona muhalif gruplar arasında toplu tüfekli çatışmalar yaşanırken; 1890’lardan itibaren bombalı ve ateşli silahlı suikastlar ve faili meçhul cinayetler İstanbul sokaklarında görülür hâle gelecekti. Müslim ve gayrimüslim siyasi muhaliflerin yurt dışındaki bağlantılarını da kullanarak, II. Abdülhamid’i devirmeye çalıştığı bu yıllarda bombalar, sultanın arabasının altına konulur ya da kolluk güçlerine karşı kullanılırken; sultanın hal’ edilmesini takip eden İttihat ve Terakki diktatörlüğü günlerinde muhalif gazeteciler, sokak ortasında vurulur hâle gelecekti. Sultan Abdülaziz döneminin sonlarından itibaren Osmanlı siyasi lügatine giren “politika töhmeti” yani *siyasi suç* kavramı, Sultanahmet Meydanı’nda inşa edilen ilk Umumi Hapishane ve Zaptiye Nezareti binalarında tutulan Müslim ve gayrimüslim tutuklularla müşahhaslaştı.

Yeni Dönemin Miladı: Rum İsyanı, Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Tarikatı’nın Kaldırılması

Fransız İhtilali’nin patlak verdiği sene olan 1789’da Osmanlı tahtına çıkan III. Selim’in 1807’de Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilmesi, ordu ve devlet teşkilatlarında başlatılan Nizam-ı Cedid projesinin de sonunu getirmişti. Sultanın ve merkezî hükûmetin hem payitahtta hem de Rumeli ve Anadolu’daki siyasi, idari ve mali kontrolünü artırmayı amaçlayan bir dizi askerî ve mali tedbir, farklı menfaat gruplarını bir araya getirmiş ve III. Selim’in yerine IV. Mustafa’nın geçirilmesiyle statükonun korunabileceği umulmuştu. Alemdar Mustafa Paşa’nın kendine bağlı Rumeli kuvvetleriyle payitahtı işgali, IV. Mustafa’nın 14 ay süren saltanatını sonlandırsa da, selefının yeniden tahta geçirileceğinden korkan padişahın emri devrik sultanın hayatına mal oldu. Topkapı Sarayı’nda 28 Temmuz 1808’de gerçekleşen kanlı baskında, III. Selim hayatını kaybederken, saldırganların bir diğer hedefi olan Şehzade Mahmud ise son anda saray damlarına çıkartılarak hayatta tutulabildi ve şehre hâkim olan Rumeli âyanının desteğiyle tahtın yeni sahibi oldu. Ancak, Yeniçeri Ocağı’nın bir kesimi bu taht değişikliğine sıcak bakmamaktaydı. Kendilerinin tahta çıkardığı IV. Mustafa’nın söz verdiği politikanın II. Mahmud tarafından değiştirilmeye çalışılması hâlinde, Osmanlı hanedanında o tarihte başka bir şehzade bulunmaması sebebiyle tahta



2- IV. Mustafa (TSM)

Esma Sultan’ı ya da Konya’daki Mevlevî çelebisi veya Kırım Tatar hanzadelerinden birisini çıkarmayı dahi aralarında konuşmuşlardı.

Siyasi gelişmeler neticesi kendisini tahta bulan II. Mahmud, tam 18 sene sonra Yeniçeri Ocağı’nın kaldırdığı günlerde idamlarına hükmettiği kişilerin listesine bakılırsa, o gün canına kastedenleri hiç unutmuyacaktı. Ancak amcası III. Selim’in siyaseten plansızca giriştiği merkezîyetçilik projesini tekrar yürürlüğe sokmak için acele etmeyecek ve hem İstanbul’daki hem de yurt içi ve yurt dışındaki konjonktürel gelişmeler ve fırsatları yakından takip edecekti. Yeni sultan, tahta



3- Yeniçeri, Nizam-ı Cedid binbaşısı ve topçu neferi (Brindesi)

çıkışından dört ay sonra, 15-18 Kasım 1808'de çıkan ikinci bir isyanla sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın ve Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa'nın isyancılar tarafından katledilmesini engelleyemezken, devrik sultan olan kardeşi IV. Mustafa'nın boğdurulmasını emretmekten geri durmadı. Alemdar Mustafa Paşa'nın kendi birliklerinden oluşturduğu Sekban-ı Cedid askerleriyle yeniçerilerin saray bahçesine de sıçrayan sıcak çatışmalarını, Bâbüâli'nin ateşe verilmesini, kendisine yakın duran donanmanın Yeniçeri Kışlaları'nı denizden topa tutmasını, şehrin siyasi merkezi hükmünde olan Sultanahmet; Ayasofya, Divanyolu ve Cebeciler Kışlası yangınlarını ibretle uzaktan izledi. Hem Nizam-ı Cedid hem de Sekban-ı Cedid birliklerinin talim gördüğü şehir dışındaki Üsküdar Selimiye'de ve Levent'teki kışlaların yakılmasına da şahit oldu. İsyancılar karşı hem amcası III. Selim'e hem de kendisine yakın durmuş Kaptanıderya Ramiz Paşa, kadı Abdurrahman Paşa ve Bahriye Nazırı Moralı Ali Efendi'nin deniz yoluyla önce Yeşilköy'e ve oradan da Rumeli'ye kaçışlarıyla bir bakıma yalnız kaldı. Tıpkı selefi IV. Mustafa gibi onun da önünde tek seçenek duruyordu: Silahlı kanadını yeniçerilerin oluşturduğu asilerle uzlaşarak, kısa vadede onların taleplerine olumlu karşılık vermek ve karıştıkları gayrimeşru siyasi müdahaleden dolayı ceza almayacaklarını temin etmek.

Saltanattaki ilk yıllarını siyasi olarak bir denge politikası takip ederek geçiren II. Mahmud, önceliği Rumeli ve Anadolu'daki mahallî güç sahiplerinin

tasfiyesine verdi. Sultanın, ülkesi üzerindeki siyasi otoritesi kadar mahallî vergi ve ticaret gelirlerine de ortak olan taşralı âyan ve eşrafın bir kısmı zaman içinde eceliyle ölürken, en son Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa olmak üzere, bir kısmı da İstanbul'un gizli tertipleri ya da açık askerî müdahaleleriyle ortadan kaldırıldı. Ancak, bu kez de bir başka iç siyasi problemle karşı karşıya kalındı. Tepedelenli Ali Paşa'nın ölümü sonrasında Mora'daki otorite boşluğundan da yararlanan Rum ayrılıkçı hareketi, 1821 yılında Eflak ve Boğdan'da başlayan küçük çaplı ayaklanmayı, sonraları Yunanistan Devleti'nin esas toprağını oluşturacak, Mora Yarımadası'na taşımayı başardılar. Yeniçeriler ile ücretli savaşıçılardan oluşan merkezî idare kuvvetleri, 5 sene boyunca Rum çetelerle yürütülen gayrinizami harbi bir türlü sonlandıramadı. Ancak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın gönderdiği deniz ve kara güçleri sayesinde isyan 23 Nisan 1826 itibarıyla kesin olarak bastırılabilirdi. Askerî olarak elde edilen başarının siyasi karşılığı alınmadı. Başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere neredeyse bütün büyük Avrupa devletleri isyancı Rumlar lehinde Osmanlı Hükûmeti'nin karşısında yer alınca, İstanbul'da sultan ve ricalinin kurduğu bütün planlar altüst oldu. İçerdeki ve dışardaki siyasi rakipleriyle masa başında bir mutabakata varamayan II. Mahmud, Rum İsyanı'nın kamuoyunda yarattığı endişeleri bir fırsat olarak kullanmayı tercih etti.

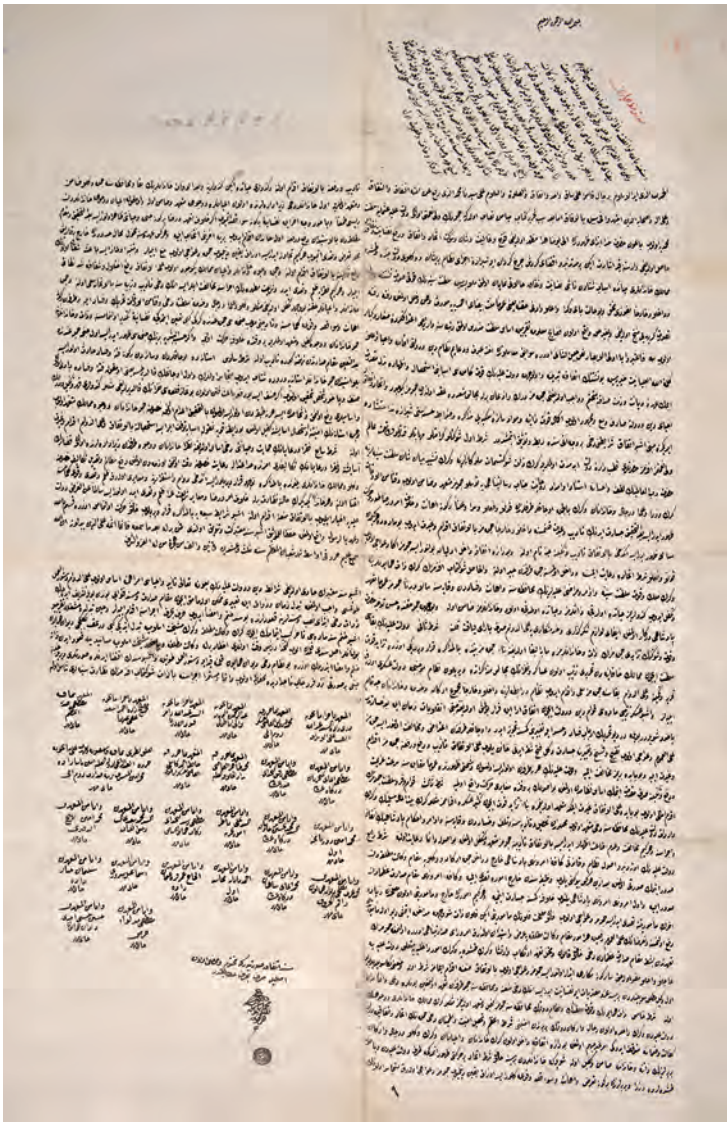
Zaten bir süredir Yeniçeri Ocağı içinde Ağa Hüseyin Paşa eliyle bir tasfiye gerçekleştirip komuta kadrolarını kendine sadık olacak kişilerce doldurmaya çalışıyordu. Tam da bu sırada, maktul amcasının yarım kalmış projesini hatırladı ve yeni bir düzenli merkez ordusu kurmak için harekete geçti. Aslında dış konjonktür açısından böylesi bir adım atmak için şartlar pek de elverişli değildi. Rum İsyanı sonrasında talepleri karşılanmayan Rusya, 1806-1812 Savaşı'ndan sonra bir kez daha Osmanlı Devleti ile harbe tutuşmanın hazırlıklarını yapıyordu. Ancak, yeniçerilerin giderek yükselen sesleri ve Rum İsyanı'nı bahane ederek, İstanbul'un Müslüman ahalisi nezdinde biraz da zenofobik tonda bir popüler dinî milliyetçiliği körüklemeleri, II. Mahmud'un siyasi otoritesini tehdit eder bir hâl almaktaydı. Yeniçeri Ocağı mensupları kendi ocak ağaları vasıtasıyla padişaha tehditkâr bir şekilde haber göndermişler ve şehirdeki Rum ve Ermeni (gâvur) nüfustan emin olmadıklarını ileri sürerek, bunların İstanbul'dan kovulması ve hatta kılıçtan geçirilmesi gibi taleplerini dile getirmişlerdi. İstanbul'un fethinden itibaren çok dinli ve çok etnisiteli emperyal bir düzen içinde idare edilen İstanbul'da böylesi köklü bir tasfiye hareketine girişmek, hem iç hem de dış



4- II. Mahmud (TSM)

siyaset açısından sultanın kabul edebileceği bir şey değildi. Ocağın talebi ve Bâbîâlî'nin buna cevabı üzerine düştüğü notta, şehrin Rum ahalesinin kırılması için tek başına emir veremeyeceğini ve ancak şeyhülislamın bu yönde bir fetva vermesi hâlinde ona uyacağını söyleyerek konuyu geçiştirmeye çalıştı. Benzer şekilde, Ağa Hüseyin Paşa'nın ocak içindeki muhalif küçük ve orta rütbeli ustaların ani bir darbe ile katledilerek ordu üzerinde tam kontrolü sağlama teklifine de sıcak bakmadı. Onun kafasında olan; tam hazır olmadan harekete geçmemek ve ocak içindeki muhaliflerinin kamuoyu nezdinde gayrimeşru duruma düşmeden tasfiye etmektir. III. Selim ve Alemdar Mustafa Paşa'dan farklı olarak, hem Bâbîâlî ricali hem de ulema zümresini yaptığı tayinler ve tasfiyeler ile büyük ölçüde kendi tarafına çekmiş olsa da, muhtemel bir yeniçeri isyanında İstanbul'daki siyasi aktörlerin tam olarak nasıl davranacaklarını kestirmek güçtü.

Aslında, Rum İsyanı sırasında İstanbul'da yaşayan Rumların akıbeti üzerinden siyaset yapma yolunu açan tek başına yeniçeri ustaları değil; yeniçeri ağa ve zabıtlerinin de katıldığı bir umumi meclis toplantısında konuyu gündeme getiren devlet ricali ve buradan çıkan kararı onaylayan padişah olmuştur. İsyanın çıkmasından 6 ay sonra yapılan bu toplantıda, şehirdeki hiçbir Müslüman'ın silahsız gezmemesi, İstanbul'daki Rumlardan savaşmaya gücü yetecek olanların iyice araştırılarak Anadolu'da bir yere gönderilmeleri, Osmanlı diplomasisinde o güne kadar önemli roller üstlenmiş Fenerli Rumların geriye bir fert kalmamak üzere idam edilmeleri ve Rusların harp ilan etmesi hâlinde İstanbul ahalesinin ne şekilde hareket etmesi gerekeceği gibi fevkalade dikkat çekici maddeler gündeme gelmişti. İstanbul'daki "eli ayağı tutar Rumların" Anadolu'ya sürgün edilmesi hususu da umumi kabul görmüştü. Bu konuyla ilgili olarak II. Mahmud'un da muvafakatinin alınmasından sonra şehirdeki Rumların tahririne başlanmış; iki gün sonra bu kez şeyhülislamlık makamındaki şûrâda da bunlardan "bikâr ve hovarda ve harb ü darbe yarar" olanların gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Ayrıca Rum reayanın devletten ruhsatlı (*müste'men*) tüccarların gemileriyle gerek Akdeniz gerek Karadeniz tarafına firar edememeleri ve her iki Boğaz'dan içeri giren gemilerde Rum isyancıların bulunmaması için Boğazlara yoklamacılar yerleştirilmesi, denizde olduğu kadar karadan da Rumeli'ye "reaya firarı"nın engellenmesi ve İstanbul'a gerek Rumeli'den gerek Anadolu'dan isyancıların gelip propaganda yapamaması için Rumların Rumeli'ye gidiş ve Rumeli'den gelişlerinde tezkere aranması tedbirleri üzerinde durulmuştu. Söz konusu mecliste, İstanbul'da Rumların yanı sıra "birtakım serseri



5- Sened-i İttifak (BOA, HH, nr. 746/36242)

makulesi”nin de güvenli tedbirleri çerçevesinde toplanıp şehirden çıkartılmaları gündeme gelmiş, ancak yapılan kararları inceleyen II. Mahmud, Rumların İstanbul’dan sürülmesinin sonraya bırakılması talimatını vermişti.

İstanbul’un muhtemel bir Rum isyanı ve Rus işgaline karşı korunması çerçevesinde alınması gereken bir diğer dikkat çekici tedbir de, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sırasında da başvurulduğu üzere, payitahtın Müslüman ahalisinin silahlandırılması idi. Yöneticiler ve ister Müslim ister gayrimüslim olsun, yönetilen halk arasında bir fark oluşturmak adına halkın silah taşınması, ata binmesi, belirli kıyafetleri giymesine sınırlar koyan kadim Osmanlı siyasi nizamına zıt gözükten bu kararlar, bundan böyle İstanbul’un Müslüman ahalisinden kimsenin silahlı geçmemesi için yetkililer sürekli dikkat ve ihtimam göstermekle mükellef tutuluyordu. Bu maksatla, fukaralığın dolaylı silah alamamış olan yeniçeri yoldaşlarına da zabitlerinin taleplerine dayanılarak,

devlette el konulan gayrimüslim reyanın silahlarından dağıtılacaktı.

Yunan İsyanı’nın sona yaklaştığı 1826’nın ilk aylarından itibaren, padişah ile ona yakın devlet ricali, ocak mensupları ve ulema gizli toplantılarda bir araya gelmiş ve askerî teşkilatta yapılacak yenilik hakkında prensipte anlaşmışlardı. En nihayet 26 Mayıs 1826’da Şeyhülislam Konağı’nda gerçekleştirilen toplantıda, yeniçerilerin tepkisini çekmemesi için *Eşkinci* adı altında ve resmîyette ocağa bağlı olacak, yeni piyade birlikleri kurulmasına karar verildi. Burada söz alan Sadrazam Selim Mehmed Paşa ve Reisülküttap Seyyid Mehmed Efendi, Rusların isyancı Sırplar ve İngilizlerin de isyancı Rumlar lehine müdahaleleri ve Rusya’nın harp ilanı ihtimalinden bahsederek, toplantıya katılanları bir “acil hâl” içinde bulunulduğuna iknaya çalıştılar. Onlara göre Hristiyan devletler, İslam topraklarını paylaşmak hususunda önceden aralarında anlaşmışlar ve o günlerde de artık harekete geçmişlerdi. Böylesi bir ortamda ister ulema, rical ve ocaklı gibi devletli ister sıradan halk olsun, bütün Müslümanların bu saldırıya karşı devlet ve milleti muhafaza davasını kendini adaması şarttı.

Bu talebin pratikte karşılığı, orduda girişilecek yeniden yapılanmaya destek verilmesi ve muhtemel bir isyan çıkması hâlinde yeniçeriler ile birlikte hareket edilmemesiydi. Nitekim bu istenilen de gerçekleşti ve aralarında şeyhülislam, üst seviye ulema ve dersiamların da bulunduğu ilmiye zümresi, Avrupalı düşmanların kullandığı harp sanatlarına karşılık vermek amacıyla askerlerin Avrupalı surette eğitilmesinin caiz olacağı yönünde ortak bir görüş bildirdi. Bu ideolojik destek önemliydi, çünkü ister sultan ister ona karşı ittifak eden bir kısım kulları tarafından yapılsın, mevcut siyasi teşkilatta köklü bir değişikliğe sebep olacak her müdahale ve darbe, eninde sonunda hukuken meşru hâle getirilmek durumundaydı. Ayrıca 1703, 1730, 1807 ve 1808 yeniçeri isyanları ve akabindeki saray darbelerinde ulemlardan pek çok seçkin ismin, tahttaki sultana karşı kendi grup menfaatlerini korumak adına Yeniçeri Ocağı ve onun tahsilsiz emekçi sınıfına mensup taraftarlarına destek vermesi de belirleyici olmuştu. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması süreci ve XIX. yüzyılın sonraki siyasi darbelerinde de ulema, hep önemli bir rol oynamaya devam edecekti. Şeyhülislama *Eşkinci* projesiyle ilgili bir fetva hazırlanmasıyla yetinilmeyip bir de varılan mutabakatı kâğıda döken bir hüccet metni hazırlanmasının altında yatan da bu teamüldü. Fetvada üzeri örtülü olarak yeniçeriler suçlanırken, Avrupalı Hristiyan devletler bir tarafa, devletin içinde



6- II. Mahmud tuğralı tören tahtı (Topkapı Sarayı)

isyan eden Rum çetelerinin hakkından dahi beş senedir gelinemediğine dikkat çekiliyordu. Bir ay sonra çıkartılan ve ocağın kapatılmasının gerekçelerini sıralayan fermanında ise, devletin askerî alandaki başarısızlığının bütün faturası yeniçerilere kesilecek ve itaatsizliğin hüküm sürdüğü Yeniçeri Ocağı, yüz senedir yaşanan toprak kayıplarının tek sorumlusu ilan edilecekti. Oysa Osmanlı askerî kuvveti zaman içinde rakiplerine karşı bir düşüş yaşıyorsa, bunun tek müsebbibi yeniçeriler değildi. Askerî alanda etkenler Avrupa'da yaşanan gelişmeler ile hem İstanbul hem de geniş Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan yeni sosyopolitik ve sosyoekonomik dinamikler de güç dengesinin değişmesinde çok etkili olmuştu.

Hüccet metninin ortaya çıkmasından sonra, 28 Mayıs 1826'da şeyhülislamlık makamında sadrazam, şeyhülislam, yeniçeri ağası, Boğaz muhafızları, reisülküttap, defterdar, Darphane nazırı, Tophane nazırı gibi üst düzey devlet ricali ile kadılar, müderrisler, dersiamlar ve vaizlerden oluşan ilmiye mensupları tekrar bir araya geldi. Ocaktan, ağanın yanı sıra, sultan-bürokrasi ittifakının kendi saflarına çektiği sekbanbaşı, bazı eski sekbanbaşılar, orta mütevellileri, bölük ağaları ve katar ağaları gibi bazı üst seviye zabitler de orada hazır



7- Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için Sancak-ı Şerif'in Sultanahmet Camii'ne getirilmesi ve burada yapılan konuşmaları resmeden temsili gravür (Allom)

bulunmuşlardı. Yeniçeri Ocağı'nın içinde bulunduğu hâl, toplantıda eleştiri konusu yapıldı. Bizzat Sadrazam Selim Mehmed Paşa, İslam askerinin, savaşı bir dinî zaruret, cihat olarak bilmesinin ve İslam siyaset geleneğinde "ülü'l-emr" olarak anılan yöneticilerinin iradesine itaatin farz olduğunu öğrenmesinin şart olduğuna dikkat çekti. Bütün bunlar, siyasi iktidarın halife-sultan merkezli olarak, otoritesini silahlı kuvvetler üzerinde tesis etme niyetinin birer ifadesiydi.

Vüzera, rical, şeyhülislam, ulema, dersiamlar, tarikat şeyhleri, ocak ağa ve zabitleri tarafından imzalanan hüccet, fetva ve Eşkinici layihası, beraberindeki İstanbul kadısı, fetva emini ve dersiamlarla Ağa Kapısı'na giden Yeniçeri Ocağı ağası Mehmed Celaleddin tarafından, ocak yoldaşlarına tebliğ edildi. Bu esnada ağanın beraberindeki ulema, yeniçerilere öğütlerde bulundu ve

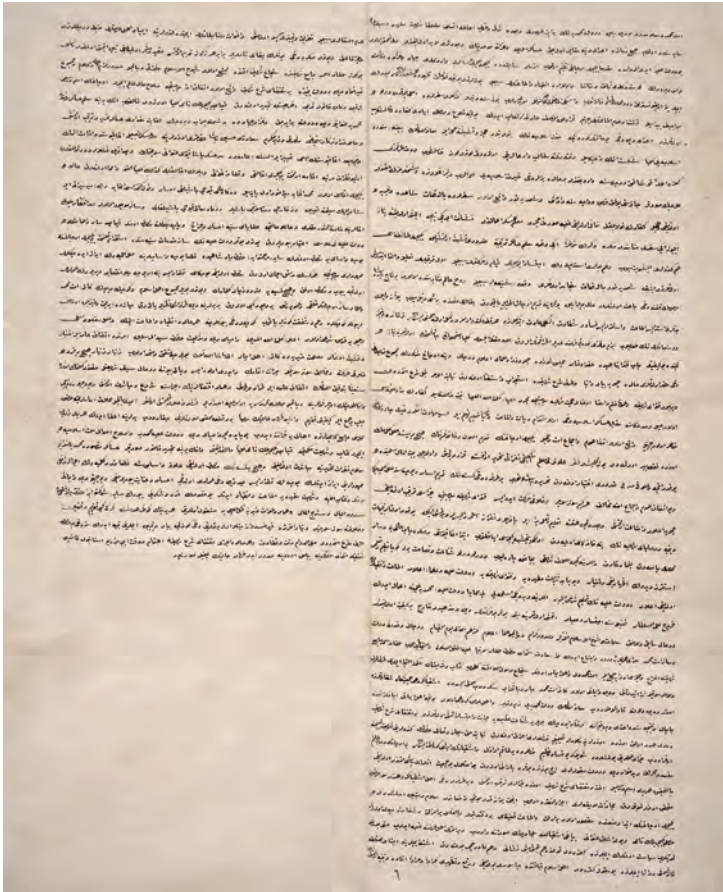


8- II. Mahmud

alınan kararlara uymayanların “kanının heder olacağı”nı vurgulayarak aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmedi. Ocağa dayatılan Avrupai yeni askerî talimin gayriislami olduğu iddiasıyla ocaktan ve/veya halktan gelmesi muhtemel bir tepkiyi daha baştan gayrimeşru ve mesnetsiz kılmak için, farklı derecelerde ilmiye mensuplarına bir çeşit paratoner vazifesi yüklenmişti. Aslında her iki taraf da esas siyasi niyetlerini saklayarak, İslam fıkına atıfla kendi pozisyonlarını meşrulaştırmaya çalışıyor; yeniçeriler kendilerini tamamıyla siyasi otoritenin aracı kılacak yeni iş düzenini “gâvur talimi” olarak tanımlayıp “Şeriat isteriz” nidalarıyla mevcut hukuklarının muhafaza edilmesi taleplerini dile getirirken; hükûmet ise ulemadan da aldığı destekle siyasi-askerî bir konuyu bütünüyle dinî bir çerçeve içine oturtup yükselbilecek her türlü muhalif sesi daha en

baştan bastırmayı hedefliyordu. Hukukun ve siyaset felsefesinin ana kaynağının İslam dini olduğu bir toplum düzeninde her iki tarafın bu göndermelere başvurmaları, aslında anlaşılabilir bir tavırdı. Nitekim, XX. yüzyılın başında İstanbul’da yaşanan ve “31 Mart Vakası” olarak bilinen askerî ayaklanmada dahi benzeri söylemlere başvurulacaktı.

Görünüşte Yeniçeri Ocağı şemsiyesi altında kurulan yeni askerî birliklerin talime başlamasından sadece üç hafta sonra beklenen oldu ve kazanlarını son kez kaldırdıklarını bilmeyen yeniçeriler isyan ettiler. Ancak bu kez karşılarında daha hazırlıklı ve kararlı bir siyasi irade mevcuttu. Sultan ile ittifak eden Bâbiâli ricali, üst ve alt seviye ulema, medrese talebeleri, yeniçerilerle birlikte hareket etmeyen diğer askerî sınıflar (Topçu, Humbaracı, Lağımçı ve Tersane) ve mahalle imamları rehberliğinde “küffar üzre gider gibi” Atmeydanı’nda halife-sultanın açtığı “peygamber sancağı” altında toplanmaya davet edilen şehrin Müslüman ahalisi, güçlü bir blok oluşturmuşlardı. Birkaç alt ve orta rütbeli ocak zabitanının liderliğinde 14 Haziran 1826 gününün akşam vaktinden itibaren, Etmeydanı’nda toplanmaya başlayan yeniçeriler, daha önceki benzeri vakalarda da görüldüğü gibi, ilk olarak Süleymaniye’deki



9- Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair ferman (BOA, HH, nr. 318/51356C)

Ağa Kapısı'na saldırdı. Hedeflerini, padişah ve Bâbüâlî ile işbirliği yaparak kendilerini sattığını iddia ettikleri Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa vardı. Ancak Celaleddin Ağa'yı orada bulamadılar. Bunun üzerine, meşhur kazanlarını kışlalardan ve cebecilerin fazla muhalefeti olmaksızın Cebehane'den alarak ayaklanmayı sembolik olsa da başlattılar. Akabinde tıpkı daha önceki ayaklanmalarda olduğu üzere şehrin işsiz, ücretli emekçi ve küçük esnaf zümreleri içindeki yandaş ve taraftarlarını kahvehaneler ve sokaklardan kendilerine katılmaya davet ettiler. Tahte'l-kal'a (Tahtakale), Asmaaltı, Unkapanı (Kapan-ı Dakîk) ve sair yerlere gönderilen karakullukçularla buradaki hamal ve ırgatlar, ocağa destek vermeye çağrıldılar. Bir araya getirilen bu kalabalık, Eşkinçi projesine, talimci Davud Ağa'yı bularak destek vermiş olan Mısıır Kethüdası Necib Efendi'nin konağını bastı ve Bâbüâlî'ye yürüdü.

Gelişmelerden haberdar edilmesi üzerine Beşiktaş'taki Sahil Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na dönen II. Mahmud, hemen kendine yakın rical ve komutanlar ile bir toplantı yaptı. İsyana mukavemet gösterilmesi ve cebren bastırılması kararı üzerinde ittifak sağlandı. Bunun üzerine, ertesi sabahтан itibaren Sultanahmet Camii avlusunda bir karargâh oluşturuldu. Kısa bir süre

öncesine kadar yeniçeri ağası iken hayatının risk altında görülmesi üzerine bir diğer stratejik askerî makam olan Boğaz muhafızlığına getirilmiş Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed Paşa ve Topçubaşı Numan Ağa'nın komutası altındaki topçu ve kalyoncu askerleri Divanyolu'ndan ocak kışallarına doğru ilerlemeye başladı. Yine sultan tarafında saf tutan diğer askerî ocaklardan olan Humbaracı ve Lağımçı ocaklarına mensup ağalar ile neferler ise Bozdoğan Kemerî ve Et Pazarı Caddesi'nden aynı istikamete yürümeye başladı. Her iki gruba da, daha önce 1815 yılında da yeniçeriler ile İstanbul sokaklarında karşı karşıya gelmiş olan medrese talebeleri (*talebe-i ulûm*) ve ahaliden kişiler refakat ediyorlardu. Söz konusu bu sivilere, saraya geldiklerinde İç Cebehane'den tüfek ve fişenk dağıtılmıştı. Bu iki kol, Etmeydanı'na geldiğinde, ocak mensupları kendilerini savunmak amacıyla kışallarına çekildiler. Bunun üzerine süvari topçusu "Kara Cehennem" lakaplı İbrahim Ağa, emrindeki neferlere kışalların topa tutulmasını emrini verdi. Etmeydanı'nda kalan yeniçeriler ise yakalanarak Etmeydanı'na sevk edilmeye başlandı. Bu arada şehrin merkezi olarak kabul edilebilecek suriçine açılan kapılar kapatıldı ve ister Osmanlı tebaası ister Frenk olsun hiçbir gayrimüslimin bu bölgeye sokulmaması emri verildi.

Şehirde tellaklar marifetiyle padişaha destek için sancak-ı şerif altında toplanmaya davet edilen sivil kalabalık içinde; Kabakçı Mustafa İsyanı'ndan bu tarafa İstanbul sokaklarında farklı yeniçeri ortaları arasında meydana gelen silahlı kavgalardan, esnaflık yapan yeniçeriler ile ocak mensubu olmayan tüccar ve esnaf arasında meydana gelen çatışmalardan, yeniçeri mensubu ya da taraftarı olan kişilerin dâhil oldukları yağma, gasp ve kadınlara yönelik taciz ve ırza tecavüz vakalarından ne zamandır gayrimemnun olan sıradan insanlar ile ocağın bazı iş kollarındaki tekel konumu yüzünden ticari olarak zarar gören kesimlerin mühim bir yer tuttuğu düşünülebilir. Taşıma ücretlerine zam yapan ocak mensubu ya da yandaş hamallar ve kaykışılar, esnaf ve tüccarların husumetini üzerlerinde toplarken; kendileri dışında kimseyi inşaat işine sokmak istemeyen, daha fazla paraya daha az çalışan ve inşaat malzemelerinin satışında da müşterileri kendilerine yakın kişilerden satın almaya zorlayan yeniçeri ortaları, zaman içinde hem rakip zanaatkâr ve amele kesiminin hem de işverenlerinin tepkisini çekmişlerdi. Ocağa mensubiyetlerinden ötürü vergi muafiyetlerinin yanı sıra Bâbüâlî'nin müdahalelerine karşı fiilî dokunulmazlık zırhları da bulunan yeniçeriler, örgütlü oluşları sayesinde emek ve hizmet piyasalarında bazen bir işçi sendikası gibi davranırken bazen de fiyatları



10- Yeniçeriler: Orta Ustaları, Usta ve Karakullukçular (A. Cevad)

belirleyen bir tröst gibi davranmaktaydılar. Yeniçeri olmayan sivil halkı ve de bilhassa mülkiyet sahibi şehirli orta sınıfı zaman zaman isyan noktasına getirip Bâbiâli'ye ve Ağa Kapısı önlerinde protestolar yapmaya sevk eden bu tür vakalarda devreye giren padişah ve vezirler, kendilerine muhatap olarak yeniçeri ağası, ocak yazıcısı ya da üst kademe ocak zabitlerini almış ve meseleyi ocağın kendi içinde halletmesini talep etmişlerdi. Ancak bu kez durum değişmiş ve şehirde yeniçeri karşıtı kim varsa bizzat saray tarafından silahlandırılarak ocaklıların karşısına çıkarılmıştı.

İstanbul'un göbeğinde 15-16 Haziran 1826'da gerçek bir iç savaş görüntüsü veren silahlı çatışmalarda sayıları birkaç bini bulan ocak mensubu ve taraftarı öldürülürken, birkaç yüz tanesi de tutuklanarak Ağakapısı ve Atmeydanı'nda önlerine getirildikleri serasker ve sadrazamın siyaseten verdiği hükümlerle idam edildi. Bunların cesetleri önce Atmeydanı'na getiriliyor ve oradan Gedikpaşa ve Ayasofya hamamlarının külhan çocukları

tarafından yerde sürüklenerek, Ahırkapı İskelesi'nden denize atılıyordu. O sırada İstanbul'da görev yapan İngiliz elçisi Canning'in Londra'ya bildirdiğine göre, Yeniçeri Ocağı'nın şehirdeki mevcudu 150.000'i bulmuştu. Ancak bu abartılı rakamın sadece 40.000'i esame sahibi idi, yani ocaktan maaş alma ruhsatını elinde bulunduruyordu. Buna ilaveten 30.000 civarında da muharip mevcuttu. Böylelikle ocak mevcudu 70.000 olarak tahmin ediliyordu.

Devrin İngiliz elçisi Stratford Canning'e ulaşan bir bilgiye göre, söz konusu mahkemenin üyelerinden biri, gördüğü dehşetengiz manzaralara daha fazla dayanamamış ve sanki donmuş gibi hiçbir şeye tepki vermez hâle gelmişti. Yakalanarak mahbese tıkmış kimi mahkûmların ve İstanbul'daki üç idam infaz noktasından birinde bazı yeniçeri zanlılarının kaçmasına göz yumduğu için azledilen bostancıbaşının da başı vurulmuştu. Pandoranın kutusu açılmış, fırsat bu fırsattır denilerek, sultan ve onun etrafındaki siyasi koalisyona muhalif olan ya da olması muhtemel kabul edilen her kim varsa



11- 15 Kasım 1808 Yeniçeri ayaklanmasında katledilen ve cesedi Yedikule taraflarında bir kuyuya atılan Alemdar Mustafa Paşa'nın burada yapılan mezarı



12- Alemdar Mustafa Paşa'nın mezarının 1911'de Zeynep Sultan Camii haziresine nakli

“tasfiye kılıcı”na hedef kılınmıştı. Elçi Canning’in “gizli bir kaynaktan” öğrendiğine göre, “Sultanın tahta çıkışından beri yeniçeri tasarılarına bir şekilde rağbet göstermeye heves etmiş herkes, sanki bir deftere kaydedilmişti ve buna kabil kim var ise azimle aranılıp bulunduğu katlediliyordu.” Son isyanda hiçbir dahlinin olmadığını iddia eden yaşlı başlı adamlara, 20 sene önceki küçük bir hadise hatırlatılıyor ve yeniçerilerin suç ortağı olmakla cezayı hak ettikleri söyleniyordu. Şehrin metruk sokakları ve sakinlerinin süngüsü düşmüş çehrelerinin de işaret ettiği bir tedhiş (terör) havası İstanbul’a hâkim olmuştu.

Osmanlı payitahtının Dersaadet olarak anılan şehir merkezinin yanı sıra, yeniçeriler ve onlara yandaş hamalların Alemdar Mustafa Paşa'nın katlinden beri keyiflerince yaşayıp kimi zaman da dehşet havası



13- Alemdar Mustafa Paşa'nın Zeynep Sultan Camii haziresine nakledilmiş mezarı

estirdiği Üsküdar'da da tam bir tasfiye yaşanmaktaydı. Beykoz'da ikamet eden Kütahya mutasarrıfı İzzet Mehmed Paşa, Asya yakasında yakalanan yeniçerileri Üsküdar'a getirtip pek çoğunu burada idam ettiriyordu. III. Selim ve Alemdar Mustafa Paşa devirlerinden kalma isyancılar da sağdan soldan toplatılarak geçmişin hesabını vermeye zorlanıyorlardı. Ocağın örtülü yandaşları olarak görülen ve Üsküdar'ın köylerinde sakin yaklaşık 300 kayıkthane bostancısının başlarına giydikleri barataları alınıp ocak defterlerinden isimleri düşüldükten sonra vilayetlerine yollandı. Çeşitli saray darbelerinde yeniçerilere verdikleri destek bir tarafa, Üsküdar'daki gündelik hayata zorbaca müdahaleleriyle ahali ve esnafın da tepkisini çekmiş olan başta kayıkçı ve hamallar olmak üzere manav, sebzeçi, kebabçı, kahveci ve şekerçiler gibi çeşitli iş kolları mensupları dahi kısmen idam kısmen sürgünle cezalandırıldı.

İki gün boyunca süren çatışmaların ardından, 17 Haziran 1826'da Sultanahmet Camii minberinden okunan

ferman ile Yeniçeri Ocağı'nın resmen ilga edildiği, İstanbul halkına duyuruldu. Hemen arkasından da ülkenin dört bir tarafındaki mahallî kadılar ve mülki idarecilere kendi bölgelerindeki yeniçeri teşkilatlarını sonlandırmaları emri gönderildi. Dört asırlık bir geçmişe sahip Yeniçeri Ocağı ve bağlı kuruluşların ortadan kaldırılması, her ne kadar askerî-teknik sebeplere bağlansa da, çok ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik neticeleri olacak stratejik bir tercihti.

İstanbul'da beklenilenden daha hızlı bir şekilde başarıyla neticelenmiş görülen bu tasfiye operasyonu, ilerleyen günlerde hedef değiştirilerek sürdürüldü. Bir örfi idare ikliminin hüküm sürdüğü şehirde, sultanın otoritesine karşı tehdit oluşturduğu düşünülen pek çok mimli toplum kesimi, çeşitli ceza ve tedbirlerle ya şehirden uzaklaştırılmaya ya da siyasi olarak etkisiz hâle getirilmeye çalışıldı. Kâğıt üstünde payitahta gelmeleri yasaklanmış olsa da XVI. yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman değişen yoğunluklarda İstanbul'a akmış, taşra kökenli bazı hemşehri ve meslek grupları bunlar arasındaydı. Şehir yoksulları ya da "şehrin ayaktakımı" olarak tasvir edilebilecek bu nüfus, sefere çıkılacağı vakit acil asker ihtiyacı içine düşen rical ya da ocak ağalarının işine yarasa da, esas olarak sultana karşı bir ayaklanmada çeşitli siyasi ve sosyal tarafların destek aldığı potansiyel bir güç meydana getiriyordu. Bâbîâli bürokrasisi tarafından "Ekrâd u Etrâk" (Kürtler ve Türkler) olarak adlandırılan bu gruplar, kırsal kesim ya da aşiret kökenli olup şehirde hemşehrilik bağlarıyla bir araya gelerek siyaset, emek pazarı ve ticarete etkinlik kazanmaktaydı. Aralarında binlerce bekâr hamal, rençber, manav, sebzeçi, kayıkçı, beygirci, hamam hademesi ve başıboş genç erkek nüfusu barındıran bu topluluklar, kolluk güçlerine verilen emirlerle sağdan soldan toplattırıldı ve zorla gemilere bindirilerek Rumeli ve Anadolu'daki memleketlerine gönderilmeye çalışıldı. Haklarında doğrudan bir suçlama olmayan evlilere ise dokunulmadı.

İstanbul'dan memleketlerine sürgün edilen bu etnik kökenli dayanışmacı topluluklar arasında Arnavutlar da vardı. Güçlü hemşehrilik bağları (asabiyye) ve savaşçı kişilikleriyle Rumeli'de ortalığı kasıp kavuran yağmacı Arnavut eşkiya çetelerini müesses nizama kısmen de olsa dâhil etmek isteyen merkezî idare, onları geçici ücretli asker statüsünde sekban/levend ya da kadrolu yeniçeri olarak orduya katmak yollarına başvurmuştu. Ocağın kaldırılmasıyla başlayan sosyopolitik tasfiye çerçevesinde de, Arnavut gruplardan tellak, ekmeççi, simitçi, poğaçacı ve sair esnaf kollarıyla meşgul kişilerin fazlası da payitahttan uzaklaştırılanlar arasına sokuldu. Yeni kurulan İhtisap Nezareti'nden, bu Arnavut esnaf ve

amelelerin açık ya da gizli olarak silah bulundurmamasına itina gösterilmesi istendi. Sürgün edilen ekmeççilerin fırınlarında bulunan buğday ve hayvanları borçlarına karşılık diye Zahire Hazinesi'ne devredilirken; fırınları da kapan tüccarları ve güvenilir bulunan Ermeni kökenli ekmeççilere bırakıldı. Hamallık sektöründe de, siyasi olaylara karışmalarından çekinilen Türk ve Kürt nüfus yerine, hükümetin henüz o tarihlerde devlete sadık olduklarından şüphe etmediği, şehrin Ermeni sakinleri tercih edildi. Ancak, ilerleyen yıllarda bu durum değişecek ve 1890'da İstanbul'da artan Ermeni politik hareketinden dolayı bu kez Ermeniler hamallık ve benzeri işlerden uzaklaştırılarak yerine Müslüman Türkler ve Kürtler ikame edilmeye çalışılacaktı.

Düzenli ve daimî kadrolara sahip ve ilerleyen yıllarda zorunlu yurttaş askerliğine dayanacak olan yeni askerî teşkilata paralel olarak, daha otoriter bir siyasi nizam kurmaya çalışan devlet ricali, yeni dönemde din kardeşliği ve sivil halk-devlet gibi hususlara resmî söylemde daha fazla gönderme yapar hâle geldi. Siyasi iktidarın yürütmeye başladığı bu propaganda faaliyetinin başta İstanbul olmak üzere, öncelikli muhatabı Müslüman ahaliydi. Rum İsyanı'nın yarattığı derin güven kaybı bunda önemli ölçüde etkili olmuştu. Hem iç hem dış siyasi şartların zorlamasıyla ilan edilen *Tanzimat Fermanı* (1839) ve *Islahat Fermanı* (1856) gibi siyasi vesikalarla Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına dönük bazı adımlar atılmış olsa da, İstanbul siyasetinde 1826'da başlayan Müslüman ahaliye siyasette daha fazla yer verme eğilimi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne de intikal edecek bir siyasi miras olarak ilerleyen dönemde de sürdürülecekti.

Ancak bütün bu propaganda ve örfi idare tatbikatına rağmen, ne İstanbul ne de taşrada kentli ve kırsal Müslüman nüfus içindeki muhalif odakları toptan tasfiye etmek mümkün olmayacaktı. O tarihlerde İstanbul'da bulunan İngiliz subay Adolphus Slade'nin "Yeniçericilik ruhu" (*spirit of Janizzaryism*) diye adlandırdığı, geçmiş dönemin o korkulan hayaleti, şehirden bir süre daha kazanamayacaktı. Ocak sonrası yeni askerî teşkilatın kurulmasından sadece iki sene sonra, içine girilen Osmanlı-Rus Harbi'nin (1828-1829) sonlarında Edirne düşerken, yeni dönemin padişahıktan sonra en güçlü ikinci siyasi figürü hâline gelmiş olan Serasker Hüsrev Paşa, İstanbul'da estirdiği tedhiş havası ile ortaya çıkabilecek muhalif bir hareketin önüne geçmeye çalışıyordu. Çünkü ahali arasında "yeniçerilerin geri geleceği"ne dair söylentiler alıp yürümüştü. İstanbul ahali arasında yükselen savaş karşıtlığının siyasi iktidara karşı bir

meydan okuma hâline gelmemesi için Hüsrev Paşa'nın başvurduğu yol ise, sesini yükseltenlerin sorgusuz sualsiz idamı ya da hapsinden ibaretti.

Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin aktardığı kadarıyla, muhtemel bir Rus işgaline karşı şehrin Müslüman erkek nüfusunun silahlandırılması gündeme gelmiş, ancak esnafın bundan istisna tutulması dedikoduları artırmıştı. Muhalif oldukları gerekçesiyle birkaç gün içerisinde 20 kişinin İstanbul mahallelerinde idam edilmesi, şehirde yaşayan herkesin kefaletle bağlanması, “devlete ve askere karşı konuşanların katli” için hatt-ı hümayun çıkarılması gibi uygulamalarla halk korkutulmaya çalışılsa da, yeniçerilerin mesihimsi bir şekilde tekrar gelip payitahtı ele geçireceği yönündeki şehir efsanesinin kamuoyuna hâkim olmasının önü alınamıyordu. Halkın gözünü korkutmak için beraberine aldığı çok sayıda kavas ve askerle her gün İstanbul'da dolaşan Serasker Hüsrev Paşa, Tuhafçılar Kethüdası Ahmed Ağa'yı Eminönü'nde kuruyemişçiler içinde, Divan Çavuşu Abdi'yi Unkapanı'nda, Balmumcular kethüdasını Zindankapısı'nda, Kayıkçı Halil'i Üsküdar'da katlettirmişti. Bir süre sonra bunlara Hamallar Kethüdası Şakir, Kömürcüler Kethüdası Ali, Taşçı Mehmed Usta ile bir yazıcı ve hırsızlıkla suçlanan Müslim ve gayrimüslim birkaç kişi de eklendi. Esnaf kethüdalarından pek çoğu da, aralarındaki “uygunsuz takımını” ihbar etmedikleri için sürgün cezası almışlardı. Balıkpazarı'ndaki meşhur bir kahve de bu esnada yıktırılmıştı. Hepsinin de katline aynı gerekçe gösterilmekteydi: Yeniçeri olma şüphesi uyandırmak.

Bir kurum ve topluluk olarak Yeniçeriliğin üzerine gidilirken, sadece ocak mensupları değil, onların ve ahalinin farklı kesimlerinin sosyalleştiği sivil kamu alanları olan kahvehaneler de bu operasyondan paylarına düşeni almıştı. Çünkü buralarda, müesses nizam için tehdit görülen alt kesim, yeniçeriler ve işsiz güçsüz takımı bir araya geliyor, 'başı boş nâs' sabahtan akşama hatta yatsıya kadar oturup devlet erkânını çekiştiriyordu. Alemdar Mustafa Paşa döneminde örneklerini gördüğümüz kahvehane, berber ve hatta camilerde halkın bir araya gelip politik sohbetler yapmasının önüne geçmeyi amaçlayan tedbirlere bir kez daha başvurulmaktaydı. Çünkü, o dönemde İstanbul'da bulunan Amerikalı misyoner Walsh'un da belirttiği üzere, berber dükkânları ve kahvehaneler “havadisın dağılmasını sağlayan vasıta (*medium*)” rolünü oynuyorlardı. Tıraş için padişaha giden berber, ona her sabah payitahtın son havasidisini veriyor ve onun, halkın kanaatlerini öğrenmek için

başvurmak zorunda olduğu “gazete (*gazette*)” gibi çalışıyordu.

Çıkarılan bir emirle, halkın “sanat ve ticaret ile meşgul olup battal kalmamaları” gerektiği söylenerek İstanbul'da suriçinde, sur çevresinde ve sur dışında, Eyvan-ı Saray'dan (Ayvansaray) Yedikule'ye kadar mahalle aralarında, çarşı ve hanlarda “ne miktar kahve var ise hiçbirisi kalmayarak” hepsinin yıkılması ya da bundan böyle kahvehane olarak işletilmemesi ve keza berber dükkânı hâline getirilmesinin engellenmesi için ilgililer uyarıldı. Sorgusuz sualsiz gerçekleştirilen tasfiye sürecinde, payitahtta isimleri kayda geçirilen 1.133 kahvehaneden (Eyüp'te 182, Galata'da 511, Üsküdar'da 250) bir kısmı yıktırıldı. Şehirdeki 1.658 berber dükkânı (Âsitâne'de 1.098, Eyüp'te 86, Galata'da 356, Üsküdar'da 128) sahibine ise, müşterilerin tıraşları bittikten sonra dükkânda kalıp “cemiyet olmamaları” hususunda tembihlerde bulunuldu. Şehir halkının bir araya geldikleri iskeleler ve bazı mesireler ile Yenikapı dışında meddah ve hanendelerin katılmakta oldukları eğlencelerin yapıldığı alanlar da, idarenin kara listesinde yer alan diğer sivil kamu alanlarıydı. Söz konusu bu düzenlemeler, esasında siyasi saiklerle yapılmış olsa da, berber dükkânları ve kahvehanelere karşı tedbir alınması için Asâkir-i Mansûre Seraskeri Hüseyin Paşa ve İstanbul kadısına Bâbîâli'den gönderilen bir buyruğuda, bu mekânların bir kısmının kapatılmasına sebep olarak, “daima işsiz ve güçsüz birtakım kimselerin” bir araya gelip namaz vakitlerinde camiler ve mescitler yerine, oralarda toplanıp “şer'-i şerifin yasakladığı” sohbetler yapması gibi dinî bir gerekçe de gösterilmişti.

Sultan ve Bâbîâli tarafından tehdit olarak görülen İstanbul'un başıboş, işsiz nüfusunun şehre ilk geldiklerinde hemşehrilik bağlarıyla geçici olarak ikamet ettikleri bekâr odaları ve kahvehanelerin üstlerindeki odalar da hedef tahtasındaydı. Esnafın ve mahallelinin, payitaht dışından gelmiş hemşehrilerini buralarda yatırıp kaldırması öncelikle toptan yasaklandıysa da, bir süre geçtikten sonra mal sahiplerinin zarar görmemesi gerekçesiyle mühürlü bekâr odaları ve hanların açılmasına peyderpey izin verildi. Şehrin genç, şiddet kullanmaya meyyal, işsiz ya da geçici işçi erkek nüfusunun siyasi bir güç oluşturacak organize ve kolektif bir topluluğa dönüşmesi bu tür tedbirlerle engellenmeye çalışılıyordu.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başlayan siyasi gelişmelerin bir diğer halkası da, Bektaşî tarikatının kurumsal varlığına resmen son verilmesi oldu. Ocağın ilgasından üç hafta sonra, 8 Temmuz 1826'da, Topkapı Sarayı'ndaki Ağalar/Bâbüssaâde Camii'nde Şeyhülislam

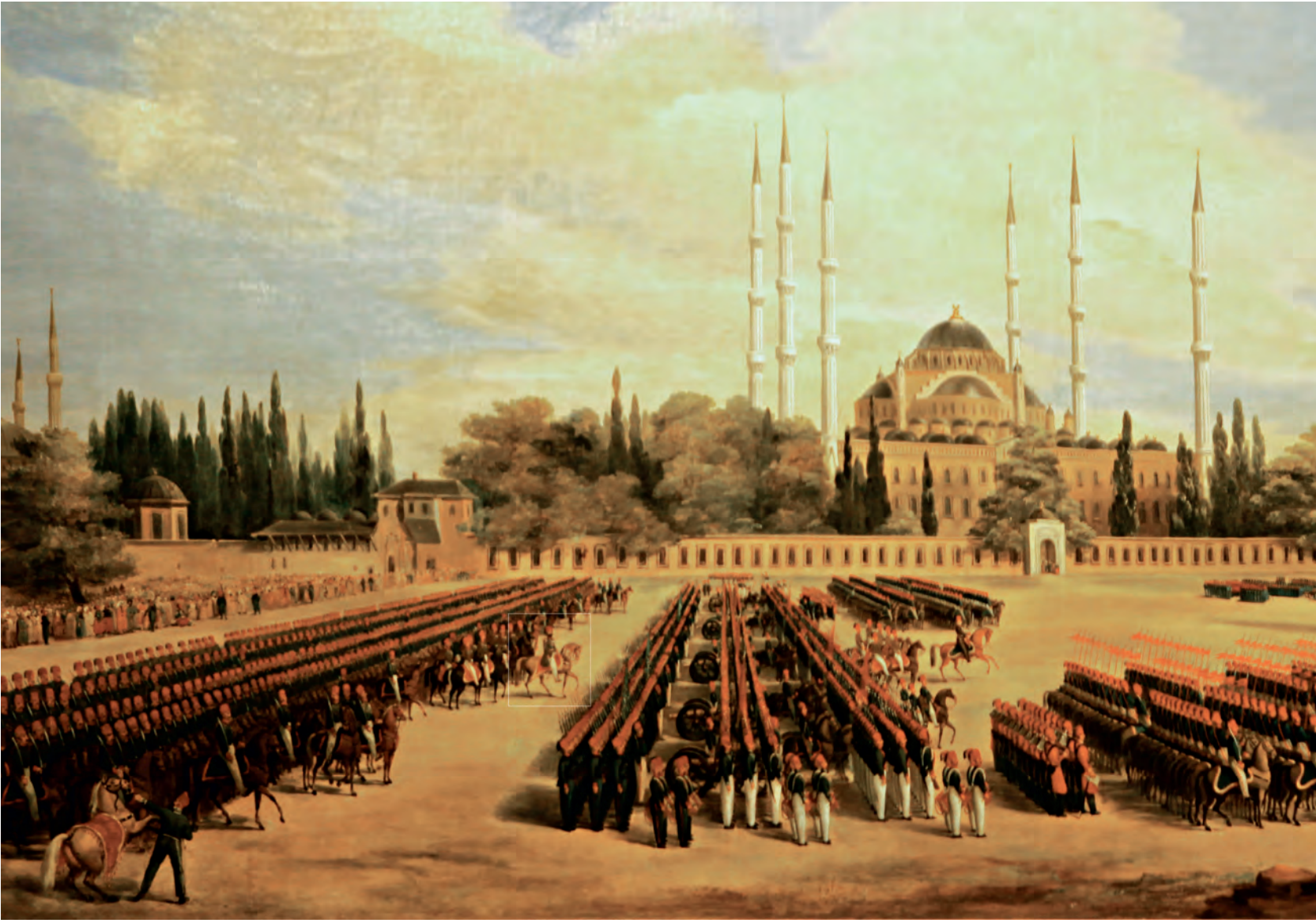


14- II. Mahmud ile arka planda Nusretiye Camii ve Mahmudiye kalyonu (TSM)

Kadızzade Tahir Efendi'nin başkanlığında sadrazam, üst seviye din bürokrasisi ve bazı Nakşibendî, Mevlevî, Halvetî, Celvetî ve Sa'dî şeyhlerinin katılımlarıyla bir toplantı gerçekleştirildi. II. Mahmud'un da kafes arkasından izlediği belirtilen toplantının, tek bir gündem maddesi vardı: Bektaşî tarikatının da tıpkı Yeniçeri Ocağı gibi tasfiyesi.

Sultan ve zoraki ya da gönüllü olarak onunla birlikte hareket eden sadrazam ve şeyhülislam, tamamen siyasi olan bu projelerine, payitahttaki tarikat hayatının önde

gelen temsilcilerinin rızasını alarak bir meşruiyet kisvesi giydirmek istemekteydiler. Ancak, ne tarikat şeyhleri ne de Şeyhülislam Mehmed Tahir Efendi, Bektaşîlere yöneltilen "rafzî" ve "mülhid" ithamlarını inandırıcı bulmuş ve tarikat teşkilatı ile adap ve erkânının bütünüyle gayrimeşru ilan edilmesi lehinde taraf olmamaya çalışmışlardı. Çünkü toplantıda Bektaşîlerin "rafz u ilhâd"ına, yani dinin herkesi bağlayıcı şer'î kaidelerinin dışına çıktığına dair sunulan deliller, İstanbul'daki bazı tarikat mensuplarının şarap içtiği, orucu ve namazı



15- II. Mahmud (çizgi içerisinde) ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun geçit resmi (MSA, nr. 11/1482)

terk ettiği, ayinlerinden olan matem geceleri ve ayin-i cemlerinde bazı sahabelere ve nebilere hakaret ettikleri gibi bildik afaki ithamlardan ibaretti. Bunlara dayanılarak “şer’an katl-i vâcib küfriyâta” cüret ettiklerinin iddia edilmesi ve gündün güne çoğaldıkları gerekçe gösterilerek toplumun bunlardan temizlenmesinin istenmesi, hiç şüphesiz şer’î ya da hukuki değil, siyasi bir davanın güdüldüğünü bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktaydı. Nitekim toplantıda fikri sorulan meşayihden bazıları, söz konusu tarikat mensupları ile yakınlıkları olmadıkları için hâllerini hakiki manada bilmediklerini söyleyerek hüküm vermekten uzak durmuşlardı. Bununla beraber, Üsküdar tarafında o tür fiillerin işlendiğinin dilden dile dolaştığını belirtenler de olmuştu. Yasincizade Abdülvehhab Efendi’nin bu yönde verdiği fetvayla, “rafz u ilhâd” içinde görülen kişilerin “siyaseten” cezalandırılmaları, yani katledilmeleri de bu toplantıda telaffuz edilmişti.

Nihayetinde çıkan karar II. Mahmud’un istediği yönde oldu ve Bektaşî tarikatı da tıpkı Yeniçeri Ocağı gibi gayrimeşru ilan edilerek; Osmanlı siyasetinin, toplum düzeninin, inanç ve düşünce ikliminin yapıcı bir unsuru olmaktan çıkarıldı.

Bektaşî tekkelerinin menkul ve gayrimenkul bütün mal varlıklarının tespit edilerek müsadere edilmesi için çalışmalar başlatılırken; Bektaşî dedeleri, babaları ve müritlerinin idam veya İstanbul’dan sürgün edilerek cezalandırılmalarına girişildi. Görünüşte bütün bunlar şeyhülislamın nezaretinde yürütülüyor gözükse de, olup bitenin arkasında bizzat II. Mahmud vardı. Şeyhülislam Mehmed Tahir Efendi’yi Bektaşî tahkikatında yeterince takipçi ve ısrarcı görmeyen sultan, Sadrazam Selim Mehmed Paşa’ya hitaben ve şeyhülislama aksettirmek üzere resen (beyaz üzerine) bir hatt-ı hümayun kaleme



almış ve peşinen suçlu gördüğü Bektaşîlerin, İstanbul ve Üsküdar'da mukim tarikat şeyhleri, ders hocaları ve diğer alt kademe ulema tarafından mahallelerinin imamları ve diğer bilgisi olanlar nezdinde soruşturulması talimatını vermişti.

İlk olarak 10 Temmuz 1826'da İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri basıldı. Buralarda bulunan tarikat ehli tutuklandı ve el koyulan kitaplar ve taşınabilir eşyalarla beraber hepsi, Darphane mahbesine götürüldü. Şeyhülislamın huzuruna çıkarılan babalar ve müritler bir "sahih itikat" imtihanına tâbi tutuldular. Şer'-i şerife bağlı olduklarını beyan edenler ya da verdikleri cevaplarla bunu en azından ilmen delillendirenlerden bir kısmı serbest bırakılırken, bir kısmı da "İran Şia'sına mahsus *takıyyeye* başvurmakla" itham edilerek, bir hafta içerisinde sürgün ya da idama mahkûm edildiler. Şahıs hukukunu yücelten şer'-i

şerifin çok dikkate alınmadığı örfi idare ikliminde cezaları infaz edilen Bektaşîlerin sayısı birkaç düzineyi buldu. Tarikatın kapatılmasının görüşüldüğü toplantıda alınan karar gereğince, Manastır'da üzerinde Kur'ân ayetlerinin farklı bir boyutta tefsirini içeren bir kitapla yakalanarak tutuklanıp İstanbul'a getirilmiş Esad Baba, Yedikule Dergâhı Şeyhi Hüseyin Baba, Üsküdar'daki Merdivenköyü Şahkulu Sultan Dergâhı'nın şeyhi Kıncı Salih Baba, İstanbul Ağasızade eski kadı Ahmed Ağa, Yusuf Ağâh Efendi'nin mühürdarı Divan-ı hümayun eski hâcegânından Topçular kâtibi vekili Kürkçüzade Salih Efendi ve Nahılcı Mustafa idam edildi.

Bektaşî neşvesinde oldukları gerekçesiyle sürgün edilen Üsküdarlı 7 şeyh ve 2 edibin yanı sıra, İstanbul'daki önde gelen Bektaşî tekkelerinin postnişinleri ile onların mürit ve muhiplerinden pek çoğu Kayseri, Birgi, Tire, Hadım ve Amasya gibi medrese şehirlerine sürgün edildi. Bektaşîlik ithamıyla İstanbul'dan uzaklaştırılanlar arasında tarikatla derin bir bağları bulunma ihtimali düşük devlet ricali ve ulemadan bazı kişiler de bulunuyordu. Bunların başında, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi olarak bilinen fikir muhitinin üyelerinden tefsir müellifi eski sefir İsmail Ferruh Efendi (Bursa'ya), vakanüvis tabip Şânizade Ataullah Efendi, bir yıl sonra İstanbul kadısı ve sonradan Meclis-i Vâlâ azası da olacak ve sürgün listesine bizzat II. Mahmud'un kendi hattı ile işareti üzerine ilave edilmiş olan ilmiyeden Melekpaşazade Abdülkadir Bey (Manisa'ya), "ilhad ve rafz" ile itham edilmesi o sıralar pek çok kişiyi rahatsız etmiş olan âlim Kethüdazade Arif Efendi de yer alıyordu. Ayrıca İsmail Ferruh Efendi'nin damadı Fehim Efendi, başmuhasip Hâtıf Efendi, Recaizade Ahmed Cevdet Efendi, onun kardeşi Şamil Efendi, Viyana elçiliği de yapmış Akif Bey ve Rumelihisarı Şehidlik Bektaşî şeyhi Mehmed Baba da, şahsi çekememezlikler ve siyasi hesapların ürünü ihbarlar neticesinde, Bektaşîlik/mülhitlik suçlamasıyla Osmanlı payitahtından uzaklaştırılan arasına dâhil edildiler.

İlk günlerde bizzat padişahın hareketi doğrudan takip etmesine kurban giden bazı tekke ve zaviye binaları yıkılmaktan kurtulamadı. Bunlar arasında İstanbul şehir merkezi dışındaki Karaağaç, Eyüp'te Karyağdı, Sütlüce'de Bademli, Çamlıca, Öküz Limanı, Rumelihisarı'nda Şehidlik, Üsküdar'da Kıncı'nın şeyhliğini yaptırdığı Nerduban Karyesi (Merdivenköy) ve Yedi Mahalle'de Mumcular kethüdasının inşa ettirdiği tekke ve zaviyeler yer alıyordu. Mazisi 60 seneden fazla olduğu için yıkılmaktan kurtulanlar ise ya diğer tarikatlara



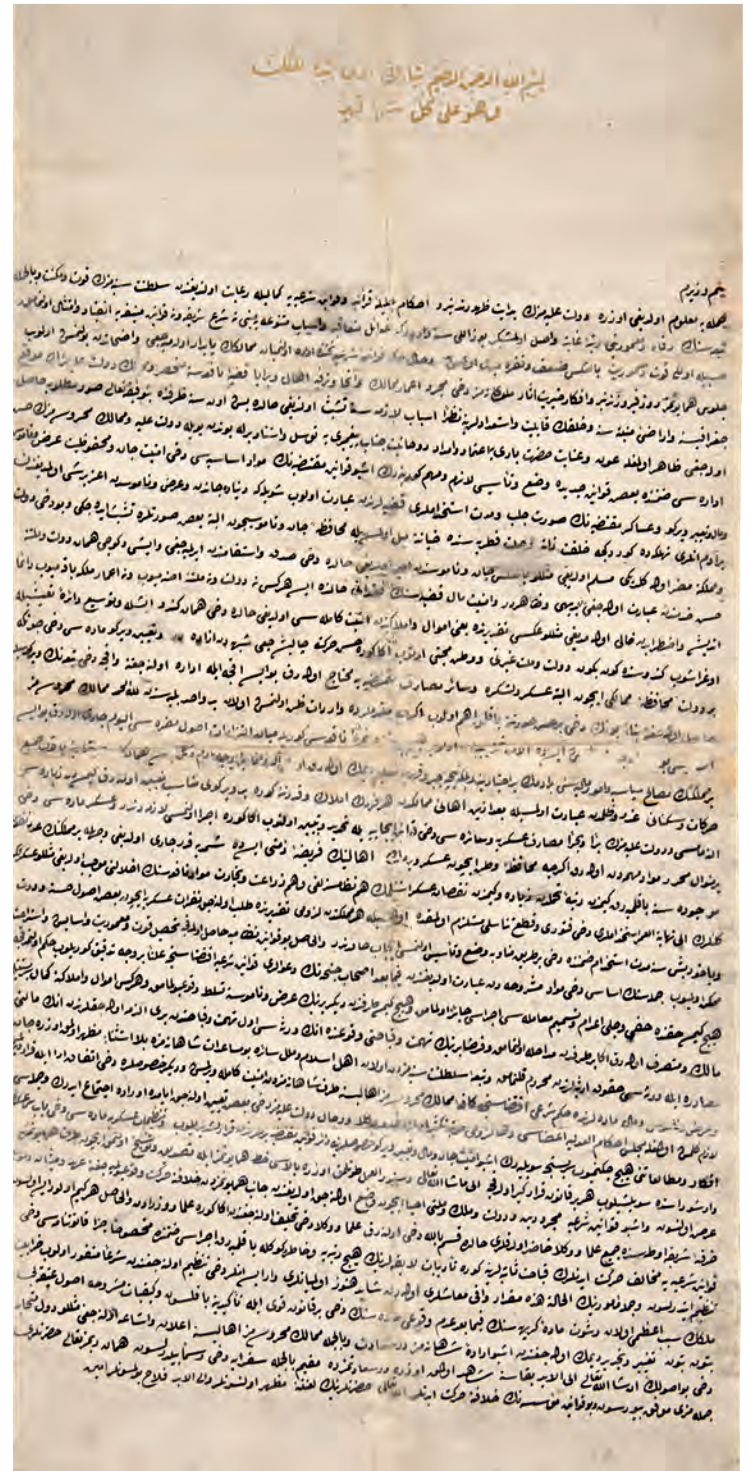
16- II. Mahmud ve Sultan Abdülmejid (TSM, nr. 17/135)

tahsis edildi ya da mescit, cami ve mektep gibi vazifeler üstlenecek şekilde dönüştürüldü.

Siyasi bir kararla resmî varlığı sonlandırılan Bektaşî tarikatının üyeleri, ilerleyen on yıllarda yeraltına inecekti. Ocağın ve dergâhın kapatılışından tam 82 yıl sonra, *Kanun-ı Esasi*'nin ikinci kez yürürlüğe girmesi ve II. Mahmud'un torunu Sultan II. Abdülhamid'in hal'iyle neticelenecek, 1908-1909 ayaklanmalarında başı çeken İttihatçılar arasında pek çok gizli Bektaşî de yerini alacaktı.

Tanzimat Döneminin Saray Darbeleri: Kuleli Vakası, Abdülaziz'in Hal'i ve Ali Suavi'nin Çırağan Baskını

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Osmanlı siyasi ve askerî tarihinde yeni bir dönem başladı. 1826'dan II. Mahmud'un hayatını kaybettiği 1839'a kadar olan dönemde, sadece yeniçeri değil, İstanbul ve taşradaki pek çok siyasi muhalefet odağı da ortadan kaldırıldı. Ancak, askerî teşkilatta başlatılan yenileşme ve düzenli-daimî bir merkez ordusu teşebbüsü dışardaki ve içerdeki büyük siyasi rakiplere karşı beklenen başarıları sağlamadı. Ocağın kaldırılmasının hemen akabinde girilen 1828-1829 Savaşı'nda Rusların batıda Edirne'ye doğuda Erzurum'a kadar gelmesi engellenemedi. Resmîyette İstanbul'a bağlıyken



17- 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı (BOA, MFB, nr. 48)

fiilen giderek bağımsızlaşan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordusuna karşı 1832-1833 ve 1839'da verilen muharebelerde alınan ağır mağlubiyetler ise İstanbul'u bu kez güneyden ciddi bir tehdiye maruz bıraktı.

Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır güçleri tarafından bozguna uğratıldığı sıralarda İstanbul'da II. Mahmud son nefesini verdi ve yerini, oğlu Abdülmejid'e bıraktı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'den sonra Anadolu coğrafyasında da ilerlemesi riskine karşı, elçi



18- Sultan Abdülmecid (TSM, nr. 17/118)

ve Hariciye nazırıyken sadrazamlığa getirilen Mustafa Reşid Paşa, dönemin süper gücü İngiliz Hükûmeti'nin de görüşünü alarak, bir siyasi reform vesikası hazırladı. Sonradan "Tanzimat Fermanı" olarak anılacak bu metin, 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesi'nde iç ve dış kamuoyuna ilan edildi. Pek çok madde içeren Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun içeriğinde iki husus dikkat çekiciydi. Bunlardan ilki, II. Mahmud'un 1826 sonrası kurduğu tek adam idaresinde, Bâbüâli bürokratlarına belirli bir hareket kabiliyeti sağlayacak bir revizyona gidilmesiydi. İkincisi ise "kanun önünde eşitlik" ilkesi üzerinden devletin Müslim ve gayrimüslim tebaasına belirli hakların vaat edilmesiydi. İstanbul-Kahire rekabeti, siyaset oyununda bürokratlar ile ahaliye biraz daha yer açılması neticesini vermişti. Yeni Sultan Abdülmecid'in 1839-1861 arasındaki saltanat yılları, Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmasının yanı sıra, başta Mustafa Reşid Paşa ve onun öğrencileri Fuad ve Âli paşaların şahsında,



19- 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı (BOA, MFB, nr. 663)

bir "Bâbüâli Dönemi" de oldu. Bilhassa 1860'lı yıllardan itibaren, kalemiye kökenli mülki bürokrasinin yanına Harbiye mezunu mektepli subay ve komutanlar da eklenecekti. Bu iki zümrenin bir kısmı sultanın güvenini kazanıp makam ve mevki sahibi olurken, yine aynı zümre içinden kariyer beklentileri karşılanmayanlar ise çeşitli gizli cemiyetler altında, siyasi muhalefet yürütmeye başlayacaklardı. Daha önce yeniçerilerin ön ayak olduğu saray darbelerine, artık mülki ve askerî bürokratlardan oluşan "klikler" liderlik yapacaktı.

Bunlardan ilki, bir ihbar neticesiyle 14 Eylül 1859'da ortaya çıkarılan ve tarikat şeyhleri, ulema, bürokratlar ve ordu komutanlarından oluşan bir grubun gizlice hazırladığı darbe planıydı. Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusyası'na karşı İngiltere, Fransa ve Sardunya devletleriyle müttefikten girdiği 1853-1856 Kırım Savaşı, İstanbul'u pek çok yabancı askerî birliğin ordugâhı hâline getirmiş ve şehrin havasını bir hayli değiştirmişti. Cevdet



20-21- Kırım Savaşı'nda hizmeti olanlara verilen madalya (İBB, Atatürk Kitaplığı)

Paşa'nın verdiği bilgiye bakılırsa, Sultan Abdülmecid ve Mustafa Reşid Paşa aslında Rusya ile sıcak bir çatışmayı girmeyi istememişlerdi. Âlî Paşa ve Fuad Paşa gibi zamanın diplomatları da aynı fikirdeydiler. Ancak başta Mehmed Ali Paşa olmak üzere bazı askerler, muharebe taraftarı görünerek, Reşid Paşa'yı siyaseten yıpratmaya çalışıyorlardı. Medrese talebeleri ve halkın tahrik edilerek, sokaklara dökülmesi suretiyle çıkarılacak karışıklık ile sadrazamın yerinden edilebileceğini umuyorlardı. Ancak padişah, bu sokak hareketinden çekinmedi. Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'nin telkiniyle kendisine bazı vükelayı değiştirip ihtilal tehlikesini bertaraf etme tavsiyesinde bulunan hocası Akşehirli Ömer Efendi'ye, "Hoca Efendi, birtakım sefillerin sözüyle vükela azledip değiştirirsek sonra bu devleti idare edemeyiz." şeklinde çıktı. Şehirde ihtilal havasının estiği o günlerde bir akşam yemeğini Tophane'de yedikten sonra Topkapı Sarayı'na dönecek iken, arabasının etrafına bir bölük süvari dizdirilmesine de şu karşılığı vermişti: "Umumen halk aleyhimizde olduğu takdirde bir bölük süvari beni muhafaza edemez."

Savaş öncesinde İstanbul sokaklarına yaftalar yapıştırarak, sultanı kılıcını kınından çıkarmaya çağıran ve Rusya ile olan çekişmeyi diplomatik yollardan çözmeye çalışan devlet ricalini suçlayan muhalifler, Kırım Harbi'nin patlak vermesiyle beklediklerini bulamadan seslerini kısıtlar. Üç sene süren savaş, Osmanlılar ve müttefikleri için zaferle bitmiş olsa da mali açıdan tam

bir iflas hâlini beraberinde getirdi. Alınan dış borçlarla birlikte, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı siyasetindeki etkisi de arttı. *Paris Barış Antlaşması* öncesinde Avrupalı devletlerin talepleri doğrultusunda 18 Şubat 1856'da ilan edilen *Islahat Fermanı* ile Osmanlı Hükûmeti gayrimüslim tebaasına daha fazla hak vaat etti. Bu gelişmeler, İstanbul'da Müslüman kamuoyunda mevcut, sultan ve idareye karşı memnuniyetsizliğin tekrar gün yüzüne çıkmasına zemin hazırladı.

Zanlıların yargılandıkları Kuleli Kışlası'na gönderme yapılarak, sonradan "Kuleli Vakası" olarak adlandırılacak darbe teşebbüsünün başını, askeriyeden Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Ferik Hüseyin Dâim Paşa ile Beyazıt müderrislerinden Süleymaniye Şeyh Ahmed Efendi çekmekteydi. Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim, Binbaşı Ali ve Binbaşı İsmail gibi subaylar ile Fatih Medresesi hocalarından Nasuhi Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail Efendi, Hazergradlı Şeyh Feyzullah Efendi ve Tophane Müftüsü Bekir Efendi gibi medrese ve tekke erbabı da darbe planında bu ikisiyle birlikte hareket etmekteydiler. Tophane kâtiplerinden Arif Bey ise grubun kalemiye ve nispeten daha alafranga hayat tarzına sahip farklı bir rengini temsil ediyordu. Çekirdek kadrosu 45-50 kişiden oluşan topluluğun vurucu gücünü, adı geçen komutanların emrindeki askerler ile şeyhler ve medrese hocalarının mürit ve talebelerinin oluşturması hedeflenmişti. Darbecilerin planı iki aşamalıydı. Önce



22- Sultan Abdülaziz (TSM, nr. 17/943)

az sayıda kişiyle Sultan Abdülmecid ile bazı devlet ricaline karşı suikastler düzenlenecek, akabinde şehirde çıkarılacak bir ayaklanma ile idare ele geçirilecekti. Daha önce Rus, Avusturya ve İngiliz ordularında hizmet vermiş bazı Çerkez savaşçıların para ile tutularak, suikastçi fedai olarak kullanılması ve bunların sultanı Cuma selamlığı, Kâğıthane ya da Hacı Hüseyin Bağ'ında öldürmeleri planlanmıştı. Çerkez fedailerin başını, Kabartay kabilesinin müftüsünün oğlu Şuayib çekecekti. Onunla beraber hareket edecek fedailer de kendisiyle aynı kabileye mensup kişilerdi.

Ancak bu darbe planı hayata geçirilemeden idare tarafından öğrenildi ve tertipçileri kendilerini mahpus olarak, Kuleli Kışlası'nda buldu. Komplocuların kendi saflarına kazanmak istediği Boğaz Muhafızı Mirliva Hasan Paşa'nın kendi amiri olan Serasker Rıza Paşa'yı durumdan haberdar etmesi, 14 Eylül 1859'da Kılıç Ali Paşa Camii'nde toplantı hâlinde 41 kişinin suçüstü basılmasıyla neticelendi. Bunu başka tutuklamalar takip

etti ve yaklaşık 300 kişi, bu gizli darbe planında rol aldıkları gerekçesiyle gözaltına alındı. Tek tek sorgulanan ve yapılan mahkeme sonrasında elebaşları suçlu bulunan darbeciler, çeşitli sürelerde hapis ve kalebentlik cezaları alarak, İstanbul'dan uzaklaştırıldılar.

Bu saray darbesi teşebbüsünde failer, bu harekete kalkışmalarının gerekçesini “şeriatı yürürlüğe sokmak” olarak açıklamaktaydılar. Darbecilerin Kuleli'de tutuklu bulunduğu günlerde de İstanbul'daki bazı medreselere ve çeşitli yerlere yaftalar yapıştırılmış ve şehrin Müslüman ahalisi, din ve şeriatlarını meydana çıkarmak için uğraşan mahpus kardeşlerini kurtarmaya çağrılmıştı. İslam dininin siyaset ve toplum düzeninin temeli olarak kabul edildiği bir rejimde, hükümet gibi siyasi muhaliflerin de kendi eylemlerini meşrulaştırmak için başvurdukları söylem elbette “şeriatın ihyası ve icrası” olmaktaydı. Ancak iktidardakiler ile muhalifleri arasındaki çatışmanın esas zemini teolojik değil, politik ihtilaflardı. Nitekim, sokaklara yaftaların yapıştırıldığı günlerde sarayın Mabeyn-i hümayun başkâtipliğine gönderilen bir küfe kavunun yanına bir de mektup iliştiren meçhul kişiler, “milletin Âli ve Fuad paşaları istemediğini ve bu paşaların alternatifsiz olmadığını” belirterek, bunların yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rüşdi Paşa, Vefik Efendi ve Rıza Bey gibi devlet adamlarının getirilmesi taleplerini dile getirmişlerdi.

Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında İstanbul'daki Müslüman elit arasında ortaya çıkan ilk örgütlü muhalif çevre, sonradan “Yeni Osmanlılar” olarak tarihe geçecek bir grup bürokrattan oluşuyordu. Belgrad Ormanı'nda 1865 yılında yapılan gizli bir toplantıyla kurulduğu kabul edilen İttifak-ı Hamiyet adlı siyasi grupta Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal Bey, Ayetullah Bey, Refik Bey, Ağâh Efendi, Ali Suavi ve Ebuuzziya Tevfik gibi kalem efendileri ve ilk kuşak gazete köşe yazarları yer alıyordu. Saltanatın meşruti bir idareye dönüştürülmesini ve *Kanun-ı Esasi*'nin ilanımla millet meclisinin açılmasını savunan gruba destek veren önemli siyasi şahsiyetler de vardı.

Bunlardan ilki, Mısır Mehmed Ali Paşa Hanedanı'ndan gelip Kahire'de hıdivlik makamında hak sahibi iken, Sultan Abdülaziz ve Bâbüâlî'nin mevcut hıdiv İsmail Paşa'ya makamını oğluna devretme hakkı vermesi ile bu hakkını kaybeden Mustafa Fazıl Paşa idi. Bir diğeri ise, Osmanlı tahtına geçmek için sırasını bekleyen Şehzade Murad Efendi idi. Yeni Osmanlılar hareketinin önde gelen isimlerinden Namık Kemal ve Ziya Paşa, şehzadenin Kadıköy Kurbağalidere'deki yazlık

köşkünün mutad konuklarındandı. Sonradan Abdülaziz'i tahttan indirecek darbenin baştertiçileri arasında yer alacak Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa, şehzadenin sarrafı Hristaki, doktoru Kapolyon Efendi, Abdülaziz'in başmabeyncisi olan ve adını bugünkü Kadıköy'de bir semte veren Ziver Bey de konağa gelip gidenlerdendi. Gizli gizli buluştuklarını düşünseler de, Murad Efendi'nin sayfiye köşkünde olup bitenler, düzenli olarak Sultan Abdülaziz'e rapor ediliyordu. Bunu yapan da, Abdülaziz ve Murad Efendi'den sonra Osmanlı tahtına geçecek olan ve Namık Kemal ile Yeni Osmanlılardan pek de haz etmeyen dönemin bir diğer şehzadesi Abdülhamid Efendi idi.

Yeni Osmanlıların ilk hamisi Mustafa Fazıl Paşa, bu gizli cemiyetin bir saray darbesi gerçekleştirme planına da destek verdi. Bu hedef doğrultusunda, cemiyete fedailer yazıldı. Başlarında Necib Paşazade Ahmed Bey'in oğlu Mehmed Bey vardı. Hazırlanan plana göre, vükelanın orada toplandığı bir günde Bâbiâli basılıp vekiller katledilecek ve yerlerine yeni bir kadro oluşturulacaktı. Mehmed Bey'in aklında, o sırada Trablusgarp valisi olan amcası Mahmud Nedim Paşa'yı İstanbul'a getirtip sadrazam yapmak vardı. Mesireye gitmek vesilesiyle bugün üzerinde Veliefendi Hipodromu'nun da bulunduğu Veli Efendi Çayırı'nda toplanan grup, cemiyetin müdürü kabul edilmiş olan Azmi Bey'in sözlü talimatıyla hemen bir iki gün sonra harekete geçilmesini kararlaştırdı. Ancak, o gün Veliefendi'de bulunanlardan biri olan Subhi Paşa'nın oğlu, eve dönüşünde bu sırrı babasına söyledi. Duyduklarından telaşa kapılan Subhi Paşa, hemen oğlunu alıp gece gece Âlî Paşa'ya götürdü ve durumu sadrazama bildirdi. Tıpkı Kuleli Vakası'nda olduğu gibi bir kez daha bir darbe teşebbüsü, idareye yapılan bir ihbar neticesinde hayata geçirilemeden engellenecekti.

Yarım kalan bu ilk darbe teşebbüsü sonrasında, Yeni Osmanlıların faaliyetleri altan alta ve daha çok sohbetler şeklinde devam etti. Nihayet Hüseyin Avni Paşa ile İstanbul'un şehremini Haydar Efendi, bu toplantılara katıldıkları için payitahttan uzaklaştırıldı. Mustafa Fazıl Paşa, Paris'e gitmek zorunda kalırken, Ziya Paşa Londra'ya kaçtı. Her ikisi de, yurt dışından Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdıkları muhtıravari açık mektuplarla Osmanlı siyasi tarihinde bir ilke imza attılar.

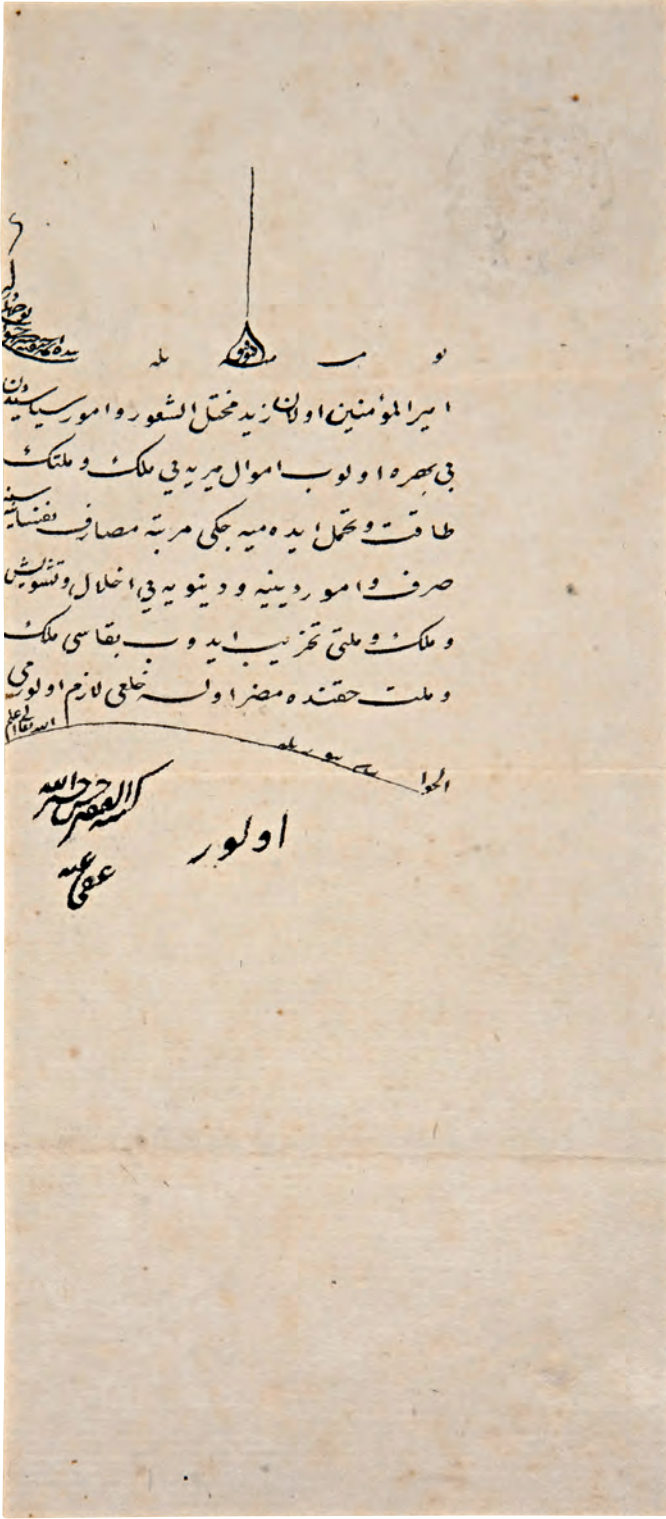
Her ne kadar Yeni Osmanlılar tarafından pasif dış politika yürütmek ve sultanı yanlış yönlendirmekle suçlansalar da, Mustafa Reşid'in yetiştirdiği iki önemli devlet adamı olan Fuad Paşa'nın 1868'de ve Âlî Paşa'nın da 1871'deki ölümleri, İstanbul siyasetindeki dengeleri altüst etti.

Bilhassa Âlî Paşa'nın vefatından sonra, Bâbiâli ve

Seraskerlik'te Mahmud Nedim Paşa ile Hüseyin Avni Paşa ve onlara yakın bürokratlar arasında yoğun bir rekabet başladı. Bu iki muhteris bürokrattan hangisi makam sahibi olsa, diğerini İstanbul'dan uzaklaştırmaya, sultanın gözünden düşürmeye çalışıyordu. Selefî Abdülmecid'e göre mülki ve askerî bürokrasiye karşı, sarayın otoritesini daha fazla hissettiren ve babası II. Mahmud'a benzer bir sultan görüntüsü veren Abdülaziz de, paşaları arasındaki bu rekabetten en nihayet payına düşeni alacaktı.

Devlet maliyesinin giderek kötüye gittiği ve Hersek ayaklanmasının İstanbul kamuoyunda endişe yarattığı 1876 yılı Mayıs ayı, bitmek bilmeyen bu siyasi çatışmanın ordu destekli bir darbeye dönüşmesine zemin hazırladı. Aslında İstanbul'da siyasi gerilimin artmasına sebep olan başlıca kişi, bizzat sultan değil, 1875 Ağustos ayında ikinci kez sadrazamlığa getirdiği Mahmud Nedim Paşa idi. Can düşmanı Hüseyin Avni Paşa'yı alt ettiğini düşünen sadrazamın, rakiplerini payitahttan uzak yerlere vali tayin ettirmesi, şahsına yönelik husumeti şiddetlendirdi. Hersek ayaklanmasının bir türlü bastırılmaması, sadrazamanın Rus elçisi Ignatieff'in bir kuklası hâline geldiği şeklinde kamuoyuna pompalanan dedikoduların iyice artmasına sebep oldu. Buna bir de, devleti iflastan kurtarmak adına tahvil faizlerinin, kendisi ve Rus elçisi dışında kimsenin haberi olmadan, bir gecede yarı yarıya indirilmesi operasyonu da eklenince, Mahmud Nedim sadece iç siyasetteki rakiplerinin değil, ellerinde Osmanlı tahvili bulunan İngiltere ve Fransa gibi dış güçlerin de hedef tahtası hâline geldi. Ancak, tepkiler bu kez onun şahsıyla da sınırlı değildi. Vakanüvis Ahmed Cevdet Paşa'nın tespitine bakılırsa, önceleri sadaret makamı padişahı muhalefetten koruyan bir perde iken Mahmud Nedim Paşa ile beraber bu değişmiş ve ilkinin yaptığı kötü işler, ikincisinden bilinir hâle gelmişti. Bunun en önemli sebebi, Mahmud Nedim'in şahsi garezleri yüzünden yaptığı tayin ve aziller de dâhil her işi padişahın irade-i seniyye çıkartarak yapmasıydı. Başta Hüseyin Avni Paşa olmak üzere, makam ve mevkisini kaybeden pek çok kişi, bunları yapması için Mahmud Nedim Paşa'ya destek verdiğini düşündükleri Sultan Abdülaziz'e de kin besler hâle gelmişti. Bunun neticesinde de İstanbul'da yeni bir saray darbesinin ayak sesleri duyulmaya başlandı.

Aslına bakılırsa, Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinden önce de, başını Hüseyin Avni Paşa'nın çektiği bir gizli tertip hazırlığı başlamıştı. Harbiye mezunu ilk serasker olan Hüseyin Avni Paşa, 1873 yılında ikinci kez bu göreve getirilince gizli siyasi faaliyetlerine hız verdi. Aralarında ordu komutanlarından Abdülkerim Nadir Paşa, Sadrazam Şirvanizade Rüşdü Paşa, Sadık Paşa



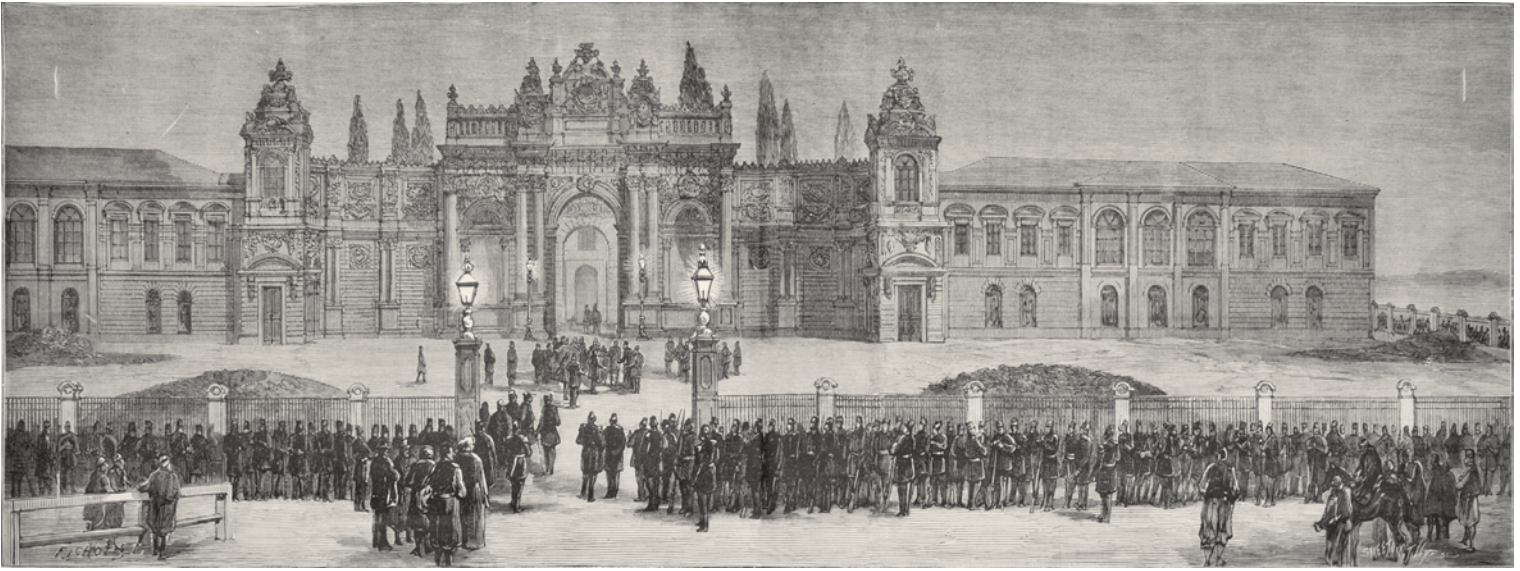
23- Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'nin Sultan Abdülaziz'i hal fetvası (BOA, Y. EE, nr. 21/28)

ve Midhat Paşa ile geceleri yalı ve konaklarda Sultan Abdülaziz'in hal'i konusunu müzakereye başladı. Dışarıya sızmaması için büyük gayret gösterilen bu faaliyetler, ne garip ki bizzat tertipçilerin kendileri tarafından bir süre sonra sultana ihbar edilecekti. Hüseyin Avni'nin darbe planlarına bir türlü yanaşmayan sadrazam, askerini

bu işlere karıştırılmasına kesin olarak karşı çıkıyor ve bunun orduyu yeniden yeniçerileştireceğini söylüyordu. Neticede üç ay süren bu gizli görüşme ve pazarlıklardan darbe konusunda bir uzlaşma çıkmadı. Bunun yerine, Sultan Abdülaziz'in anayasa benzeri bir şartnameyi kabule zorlanmasıyla idarede bürokrasinin etkisinin, padişahın iktidarı aleyhine genişletilmesi hususunda anlaşıldı. Söz konusu bu siyasi metni Midhat Paşa kaleme alacaktı. Ancak bu projenin beklentilerine cevap vermeyeceğine inanan Serasker Hüseyin Avni Paşa, sanki sultana çok sadık bir devlet adamıymışçasına Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıktı ve bu planı ona ihbar etti. Aynı günlerde sultanın kapısını çalan bir diğer kişi de Sadrazam Rüşdü Paşa oldu. O da, planlarının er geç Sultan Abdülaziz tarafından öğrenileceği korkusuyla, Avni Paşa'nın ihbarından habersiz, Midhat Paşa'nın kötü niyetle bir şartname kaleme aldığını bildirdi ve onun azledilmesini talep etti.

Sadrazam ve seraskerden gelen bu malumat üzerine harekete geçen Sultan Abdülaziz, önce Midhat Paşa'yı sonra da Şirvanizade Rüşdü Paşa'yı görevlerinden azletti. Hüseyin Avni Paşa ise 1874 Şubat ayında seraskerliğinin yanına sadrazamlık da eklenerek ödüllendirildi. Fakat onun iktidarı da, o dönemde sık sık yaşandığı üzere, pek uzun sürmeden 25 Nisan 1875'te sonlandı. Görevlerinden azledilmesinden sonra Fransa ve İngiltere'ye giden ve resmî bir vasfı bulunmamasına rağmen Paris'te Fransız Hükümet çevreleriyle bazı gizli görüşmelerde bulunduğu bilinen Avni Paşa, Hersek İsyanı'nın patlak verdiği günlerde bir tür kurtarıcı olması ümidiyle bir sene sonra yeniden seraskerliğe getirilecekti. Ancak, Esad Paşa'nın yerine sadarete Mahmud Nedim Paşa'nın getirilmesi sonrasında, daha bir ay geçmeden, bu görevden tekrar uzaklaştırıldı. Onun azline tepki gösteren Adliye Nazırı Midhat Paşa da, aslında Avni Paşa ile o güne kadar yıldızları pek barışmamış olsa da, istifa etti. Hüseyin Avni, önce Selânık sonra kendi talebi üzerine Bursa merkezli Hüdavendigâr valiliğine getirilip şehirden uzaklaştırılırken; ilerleyen günlerde onunla birlikte hareket edecek Rüşdü Paşa ile Midhat Paşa İstanbul'da kalmışlardı.

İddialara göre Rüşdü Paşa, konak ve yalısında ziyaretine gelenlere devletin durumunun pek kötü olduğu yönünde telkinlerde bulunurken; Midhat Paşa ise medrese talebelerini sokağa çıkıp hükûmeti protesto etmek üzere tahrik ve teşvik etmekteydi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında ilk olarak II. Mahmud tarafından iç siyasi çatışmanın sokakta dinamik gücü olarak kullanılan genç medreseliler (suhteler), Kuleli Vakası'nda olduğu gibi bu kez de, mevcut hükûmete karşı bir vurucu güç olarak



24- Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na nakledilmesi (L'illustration)

sokağa dökülmek istenmekteydi. Çoğu Rumeli kökenli olduğu belirtilen İstanbul medrese talebelerinden bir grup, Hersek ve Bulgaristan'daki gayrimüslim ayaklanmaları ve oralardaki Müslüman halkın devlet tarafından yeterince korunamadığı gerekçesiyle 9 Mayıs 1876'da sokaklara çıktı. Fatih Camii'nde birkaç bin kişi bir araya geldi. Ertesi gün ise halktan da katılımlarla büyüyen kalabalık, eskinin yeniçeri isyanlarını hatırlatır bir surette, "Mahmud Paşa'yı ve Şeyhülislam Hasan Fehmi'yi istemeyiz!" diyerek bağırarak Süleymaniye'deki Bâb-ı Meşihat önünde toplanmıştı.

Aslında pek de organize olmayan bu kalabalığın, zaptiye kuvvetleri marifetiyle dağıtılması mümkündü. Ancak olan biteni doğru teşhis edip gereğini yapacak ne bir hükümet ne de bir sultan vardı. Sarayda, yakın çevresi Hüseyin Avni ve Mahmud Nedim paşalar tarafından rüşvet ve hediyelerle ele geçirilmiş olan Sultan Abdülaziz, şehirdeki kamuoyu ve sokağın gücünü ihmal eder bir tavır içindeydi. Yine de Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın, göstericilerin taleplerinin, şeyhülislamın azlinden ibaret olduğu arzıyla tatmin olmadı ve saraydaki yakın

hizmetkârlarından bazılarını Süleymaniye Camii'ne gönderdi. Oradan gelen istihbarat farklıydı. Protestocu suhteler, şeyhülislamın yanı sıra sadrazamı da hainlikle suçlamakta ve her ikisinin de azlını istemekteydiler. Mahmud Nedim Paşa'nın azliyle birlikte, devletin önemli siyasi mevkilerine gelenler, bildik isimler oldu. Daha önce seraskerlik ve sadrazamlık da yapmış mütercim Rüşdü Paşa, üç yıl sonra tekrar sadarete getirilirken, kendi Bursa'da gözü kulağı İstanbul'da olan Hüseyin Avni Paşa bir kez daha seraskerliğe tayin edildi. Yine ona yakın bir isim olan Kayserili Ahmed Paşa, kaptanıderya oldu. Midhat Paşa'nın yeni görevi ise Şûrâ-yı Devlet reisliği idi. Böylelikle, sadece Mahmud Nedim'i değil,

Sultan Abdülaziz'i de yerinden etmek isteyen darbeci kadro, devletin ve ordunun kontrolünü eline geçirmiş oluyordu. Hasan Fehmi Efendi'nin azliyle boşalan meşihat makamına ise sarayın birinci imamı Hayrullah Efendi getirildi. Bu son tayin de darbecilerin isteklerine uygundu. Çünkü muhtemel bir darbeye, Sultan Abdülaziz'e yakın bir isim olan Hasan Fehmi Efendi'nin onun tahttan indirilmesini sağlayacak fetvayı vermeyeceği

kanaatini taşıyorlardı. Bu yüzden padişaha Hayrullah Efendi'yi şeyhülislamlık namzedi olarak takdim etmişler ve medrese çevreleri tarafından sevildiğini söyledikleri bu kişinin tayini hâlinde ayaklanmanın sona ereceğine iknaya çalışmışlardı. Hayrullah Efendi'ye güvenmeyen ve istemeye istemeye onu huzuruna kabul eden Sultan Abdülaziz, "Ben seni şeyhülislam etmez idim fakat öyle istediler, binaenaleyh bu hizmeti sana verdim." diyecekti. Ancak anı kurtarmak için yapılan bu tayinin faturası sultan için ileriki günlerde çok ağır olacaktı.

Tekrar makam ve mevki sahibi olan muhalif kadro, vakit kaybetmeksizin kendi aralarında gizli görüşmelere başladılar. Bir darbeyle Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek konusunda en istekli ve aceleci isim, ordunun başına getirilmiş Hüseyin Avni Paşa idi. Bunun bir sebebi; paşanın birkaç kez yüksek makamlara getirilmesine rağmen her defasında çok süre geçmeden azledilmesiydi. Bir diğeri ise, saraydaki bazı cariyelerle ilişki kurduğu söylenen paşa ile Sultan Abdülaziz arasındaki şahsi husumetti. Sadrazam Rüşdü Paşa ise darbe konusunda o kadar istekli değildi. Hüseyin Avni Paşa'nın bu yöndeki ısrarlı taleplerini geçiştirmeye çalışıyordu. Midhat Paşa ise, bir fetva alınması durumunda harekete geçebileceğini savunuyordu. Onun önceliği bir *Kanun-ı Esasi* yani anayasa metninin hazırlanarak yürürlüğe sokulması ve Osmanlı siyasi rejiminin bir daha geriye döndürülmemek üzere meşruti bir monarşiye dönüştürülmesiydi.

Sultan Abdülaziz'in hal' edilebilmesi durumunda tahta mevcut şehzadelerden birinin çıkarılması gerekiyordu. Bu yüzden hanedan üyelerinden de destek alınması lazımdı. Darbecilerin üzerinde durduğu isim, önceden Yeni Osmanlılar hareketiyle de irtibatla bulunmuş olan Murad Efendi idi. Şehzadenin alafranga hayat tarzı ve kafa yapısı onu, Batılı devletlerin de üzerinde, müttefik kalacağı bir namzet hâline sokmaktaydı. O sıralar İstanbul'da dolaşan, Sultan Abdülaziz'in tahtı oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'ye bırakmak için saltanat verasetinde değişiklik yapmayı planladığı dedikoduları, Murad Efendi ve diğer şehzadelerin muhtemel bir hal' vakasına gönülden olmasa da sıcak bakmasına zemin hazırlamıştı.

Nihayet iç ve dış siyasi konjonktürün uygun olduğu ve daha fazla beklenmesine lüzum olmadığı kanaati hâkim oldu ve Mayıs ayının 31'inde İstanbul'daki kara ve deniz kuvvetleri kullanılarak padişahın zorla tahttan indirilmesi kararlaştırıldı. Yeni şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin fetvasını garantileyen Serasker Hüseyin Avni Paşa, gizli

görüşmeler yaptığı devletin diğer üst düzey askerî yetkilileri olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Redif Paşa, Mekteb-i Harbiye Nazırı Süleyman Paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa'ya durumu açtı. Hepsi hamileri bildikleri komutanlarıyla hemfikir olduklarını beyan ettiler. Ancak hesapta olmayan bir şey oldu ve Sultan Abdülaziz, seraskeri Hüseyin Avni Paşa'yı baş başa görüşmek üzere ayın 29'unda saraya davet etti. Padişahın gizli tertiplerinden haberdar olma ihtimalini hesaba katan paşa, özür beyan ederek Dolmabahçe'ye gitmedi ve darbe planında değişiklik yaparak hiç beklemeden o gece askerî birliklerin Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatması talimatını verdi. Bunun üzerine Süleyman Paşa, emri altındaki Harbiyelileri geceleyin huzuruna topladı ve onlara heyecanlı bir konuşma yaptı. Cumhuriyet Türkiye'sine de kalacak bir geleneğin başlangıcı olarak genç subay adayları siyasi çatışmanın içine çekilmekteydi. Harbiyelilere Kur'an'a el bastırıldı ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması öncesinde devlet ricali ve ulemaya da yaptırıldığı gibi, "Bu hususun icrasında ölmek var dönmek yok!" yemini ettirildi. İstanbul'un fethinin miladi takvime göre 423. yıldönümüne denk düşen 29 Mayıs 1876 gecesi, silahları ellerinde Pangaltı'daki mekteplerinden çıkan Harbiyeli askerî talebeler, Süleyman Paşa'nın emri altında Dolmabahçe Sarayı'nı abluka altına aldılar. Beyoğlu Kışlası topçu askerleri de onlarla birliktelerdi. Hem bu iki topluluk hem de o sıralar İstanbul'a gelmiş Suriye redif taburları, harekât sırasında Redif Paşa'nın üst komutası altına girdiler. Karadan yapılan bu kuşatmaya ilave olarak, donanmaya mensup savaş gemileri, sandal ve filikalar de denizden saraya giriş çıkışları kontrol altına aldılar.

Padişahın ve saray halkının olan bitenden habersiz uyuması sebebiyle bir mukavemetle karşılaşmayan darbeci kuvvetler adına Mekâtib-i Askeriye nazırı Süleyman Paşa, tahta çıkarılacak olan Murad Efendi'nin dairesine giderek, onu saraydan çıkarttı ve güneş doğmazdan evvel Beyazıt'taki Bâb-ı Seraskeri'ye götürdü. Darbecilerin ilk planı, Şehzade Murad Efendi'yi, alışlageldiği üzere Topkapı Saray Bâb-ı Hümayun'u önünde tahta çıkartmaktı. Ancak darbe 2 gün önceye alınırken, yeni padişahın cülus merasiminin yeri de Seraskerlik binasına kaydırılmıştı. Osmanlı tarihinde bir ilk olarak Şehzade Murad burada, usulsüz bir fetva ve silah zoruyla tahttan indirilen amcası Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murad namıyla 30 Mayıs şafak vakti padişah ilân edildi. Durumdan haberdar edilen vükelâ, devlet ricali ve bir kısım ulema da darbeci ekiple birlikte saf saf orada hazır bulunarak



25-V. Murad (TSM, nr. 17/123)

biat merasimini gerçekleştirdiler. Çevredeki halktan da gelenlerle birlikte, günümüzde İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu, Seraskerlik meydanı ile Beyazıt civarı, insanlarla dolmuştu. Ancak bir gece ansızın saraydaki dairesinden alınıp tahta çıkarılan Şehzade Murad Efendi, olan bitenden bir hayli etkilenmişti. Saltanatının ilk saatlerinde dahi oldukça bitkin ve tükenmiş gözüküyordu. O kadar ki Dolmabahçe Sarayı'na dönüldüğünde Murad Efendi'nin psikolojik durumunun iyi olmadığını fark eden Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Hayrullah Efendi sadece o geceyi değil, ertesi gün ve geceyi de sarayda kalarak geçirmişlerdi.

Payitahtındaki siyasi gelişmeleri yeterince takip edemeyen ve kendisine yönelik tehdidi son ana kadar tam teşhis edemeyen Sultan Abdülaziz'in durumu da yeğeninden pek farklı değildi. Geceleyin beraberindekiler ile saraya gelip huzuruna çıkan Hüseyin Avni Paşa'nın kendisine söylediği, "Padişahım bu dakikaya kadar padişah idiniz şimdi sizi millet hal' edip Sultan Murad hazretlerini cülûs eyledi." sözleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde bundan sonraki bütün darbelerde

de tekrarlanacak bir siyasi söylemin ilk örneği idi. Kendilerini "milletin temsilcisi" kabul eden bir kısım devlet görevlileri, siyasi iktidarın meşru sahibi olan kişiyi millettten habersiz ama güya onun namına makamından etmekteydi. Dönemin Avrupa siyaset diline uygun şekilde "millet" olarak tanımladıkları İstanbul halkı, bu gelişmeyi gün doğduğunda atılan toplar ve sokaklara salınan habercilerle öğrenecekti. Takip eden üç gün üç gece ise şehirde şenliklerle, darbenin gayrimeşruluğu örtülmeye çalışıldı. İstanbul Limanı'ndaki yabancı gemiler de bu kervana katılarak donatıldı. İstanbul'daki siyasi gelişmeleri menfaatlerine aykırı gören Rusya'ya ait gemiler ise ilk iki gün kutlamalara katılmadıysa da sonra buna uydu.

Şehzade Murad Efendi'nin Bayazıt'a götürüldüğü sıralarda üç çifte bir kayığa bindirilen Sultan Abdülaziz ve haremi, o günlerde hanedan tarafından artık kullanılmayan Topkapı Sarayı'na sevk edildi. Bu kısa yolculuk sırasında kendisi ve kadınlarının gördüğü muameleden hayli sarsılan Sultan Abdülaziz, İstanbul'da kendisinden önce zorla tahttan indirilen son sultan olan III. Selim'in katledildiği dairesine konmaktan da fazlasıyla etkilendi. Hemen ertesi gün yeni Sultan V. Murad'a şahsen bir mektup yazarak, mümkünse Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet etmesine izin verilmesini istedi. Amcasının bu talebine V. Murad'ın yaklaşımı olumlu oldu. Ancak tahta geçirdikleri yeni padişah üzerinde bir tür vesayet kuran paşalar, Beylerbeyi Sarayı'nın hazır hâlde olmadığını gerekçe göstererek, eski padişahın güvenlik gerekçesiyle Çırağan Sarayı'nın üst tarafında Fer'îye'de karakola bitişik, dar bir daireye taşınmasını sağladılar. Bu yeni ikametgâhında Abdülaziz'in hizmetini, artık padişah olmadığı gerekçesiyle mabeyncisi ve kurena olarak bilinen saray görevlilerinin görmesine de izin verilemedi. Bunların yerine, Abdülaziz ve haremünün yeni ikametgâhlarında erkek hademelere ihtiyaç duyacağı söylenerek, yeni padişah V. Murad'ın annesi Şevk-efza Valide Sultan'ın da dahilyle, saray emektarlarından Pehlivan Mustafa Ağa, Hacı Mehmed Ağa ve Cezayirli Mustafa Ağa; Abdülaziz'in yakın hizmetine verildi. Darbeci yeni hükûmet tarafından yapılan bu görevlendirmeler, Abdülaziz'in taşındığı bu yeni mekânda iki gün kaldıktan sonra üçüncü günün sabahı hayatını kaybetmesini şüpheli hâlde getirecekti.

Kaldığı dairede 5 Haziran 1876 sabahı kol damarları kesilmiş vaziyette bulunan Abdülaziz, oraya çağrılan doktorların müdahalesine rağmen, kan kaybına bağlı olarak hayatını kaybetti. Boğaz'ın hemen karşı yakasındaki yalisından, güya Çırağan'dan yükselen

feryat ve figanları duyup sandalıyla oraya intikal eden Hüseyin Avni Paşa, iddialara göre sultanın ölüm sebebini belirleyecek incelemeye az sayıda hekimin girmesine izin verdi. Paşanın kontrolü ve baskısı altında hazırlandığından hep şüphe edilecek resmî rapora göre, sakalını düzeltmek üzere odasında tek başına kalmış Abdülaziz, bir küçük makas ile her iki bileğini de kesmek suretiyle intihar etmişti. Silahlı kuvvetler kullanılarak yapılmasına rağmen tek kişinin kanı akmadan bir gecede sonlandırılan darbeye verilen ilk kurban Sultan Abdülaziz olmuştur.

Abdülaziz'in ölümünden sonraki ilk günler, iktidar sarhoşluğundaki darbecilerin kamuoyunu rahatsız eden hareketlerine tanıklık etti. Öncelikle Dolmabahçe Sarayı'nda, yıllar sonra II. Abdülhamid'in hal' edilmesi sonrasında Yıldız Sarayı'nda bir benzeri yaşanılacak türden, organize bir yağma gerçekleştirildi. Sultan Abdülaziz'in haremünün, kızları ve eşlerinin, şehzadelerin ve validesinin nakit, tahvil, hisse senedi ve mücevherlerden oluşan mallarına el konuldu. Bunların bir kısmı Birinci Ordu'da homurdanan askerlere "cülus bahşişi" olarak dağıtıldı. Mücevherler ise Paris'te satılmaları için V. Murad'ın Rum sarrafı Hristaki'ye verildi. Ancak Hristaki'den ve mücevherlerden bir daha haber alınamadı. Eski sultanın menkul mallarına el konmasında, yeni Valide Sultan Şevk-efza'dan Mabeyn Müşiri Nuri Paşa'ya, Midhat Paşa'dan Mahmud Celaleddin Paşa ve Namık Paşa'ya kadar pek çok üst düzey kişinin dahil olduğu.

Darbenin mimarı Hüseyin Avni Paşa, tahta çıkarılan Murad Efendi'nin daha baştan bozulan psikolojik durumundan da istifade ederek, astığı astık kestiği kestik bir saltanat atabeği havasına girmişti. Midhat Paşa ise alelacele bir kanun-i esasi kaleme alarak, siyasi rejimi kendi hayallerine uygun bir hâle getirmekle meşguldü. Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümünden sadece 11 gün sonra İstanbul kamuoyu, gazetelerden verilen bir başka kanlı hadise haberiyle çalkalandı. Midhat Paşa'nın Beyazıt'taki konağında 15 Haziran 1876 gecesi vükela bir araya gelmiş, toplantı hâlindeki paşaların meclisini basan Çerkez Hasan adlı bir subay; Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı tabancayla vurup öldürmüş, kamasıyla da kaptanıderyayı yaralamıştı. Baskın sırasında ayrıca Bahriye yaverlerinden Şükrü Bey ile Midhat Paşa'nın hizmetindeki Ahmed Ağa da hayatını kaybetmişti. Baskının faili Çerkez Hasan, yaralı olarak ele geçirildiğinden, ertesi gün başlatılan soruşturma ile failin kimliği ve cinayetin nasıl gerçekleştirildiğinin ayrıntıları da kamuoyunca öğrenildi.

Çerkez Hasan, Mekteb-i Harbiye mezunu bir zabitti.

Sultan Abdülaziz'in üçüncü kadınının akrabası olduğu için saray tarafından himaye görmüş ve Irak'ta konuşlu VI. Ordu'da görev yapmak karşılığında Harbiye'de teğmenlik yerine doğrudan yüzbaşılığa terfi ettirilmesine rağmen Bağdat'a gitmeyip İstanbul'da kalmıştı. Bunun üzerine dönemin seraskeri Hüseyin Avni Paşa'nın onayıyla hapis cezası almış, fakat sonradan serbest bırakılarak kolağalık rütbesiyle padişah yaverlerinden biri yapılmıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesini müteakip hamisini kaybeden Çerkez Hasan, bir kez daha hapsedilmiş, ancak Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin devreye girmesiyle bir an evvel Bağdat'a gitmek üzere bir kez daha serbest kalmıştı. Tam o esnada Abdülaziz'in şüpheli bir şekilde ölmesi üzerine, zaten Avni Paşa'ya karşı şahsi garezi olan Çerkez Hasan çileden çıkmış olmalıydı. Mahbesten çıktığı günün akşamı, kafasından geçeni yapmaya karar verdi ve Hüseyin Avni Paşa'nın Boğaz sahilindeki yalısına gitti. Ancak seraskerin Midhat Paşa'nın konağında olduğunu öğrenerek, rotasını Beyazıt'a çevirdi.

Konağın cümle kapısından içeri girdiğinde kendisine mani olması gereken vükela ağaları, aşağıda yemek yiyorlardı. Bu fırsattan istifade ile seri adımlarla ikinci kata çıktı. Toplantı yapılan salonun kapısında Midhat Paşa'nın adamı Ahmed Ağa'ya, kendisinin kolağası olduğunu ve seraskere acil bir telgraf getirdiğini söyledi. Ancak Ahmed Ağa kendisini içeri almayarak alt katta Hüseyin Avni Paşa'nın yaverinin bulunduğunu ve onu çağırması gerektiğini söyledi. Bu cevaba hiddetle karşılık veren Çerkez Hasan, kendisinin kolağası (üst yüzbaşı) rütbesinde olduğunu söyleyip yaveri çağırarak üzere Ahmed Ağa'yı aşağı kata yolladı. Hemen arkasından da bir elinde tabancası bir elinde kaması ile toplantının yapıldığı odaya daldı ve kapıyı sürgüleyerek içerden kapattı. Her şey bir anda oluvermiş, Çerkez Hasan hedefi Hüseyin Avni Paşa'yı tabancasıyla vurmuştu. O sırada kendisini engellemeye çalışan Hariciye Nazırı Raşid Paşa da hayatını kaybeden diğer bir isim olmuştu. Hadiseden haberdar olan asker ve zaptiyelerin konağa koşup kapıyı sürgülü odaya girmesi vakit aldı. Sadrazam ve kaptanıderyanın yan odaya kaçıp kapıyı kilitlemeleri üzerine, darbede önemli bir rol oynamış Kaptanıderya Ahmed Paşa'yı da vurabilmek için Çerkez Hasan, bir süre buraya girmeye çalıştı. Bunu başaramadı, ancak üzerine atlayan Ahmed Ağa ve Şükrü Bey'i öldürdü. Nihayet yarım saat süren bu tek kişilik baskın sona erdi ve fail derdest edilerek, Seraskerlik binasına götürüldü.

Daha sonraki yıllarda yaşanacak benzeri olaylarda da gözlemleneceği üzere, bu eylemin arkasında da herhangi

bir yerli ya da yabancı azmettirici tespit edilemedi. Canlı yakalanan fail, sadece bir gün süren sorgulamasından sonra Beyazıt Meydanı'nda bir ağaca asılarak, İstanbul halkının gözleri önünde idam edildi. Lakin bu kanlı baskının siyasi çevrelerdeki etkisi bir süre daha kendini gösterdi. Hükûmet üyeleri bir süre yanlarında ya da uşaklarının bellerinde tabanca ve kama bulundurmaya başladı. Darbe sonrasında İstanbul'un en güçlü siyasi figürü olan Hüseyin Avni Paşa'nın ani ölümüyle meydan Mütercim Rüşdü Paşa ve Midhat Paşa'ya kaldı. Artık bu ikisi arasında bir iktidar mücadelesi başlayacaktı. Sadrazam olmasına ve daha geniş bir nüfuz alanı bulunmasına rağmen Rüşdü Paşa, Midhat Paşa'yı siyasetin dışına atamadı. Çünkü bu ikincisinin arkasında İngiltere'nin desteği olduğu kanaati hâkimdi.

Çerkez Hasan Vakası sonrasında *Kanun-ı Esasi*'nin kaleme alınması, kurulan komisyon çalışmalarına devam etti. Gündüzleri Bâbiâli'de, akşamları Server Paşa Konağı'nda toplanarak çalışan komisyon 4-5 ay zarfında ilk Osmanlı anayasasının metnini kaleme aldı. Ancak henüz bir parlamento teşkil edilmemiş olduğu için, *Kanun-ı Esasi*'nin yürürlüğe girmesi hükûmet üyesi vükelanın tasdiklerine ve padişahın irade-i seniyyesine bağlıydı. Ancak bu hususta da Sadrazam Rüşdü Paşa ile Midhat Paşa arasında bir ihtilaf mevcuttu.

İki paşa arasındaki mücadele sürerken, V. Murad'ın psikolojik hâli her geçen gün daha kötüleşiyordu. Bu durum kamuoyundan mümkün mertebe gizlenmeye çalışılsa da, tahta çıkışından sadece 93 gün sonra, üst düzey devlet ricali ve ulema, Topkapı Sarayı'nda Bâb-ı Hümayun'da yapılacak Meclis-i Umumi toplantısına çağrıldı. Tek gündem maddesi, şeyhülislamlık makamından alınan fetvaya dayanarak, V. Murad'ın şuurunun yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirilerek, yerine kardeşi Şehzade Abdülhamid Efendi'nin getirilmesiydi. Göstermelik yapılan bu toplantıdan beklenen karar çıktı ve 31 Ağustos 1876'da, takip eden 33 sene boyunca Osmanlı padişahı ve İslam halifesi olarak kalacak II. Abdülhamid'in saltanatı başlamış oldu. Böylelikle darbenin kısa vadede kazananlarından birisi daha kaybedenler saflarına katılmış oluyordu.

Başta Midhat Paşa olmak üzere darbeci kadro, tahta çıkarılmasından önce Şehzade Abdülhamid Efendi ile görüşmüş ve *Kanun-ı Esasi*'yi yürürlüğe sokmayı kabul etmesi durumunda onu tercih edeceklerini belirtmişlerdi. O da bekledikleri müspet cevabı kendilerine vererek, bu teklife rıza göstermişti. Nitekim, tahta çıkarılmasından 4 ay sonra *Kanun-ı Esasi* taslağını onaylayarak, 23 Aralık



26- II. Abdülhamid (TSM)

1876'da Osmanlı siyasi tarihindeki Meşrutiyet Dönemi'ni başlattı. Bundan bir hafta öncesinde de Sadrazam Rüşdü Paşa istifa etmiş ve Midhat Paşa ikinci kez sadrazamlığa getirilmişti. O sıralar Avrupalı büyük devletlerin temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da toplanmış bulunan ve Osmanlı Devleti'nin siyasi istikbalinin masaya yatırıldığı Tersane Konferansı da, bu adımın atılmasında etkili olmuştu. Anayasanın ilanından 3 ay sonra ise hızla mebus seçimleri gerçekleştirildi ve Meclis-i Mebusan olarak adlandırılan Osmanlı parlamentosu, 19 Mart 1877'de II. Abdülhamid'in de iştirakiyle çalışmaya başladı.

Ancak İstanbul'da esen Meşrutiyet rüzgârları uzun süreli olmadı. Midhat Paşa ve ekibinin tavizsiz politikası sebebiyle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinden 10 ay sonra, siyasi inisiyatifi eline alan II. Abdülhamid, 5 Şubat 1878'de Midhat Paşa'yı azletti ve Avrupa'ya sürgüne gönderdi. Midhat Paşa'nın azlinden bir hafta sonra, 13 Şubat 1878'de, ilk Osmanlı parlamentosu da dağıtıldı. Midhat Paşa, yaklaşık 10 ay süren bir sürgün sonrasında 1878 yılı sonunda Suriye valiliğine getirilerek, İstanbul siyaseti dışına itildi. İlk Osmanlı anayasasının tekrar yürürlüğe sokulması ve parlamentonun tekrar toplanıp çalışmaya başlaması içinse 30 sene beklenecekti.



27 23 Aralık 1876, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi (L'illustration)

V. Murad psikolojik durumu devleti idareye etmeye uygun olmadığı için tahttan indirilmiş olsa da, Osmanlı tahtında onun bulunmasını arzulayan siyasi kliklerin gizli tertipleri 1876 yazından 1878 yazına kadar birbiri peşi sıra sahneye konulmaya çalışıldı. İlk olarak, II. Abdülhamid'in cülusundan iki buçuk ay sonra, 1876 yılının sonunda Murad Efendi'yi Çırağan Sarayı'ndaki dairesinden alıp Avrupa'ya kaçırmaya yönelik bir plan sahneye kondu. Şehzade, İstanbul'dan çıkarıldıktan sonra, "II. Abdülhamid'in saltanatı gasp ettiği"ne dair propagandaya başlanması ve sonunda Şehzade Murad'ın yeniden padişah yapılması amaçlanıyordu. Murad Efendi'nin oğlu Selahaddin Efendi'nin de içinde bulunduğu sanılan bu tertip çerçevesinde, kadın kılığına girmiş 4 kişilik bir tim Çırağan Sarayı'na girmek istedi. Ancak, hedeflerine varamadan yakalandılar. Bu planın arkasında yabancı aktörlerin de olduğu anlaşıldı.

Şehzade Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için yapılan ikinci teşebbüs, Yeni Osmanlılar hareketinin nevi

şahsına münhasır şahsiyeti Ali Suavi'nin başını çektiği Çırağan Sarayı Baskını oldu. Sultan Abdülaziz döneminde Paris'e sürgüne gitmiş ve orada çıkardığı *Muhbir* gazetesindeki yazılarıyla tanınmış Ali Suavi Efendi, taht değişikliği sonrası İstanbul'a dönmüş ve Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nin müdürlüğüne getirilmişti. Ancak bu görevde uzun süre kalamadı ve yeniden muhalif pozisyonuna geçti. O sıralarda İstanbul, Rus ordusunun Rumeli'yi işgali üzerine vatanlarını terk etmek zorunda kalmış muhacirlerle doluydu. Faal bir kişi olan Ali Suavi, bu muhacirlere sahip çıkmak amacıyla Üsküdar Cemiyeti'ni kurdu. Çevresine topladığı Rumeli muhacirleri, kafasından geçen siyasi hayalleri hayata geçirmek için Ali Suavi'nin aradığı popüler desteği sağlayabilirdi.

Savunduğu liberal siyasi fikirleri hayata geçirmek için Murad Efendi'nin tahta tekrar çıkışını tek ümit olarak gören Ali Suavi, Üsküdarlı Nuri Bey aracılığıyla şehzade ile gizli gizli mektuplaşıyordu. Bir diğer şehzade Kemaleddin Efendi de bu faaliyeti destekliyordu. Karısı İngiliz olan Ali Suavi, İngiltere'nin Murad Efendi'nin



27- Ali Suavi ve arkadaşlarının 1878'deki darbe teşebbüsünün Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından Çırağan Sarayı'nda kanlı bir şekilde bastırılması (L'illustration)

yeniden iktidara getirilmesine kendi menfaatleri açısından sıcak bakacağını hesaplıyordu. Benzer bir şekilde, İstanbul içi ve dışındaki masonların da bu plana destek vermeleri bekleniyordu. Çünkü Şehzade Murad, 1868'de mason olmuştu. Bununla beraber, Ali Suavi'nin birlikte hareket ettiği yegâne grup birkaç yüz civarındaki Rumeli göçmeniydi. 1878 yılının 20 Mayıs günü, Ali Suavi ve 300'e yakın muhacir Kuzguncuk'tan mavnalara binerek karşı yakadaki Çırağan Sarayı'na doğru denizden harekete geçti. Kalabalık topluluk çok geçmeden sarayın rıhtımına çıktı. Aralarından bir kısmı önlerine çıkan nöbetçileri yaralayıp saraya girmeyi başardı. Ali Suavi'nin de içlerinde bulunduğu bazıları Harem dairesine ulaştı. Sarayın içinden de gruba destek verenlerle birlikte, Murad Efendi'nin dairesine girildi. Üzerinde muhacir kıyafeti olduğu hâlde Ali Suavi, Murad Efendi'nin karşısına çıktı ve ona kendisini padişah yapmak için geldiklerini söyledi. Ancak aldığı cevap olumsuzdu. Öyle anlaşılıyor ki Murad Efendi bu teşebbüsün o gün gerçekleşeceğinden ya habersizdi ya da bir anda karşısında baskıncıları görüp endişeye kapılmıştı. Ali Suavi, Murad Efendi'ye "istemese

de kendisini padişah ilan edeceklerini" söyleyince daha da sert tepki göstermiş ve tabancasına davranarak kendisini vuracağını belirtmişti. Ancak bu tepkisi de baskıncıları durduramadı. Murad'ın koluna giren baskıncılar, kendi kafalarına göre bir biat merasimi icra etmek için onu salona götürmeye çalıştılar.

Çırağan'da bunlar olurken haberi de dışarıya sızmıştı. Hem Yıldız Sarayı hem de o esnada yakında bir kahvede oturduğu söylenen meşhur Beşiktaş muhafızı (Yedi Sekiz) Hasan Paşa, Çırağan Sarayı'ndaki baskını öğrenmişlerdi. İlerki yıllarda Sultan II. Abdülhamid'in İstanbul'daki en önemli kollukçularından biri olacak ve siyasi muhaliflere kendi karakolunda yaptığı sert muamelelerle nam salacak Hasan Paşa, zaptiyeleriyle birlikte hızla olay yerine intikal etti. Elinde kapıcılardan aldığı bir sopayla içeri dalan Beşiktaş Muhafızı, Murad Efendi'yi baskıncılar tarafından kuşatılmış vaziyette götürülürken görünce sopasıyla bunların üzerine daldı ve hemen oracıkta sopa darbeleriyle bir kısmının hayatını sonlandırdı. İyice korkuya kapılan Murad Efendi, kendini duvara yaslayarak bu dehşet dolu anları seyretmekteydi.



28- Midhat Paşa'nın sürgün edilmesi (L'illustration)

Hasan Paşa'nın ikinci hamlesi, şaşkınlıktan hamle yapamayan zaptiye neferlerinden aldığı Winchester tüfeğiyle muhacirlerin üzerine ateş yağdırmak oldu. Bu arada Çırağan'a sevk edilen askerler de içeri girmiş, baskıncılardan hayatlarını kurtarmayı başaranlar can havliyle kaçmaya başlamışlardı. Ali Suavi onlar arasında yoktu, çünkü sopa ve kurşun darbeleriyle ölenler içindeydi. Acemice ve plansız bir şekilde gerçekleştirilmiş olsa da, Ali Suavi'nin başını çektiği bu baskın; yeni Sultan II. Abdülhamid'in bir hayli telaşlanmasına yol açmıştı. O kadar ki can güvenliğini tehdit altında hisseden II. Abdülhamid, İstanbul'daki İngiliz elçisine, acil bir durumda şehirden ayrılması için gemi tahsis edemeyeceklerini dahi sormuştu.

Murad Efendi'yi yeniden tahta çıkarmak üzere bilinen üçüncü ve son teşebbüs, Ali Suavi baskınından yaklaşık iki ay sonra ortaya çıkarıldı. Murad'ın annesi eski Valide Sultan Şevk-efza, hizmetkârlarından Nakşibend Kalfa, ricalden Aziz Bey ile Ali Şefkati Bey'in de içlerinde yer aldığı tertipçilerin başını Prodos Mason Locası Üstad-ı Azamı Cleanty Scaliéri çekmekteydi. Yine bir mason

olan, dönemin İstanbul'daki İran Sefareti maslahatgüzarı Malkum Han'ın aracılığıyla İngiliz elçisi Layard ile de görüşmüş olan Scaliéri onu, Murad'ın akıl sağlığını tekrar kazandığına ikna etmeye çalışmıştı. Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonlandığı ve Londra'nın barış görüşmelerinde İstanbul'a vereceği destek karşılığında Kıbrıs'ı istediği günlerde ortaya çıkan bu plan, işin içinde İngiltere'nin eli olup olmadığını da gündeme getirmişti. Aziz Bey'in evindeki gizli toplantının 8 Temmuz 1878'de basılmasıyla tertipçilerden bir kısmı yakalanırken, bir kısmı da ülke dışına kaçmayı başardı.

İstanbul'da 30-31 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen darbe ile alt üst olan siyasi dengelerin, yeniden saray ve sultan lehine restorasyonu, II. Abdülhamid'in bürokratları üzerinde tam olarak otoritesini tesis ettiği 1880'lerin başında gerçekleşti. Osmanlı siyasi tarihinde ilk kez bir saray darbesinin faillerinin yargılanıp cezalandırılmasına yönelik Yıldız Mahkemesi, bu yeni dönemin miladıydı. Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar değil, bir cinayet vakası olduğunu iddia eden Amedçi (sonradan Maliye ve Nafia nazırı) Mahmud Celaleddin Bey'in (Paşa) yazılı

ihbarı üzerine fırsatı değerlendiren II. Abdülhamid, bir tehdit olarak gördüğü Midhat Paşa başta olmak üzere darbeci kadrodan hayatta kalanların siyaseten tasfiyesi için bir tahkikat komisyonu kurdurdu. Sultan Abdülaziz'in ailesi de olaya karıştığı iddia edilenlerden davacı oldu. Hemen arkasından Yıldız Sarayı bahçesindeki Malta Köşkü ile Ortaköy tarafındaki karakolhane önünde duruşmaların gerçekleştirileceği çadırlar kuruldu. Bu siyasi davanın sanıkları arasında o sırada Aydın valisi iken İzmir'den İstanbul'a getirilmiş olan Midhat Paşa, eski sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, eski Tophane müşiri Kaimmakam İzzet Bey, V. Murad'ın annesi Şevkefza Valide Sultan, o dönemin saraylılarından Arz-ı Niyaz Kalfa, Abdülaziz'in Çırağan'daki ikameti sırasında hususi hizmetine tayin edilmiş ağalar; Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Mehmed; darbecilerle birlikte hareket etmekle suçlanan Abdülaziz'in yakın hizmetkârlarından Fahri, Seyyid, Binbaşı Necib, Namık Paşa-zade Ali Bey ile V. Murad'ın Mabeyn müşiri ve eniştesi Damad Nuri ile bir diğer eniştesi Damat Mahmud Celaleddin Paşa da yer alıyordu.

Hukuken tartışmalı bir şekilde 15 Haziran'da sarayın bahçesinde bir çadırda başlayan ve pek de adil sayılamayacak bir yargılama görüntüsü veren duruşmalar, üç gün içinde tamamlandı. Eski valide sultan ile Manisa'da sürgünde bulunan hasta eski sadrazam, duruşmalara katılmadılar. İki hafta sonra kararlarını açıklayan mahkeme heyeti, Sultan Abdülaziz'in Çırağan'daki dairesinde yakın hizmetine verilmiş ağalar tarafından öldürüldüğüne, İzzet Bey ve Seyyid Bey'in katillere yardım ettiğine ve bu adı geçenleri Necib Bey, Ali Bey, Nuri Paşa, Mahmud Paşa ve Midhat Paşa'nın azmettirdiğine karar verdi. Mahkûmların tamamı için idam cezasına hükmetti. İngiltere'ye yakınlığı eskiden beri bilinen Midhat Paşa'nın cezasının affı için İstanbul'daki İngiliz elçisi devreye girdi. Yıldız Sarayı'nda mülki ve askerî erkânı toplayıp idamları onaylayıp onaylamamasına dair görüşlerini alan padişah, çoğunluğun infaz lehinde oy kullanmasına rağmen, yetkisini kullanarak bu cezaları sürgün ve kalebentliğe çevirdi. Dönemin meşhur buharlı gemilerinden *İzzeddin*'e bindirilen ağalar ve paşalar, Taif'e götürülmek üzere deniz yoluyla Cidde'ye yollandı. Herkesin akıbetini merak ettiği Midhat Paşa, bir süre sonra Taif'te, tıpkı Sultan Abdülaziz'in ölümüne benzer biçimde şüpheli bir şekilde hayatını kaybetti.

Siyasi Aşırılıklar Çağında İstanbul: Osmanlı Bankası Baskını ve II. Abdülhamid'e Suikast

II. Abdülhamid'in Osmanlı siyasetinde ipleri eline

geçirdiği 1880'lerin başından 1909'da askerî bir müdahale ile tahttan indirilişine kadar geçen çeyrek yüzyılı aşkın süre, tıpkı Avrupa'nın hemen tamamında olduğu gibi İstanbul'da da, siyasetin resmî ve sivil taraflarının aşırılıklara meyledişine şahitlik etti. Muhalifleri, II. Abdülhamid'in tarz-ı siyasetini "istibdat", yani otoriter bir tek adam idaresi olarak adlandırırken; sultan ve bürokratları da onları, Kıta Avrupa'sı ve Rusya'da devlete karşı şiddete de başvurarak ayaklanan anarşistler ve nihilistlerle bir tutuyordu. Aslında her iki taraf da haklıydı. Kendisini tahtta güvende hissetmeyen sultan, İstanbul başta olmak üzere memleket topraklarında hiçbir muhalif sese tahammül edemez hâle gelmişti. Buna karşılık, Müslim ve gayrimüslim muhalifler de boş durmamış, Avrupa ve Rusya'daki devrimci sol, anarşist ve nihilist örgütlerin fikir ve eylemlerinden etkilenerek, İstanbul'da gösteriler, bombalı saldırılar ve suikastler düzenlemeye başlamıştı.

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da varlığını hissettiren siyasi şiddet olaylarının başlıca faileri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sonlandıran, Berlin Kongresi'nin Rumeli ve Doğu Anadolu'da idari reform öngören kararları sonrasında faaliyete geçen bölgesel özerklik taraftarı Bulgar ve Ermeni örgütleriydi. Esas faaliyet sahaları; Bulgar ve Ermeni nüfusun yoğunlukla yaşadığı Makedonya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da olan bu örgütler, 1890'ların başından itibaren payitaht İstanbul'da da çeşitli eylemlerle seslerini duyurmaya çalıştılar. Amaçları, gayrimüslim Osmanlı tebaasını himaye etme iddiasındaki Batılı büyük devletlerin dikkatini çekmek ve kendi taleplerini karşılamayan II. Abdülhamid ve Bâbüâlî'ye bunların diplomatik baskı yapmalarını sağlamaktı. Rumeli'de Bulgar ve Rum gizli komiteleri, daha çok köylülerden devşirdikleri militanlarıyla Osmanlı ordusuna karşı bir gerilla mücadelesi yürütüyorlardı. Başta sosyal demokrat eğilimli Hınçak olmak üzere illegal Ermeni siyasi partileri de onları model alarak, Anadolu'nun kırsal kesiminde siyasi faaliyete girişmişlerdi. Tahsillerine devam etmek üzere Çarlık Rusya'sından Avrupa'ya gelen 6 Ermeni öğrenci tarafından 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak, daha sonra sırasıyla idare merkezini Paris, Atina ve nihayet Londra'ya taşımıştı. İstanbul'da ilk büyük eylemini 1890 Kumkapı gösterisini organize ederek gerçekleştiren Hınçak, aynı yıl Erzurum'da da bir ayaklanma çıkartmıştı. 1893 senesinde Merzifon, Kayseri ve Yozgat hadiseleri ile 1895 yılında patlak veren Sasun İsyanı ve yine İstanbul'da düzenlenen



29- II. Abdülhamid'in tuğrası (Yıldız Sarayı Müzesi)

Bâbîâli gösterisinin arkasındaki güç de bu örgüttü.

30 Eylül 1895'te Bâbîâli'ye yürümek üzere Kumkapı Ermeni Patrikhanesi önünde toplanıp Kadırga Limanı'ndan harekete geçen Hınçak üyesi ve yanlısı Ermeni topluluğun bir kolu, Sultanahmet Türbesi'ne varırken, diğer kol Bâbîâli Yokuşu üzerindeki İran Sefareti'ne kadar ulaşmayı başarmıştı. Kısa sürede

şehirde bir Ermeni-Müslüman çatışmasına dönüşen bu eylemin ilk gününde yaklaşık 50 Ermeni hayatını kaybetti. Göstericilere karşı jandarma ve asker ile birlikte hareket ederek, kendilerine durumdan vazife çıkaran Müslüman esnaf ve medrese talebeleri ile Ermeniler arasındaki çatışmalar gece daha da şiddetlendi. Galata, Tophane, Tersane ve Kadıköy taraflarındaki hadiseler



30- Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) saklandığı kutu (BOA, MHD, nr. 276)

ancak 3 Ekim 1895'te bastırılabilirdi. İstanbul'un tanık olduğu bu çaptaki ilk Ermeni olayı olan Bâbüâlî yürüyüşünün faturası, 15 Müslümana karşı yüzlerce Ermeninin can kaybı oldu.

Hınçak Partisi'nin 1896'da Londra'da düzenlenen kongresinde, partinin daha çok Rusya kanadı tarafından yürütülen şiddete dayalı taktikler, Anadolu ve Mısır'dan gelen delegeler tarafından sert bir şekilde eleştirildi. İstanbul da dâhil Osmanlı şehirlerindeki provakatif eylemlerin İstanbul'daki Ermeni burjuvazisi ve Müslüman ahalinin yanı sıra Batılı kapitalist çevreleri de rahatsız edeceği ve Ermeni siyasi hareketinin devrimci sosyalist çizgiye kaymasının fayda getirmeyeceği dile getirildi. Neticede kongre sonunda Hınçak ikiye bölündü ve Transkafkasya ile Bulgaristan dışında faaliyet gösteremez hâle geldi. Bu tarihten sonra onun yerini, bir diğer Ermeni devrimci örgütü olan Taşnaksütyun aldı. Buna mensup militanların kafasında da, İstanbul'da ses getirici eylemler yaparak, Batı kamuoyunun Ermeni meselesine ilgi ve



31- Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) saklandığı kutu, (BOA, MHD, nr. 286)

desteğini canlı tutmak fikri mevcuttu.

Hınçak ve Kumkapı Ermeni Patrikliği'nin birlikte başını çektiği Bâbüâlî gösterisinden yaklaşık bir sene sonra, 26 Ağustos 1896'da İstanbul yeni bir Ermeni olayı ile sarsıldı. Taşnaksütyun üyesi 26 kişilik bir ekip, bu kez Haliç'in öte yakasında silahlı bir eylem için harekete geçmişlerdi. Başlarında, Armen Garo kod adlı Karekin Pastırmacıyan bulunuyordu. Hedeflerinde, dönemin en önemli finans kuruluşu olan Osmanlı Bankası'nın Galata'daki (bugünkü Bankalar Caddesi) Umum Müdüriyet Binası vardı. O gün öğle vakti saat 13.00'te hamal kılığında binaya yaklaşan militanlar nöbetçilerle çarpışarak binaya girdiler. Zaptiyelerin dışardan ateşe devam etmeleri yüzünden eylemciler binanın kapısını bir süre kapayamadılar. Üzerlerinde bombalar ve dinamit lokumları bulunan militanlardan ikisi, taşıdıkları bombaların yere düşerek patlaması üzerine parçalanarak oracıkta can verdiler. Askerlerin sokaktan bina içine ateşi kesilmeyince panikleyen baskıncılar, kapı dışına doğru

bomba attılar. Patlama üzerine geri çekilen askerlerin tekrar ateşe başlaması üzerine, Taşnak militanları tekrar bombaya başvurdular ve nihayet binanın kapısını kapatıp torbalarla tahkim etmeyi başardılar. Saat 00.04'ü bulduğunda baskıncıların 3'ü ölmüş, 6'sı ağır 2'si hafif yaralanmıştı.

Taşnaksütyun militanları, kısa bir sürede Osmanlı Bankası merkezini ele geçirip personel ve müşterilerden oluşan 154 kişilik bir topluluğu rehin almışlardı. Personel önce kaçıp üst kattaki odalarında toplanmış, ancak daha sonra koridorlarda gezinmeye başlamışlardı. Kısa süre sonra zaptiye ve askerler, binayı abluka altına aldılar. Eylemciler ise İstanbul'daki yabancı sefaretlere taleplerini içeren birer mektup göndererek savunma pozisyonuna geçtiler. Ermeni militanlar, saray tarafından tayin ettirilen yeni patriğin istifa etmesini, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde hükûmetin acilen köklü idari reform yapmasını, bölgede Ermeni nüfusun can ve mal güvenliğinin teminini ve Osmanlı hapisanelerinde bulunan Ermeni kökenli siyasi mahkûmlar için af ilan etmesini istiyorlardı. Cephaneleri tükenmeden Avrupa devletlerinin lehlerinde devreye girmesi gerekiyordu. Bunun için, hemen harekete geçilmezse beraberlerinde getirdikleri bombaları patlatarak, binayı içindekilerle birlikte havaya uçuracakları tehditinde bulundular.

Binaya girişlerinden iki saat sonra, rehin aldıkları Osmanlı Bankası genel müdür yardımcısı Mösyö Auboyneau'yu serbest bırakarak, taleplerini görüşmek üzere Yıldız Sarayı'na gitmesine izin verdiler. Bir diğer bıraktıkları rehine de, Osmanlı Bankası'nda çeşitli menkul kıymetlerden oluşan yüklü bir şahsi yatırımı bulunan II. Abdülhamid'in işlerini takip için o bankaya gelmiş olan Hakkı Bey idi (sonradan sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa). O gün Hakkı Bey'i rehine alan Ermeni militan Pastırmacıyan ise, kaderin bir cilvesi olarak Hakkı Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde Osmanlı parlamentosuna, İttihat ve Terakki Fırkası ile seçim ittifakı kurmuş Taşnaksütyun Partisi'nden Erzurum mebusu olarak seçilecekti.

Yıldız Sarayı'nda Osmanlı makamlarıyla yapılan müzakereye Rusya sefreti tercümanı Maximov da katılmıştı. Heyet gece 22.00'de saraydan ayrılıp Galata'ya döndü ve saldırganların Osmanlı Bankası'ndan serbestce çıkıp yurt dışına gitmesine müsaade edileceği mesajı ile onları eylemlerini sonlandırmaya ikna etmeye çalıştı. Binanın pencelerinden Rus sefreti tercümanı ile bir saate yakın konuşan Taşnak militanları, İstanbul sularındaki yabancı gemilerden askerlerin karaya çıkıp şehirde Ermenilere yönelik saldırıları engellemelerini istediler.



32- Ermeniler İstanbul'da nümayiş tertip ederken

Ancak Maximov, bunun mümkün olamayacağını ima etti. Bununla beraber, sivil Ermenilere karşı saldırılara mani olacaklarını ve altı ay içinde Doğu Anadolu'da reform yapılmasına dair 6 büyük devletin İstanbul'daki elçilerinin Bâbıâli'ye bir nota vereceklerini söyledi. Neticede, gün boyunca 4 kayıp vermiş ve ellerinde 120 bombadan sadece 18 tane kalmış baskıncılar, sabaha karşı dışarı çıkmayı kabul ettiler. Asker nezaretinde Galata Limanı'na götürüldüler ve buradan önce Osmanlı Bankası müdürünün yatına, oradan da Marsilya yolcusu bir Fransız gemisine bindirilerek söz verildiği gibi İstanbul'dan yollandılar.

Ermeni eylemciler, kendilerini hükûmete ve sefaretlere muhatap bilip onlarla bir pazarlık sürecine girişmişken, tıpkı bir sene öncesinde olduğu gibi, Haliç'in karşı yakasındaki Müslüman ahali, medrese talebeleri ve sokak serserileri bir anda olaya taraf hâle gelmişlerdi. Sayıları hızla artan bu topluluk, köprü üzerinden Galata'ya doğru yürüyüşe geçti ve banka binası önüne geldiklerinde içeriye girmek istedi. Ancak Taşnak militanları korkuya kapılıp suhtelerin üzerine pencerelerden bomba attılar. Bu hamle; kalabalığın binaya girmesini engellemiş olsa da, İstanbul'daki Müslümanlar ile Ermeniler arasında üç gün sürecek çatışmaların fitilini çekti. İdarenin ellerine sopa verdiği ve şiddete başvurmalarına müsamaha gösterdiği



33- II. Abdülhamid'in Cuma selamlığı için Yıldız Sarayı'ndan çıkışı

söylenen bir kısım sivil, Osmanlı Bankası önünde atılan bombalarla can veren ve yaralanan dindaşlarının intikamını feci bir şekilde aldılar. Birkaç bin Ermeni bu çatışmalarda hayatını kaybetti. En sonunda 28 Ağustos 1895 günü asker ve zaptiyelerin müdahalesiyle bu küçük çaplı iç savaş bastırıldı.

Osmanlı Bankası Baskını, İstanbul'un bomba ve dinamitli siyasi şiddetle ilk tanışmasıydı. İlerleyen yıllarda dünyadaki örneklerine benzer bir şekilde bombalar, siyasi suikastlarda da kullanılmaya başlayacak ve ilk hedef de bizzat II. Abdülhamid olacaktı. Modern dünyada krallara yönelik bu yeni tür suikastların ilki, Rus Çarı II. Alexandr'a yapılmıştı (1880). Rus İşçi hareketine mensup bir marangozun Şubat 1880'de sarayın zeminine yerleştirip ateşlediği dinamitler, 11 askerin ölümüne yol açarken, patlama mahalline şans eseri geç gelen çar canını kurtarmıştı. Ancak muhaliflerin bu yöndeki denemeleri sona ermemiş; tren yoluna mayın konan ve geçtiği köprü havaya uçurulan çar, en nihayet bombalı bir saldırı sonucunda 1881'de öldürülmüştü. Amerikan Başkanı

Garfield (ö. 1881), Fransa Başkanı Carnot (ö. 1894), İran Şahı Nasreddin (ö. 1896), İspanya Başbakanı Canovas del Castillo (ö. 1897), Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth (ö. 1898), İtalyan Kralı Umberto (ö. 1900) ve Amerikan Başkanı McKinley (1901) de anarşistler ya da devrimcilerin siyasi suikastları neticesinde hayatlarını kaybetmişlerdi.

Başlangıçta sadece bir felsefi cereyan olarak ortaya çıkmış devlet ve otoriter rejim düşmanı anarşizm, XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın pek çok ülkesinde terörizm ile eş anlamlı olarak kullanılır hâle gelmişti. Osmanlı Devleti'nde anarşizm bir felsefe olarak kendine zemin bulamamış olsa da, 1890'lardan itibaren İstanbul da artık Avrupalı ve Rus anarşist, sosyalist ve nihilistlerin turist görüntüsü altında girip çıktıkları uğrak yerlerinden biri hâline gelmişti. İstanbul polisi bünyesinde Paris Polis Müdürlüğü örnek alınarak, "Birinci Şube" adıyla bir siyasi şube kurduran Sultan II. Abdülhamid, sivil polis memurları ve hafiyelerle Müslim ve gayrimüslim yerli muhaliflerinin yanı sıra İstanbul'a gelip giden bu yabancı

militanları da takibe çalışıyordu.

Ancak, bütün bu tedbirlere rağmen Osmanlı sultanı da Avrupa ve dünyadaki yeni siyasi radikalizm eğiliminden hissesine düşeni alacaktı. Üç Rusya Ermeni'sinin başını çektiği bir suikast planı, 21 Temmuz 1905 tarihinde İstanbul'da sahneye kondu. Tetikçi, Belçikalı bir anarşist olan Edward Jorris idi. Meşhur Singer Firması'nın İstanbul'daki idarehanesinde çalışıyordu. İstanbul'a dört sene önce gelmiş ve Deutsche Levantline Firması'nın İstanbul şubesi sekreteri olarak işe başlamıştı. Yakalandıktan sonra alınan ifadesinde, politik felsefesi itibarıyla anarşist olduğunu ve her türlü otoriter hükümdar ve hükûmete karşı olduğunu için bu eyleme katıldığını ifade edecekti.

21 Temmuz 1905 Cuma günü, Yıldız Camii önünde patlatılan bomba ile gerçekleştirilen bu suikastın arkasında uzun bir hazırlık süreci yatıyordu. İstanbul polisinin adım adım iz sürerek ortaya çıkardığı planda başrolü Rusya Ermenilerinden Samuel Fain (Kristafor Mikaelyan), kızı Robina Fain ve Lipa Rips (Konstantin Kabulyan) üstlenmişlerdi. Osmanlı payitahtında ses getirecek bir eylem yapmak isteyen bu kişiler, Osmanlı Bankası'ndan Tünel'e, Cadde-i Kebir (sonradan İstiklal Caddesi) üzerindeki Cercle d'Orient binasından Galata Köprüsü'ne kadar kamuya açık çeşitli mekânları havaya uçurmayı düşünmüşlerdi. Ama nihai kararları, her hafta Cuma selamlığı için saraydan çıkan II. Abdülhamid'i hedef almak oldu. Sultan Cuma namazlarını sürekli olarak Yıldız Sarayı'nın hemen yanı başında bulunan Yıldız Camii'nde kılıyordu. Eylemciler de belirli bir süre Cuma selamlıklarını izleyerek, II. Abdülhamid'in namaz sonrası kaç dakika içinde camiye terk edip Yıldız Sarayı'na döndüğünü tespit etmeye çalışmışlardı. Çünkü suikast için saatli bir bomba kullanacaklardı ve her şeyin dakikası dakikasına planlanması gerekiyordu. Yaptıkları hesaplamalara göre, cuma namazı kılan sultan, her hafta 1 dakika 42 saniye bir ortalama süre sonunda Yıldız Camii'nin avlu kapısına geliyordu.

Suikasttan 7 ay önce bu iş için hazırlıklarına başlayan L. Rips ve karısı ile S. Fain ve kızı R. Fain, Cenevre'deki Ermeni ihtilal komitelerinin toplantısına katılmak üzere Sofya'ya gelmişlerdi. Bir başka Ermeni devrimci militan olan Kendiryan da onları takip etmişti. Sofya'da temasa geçen S. Fain ile Kendiryan, şehir dışında bomba atma denemelerine başlamışlardı. Ancak, bu tehlikeli oyun her ikisinin de canına mal olan bir patlamayla son bulmuştu. Bu gelişme üzerine saldırının yöntemi değiştirildi ve sabit duran bir objenin altına saklanacak bombanın patlatılması yolunda karar

kılındı. Bu plan çerçevesinde Viyana'dan bir fayton satın alındı ve İstanbul'a gönderildi. Suikastta kullanılacak saatli bomba ise Paris'ten tedarik edildi; Atina ve Varna yoluyla Osmanlı payitahtına sokuldu. Fayton ve saatli bomba için harcanan 300.000 frankın kaynağı, eylemcilerin Amerika, Rusya ve Bulgaristan'daki bağlantılarından elde edilmişti. Suikast timinin olay yerine girişini ise İstanbul'daki Rusya elçiliğinden aldıkları sahte izin sağlamış ve militanlar, olan biteni Cuma selamlığında yabancı misafirlere ayrılan kısımda izlemişlerdi. Arabayı oraya getirenler Lipa Rips ve Matmazel Robina idi.

Failleri açısından başarısız kalan pek çok suikast teşebbüsünde olduğu gibi, 21 Temmuz 1905 öğle vakti Sultan II. Abdülhamid'in canını kurtaran da küçük bir tesadüf oldu. Namaz sonrası Yıldız Camii'nden Yıldız Sarayı'na dönmek için arabasına binmek üzere binek taşına uzanan merdivenlere yönelen sultan, bu esnada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile kısa sohbeti girişmişti. Bu ayaküstü konuşma, o sırada büyük bir şiddetle patlayan "machine infernale" (cehennem makinası) adlı bomba düzeneğinin öldürücü etkisinden onu kurtaracaktı. İçinde 80 kg patlayıcı bulunan bomba, Yıldız Camii'nin önünü bir anda cehenneme çevirdi. Patlamanın olduğu yerde 70 cm derinliğinde bir çukur açılırken, 3'ü asker 4'ü gazeteci toplam 26 kişi hayatını kaybetti. Ayrıca 56 kişi ağır ve hafif yaralandı. Parçalanan 17 arabaya koşulmuş atlardan 20'si telef oldu. Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in en yakınındaki kişi olan dönemin başmabeyncisi Tahsin Paşa'nın hatıralarına bakılırsa, bu hengâmede sultan, gayet soğukkanlı bir şekilde hemen arabasına atlamış ve oradakilerin "çok yaşa" nidaları ve alkışlarına tebessümle mukabelede bulunarak, dizginler elinde Çit Köşkü'ne ulaşmıştı.

Bu büyük şok, kısa sürede atlatıldıktan sonra bir taraftan yaralılar Yıldız Etfal ve Gümüşsuyu hastahanelerine nakledilirken; bombayı patlatan Jorris ve birlikte hareket ettiği ekipten bazıları hemen yakalandı. Yapılan ilk sorgulardan sonra yurt dışı ayağı da olan büyük bir soruşturma başlatıldı. Patlama sırasında parçalanan 17 at arabasının hepsi incelendi ve 16'sının sahipleri bulundu. Ancak bir tanesinin İstanbul'daki idari makamlarda kaydı yoktu. Tekerlekleri dört köşeliydi ve titreşime karşı lastikle kaplanmıştı. Ancak, bu tipte bir araba o tarihlerde İstanbul'da mevcut değildi. Bu yüzden de araştırmalar, zamanın gümrük idaresi olan Rüsûmat Emaneti ve Osmanlı elçilikleri vasıtasıyla, arabanın hangi ülkeden



34- II. Abdülhamid

İstanbul'a getirildiği sorusu üzerine yoğunlaştı. Neticede arabanın Viyana'da imal ettirildiği ve adı geçen kişilerce İstanbul'a getirildiği anlaşıldı.

Yapılan muhakeme sonrasında Belçikalı anarşist Jorris, olaydan 5 ay sonra, 18 Aralık 1905'te, idama mahkûm edildi. Devreye giren Belçika, Osmanlı Devleti ile arasındaki 1838 kapütülasyon antlaşmasına gönderme yaparak, bombacı anarşistin iadesini istedi. O sırada sürpriz bir gelişme oldu ve Sultan II. Abdülhamid canına kasteden bu şahsı, belki de diplomatik olarak iade etmek zorunda kalınacağını anladığı için, affetti. Bununla da kalmayarak, belirli bir ücret karşılığında Jorris'in kendisi hesabına Avrupa anarşist çevrelerinde muhbirlik yapmasını sağladı. İstanbul'un yaşadığı bu ilk büyük bombalı suikasttan canını ve saltanatını kurtararak çıkan II. Abdülhamid, gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi asker ve siyasetçilerin ön ayak olduğu bir askerî darbeyle, 4 sene sonra tahttan indirilecekti.

Darbelerle Gelen "Hürriyet": Meşrutiyet'in Yeniden İlanı, 31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamid'in Hal'i, Bâbiâli Baskını ve İttihatçı Tek Parti İdaresi

XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihinin "en uzun yüzyılı" ise, Osmanlı Devleti'nin siyasi olarak adım adım sona



35- II. Abdülhamid'in üzerinde "Ayın" ve "Ha" harflerinden oluşan armalı kılıcı

yaklaştığı 1908-1918 yılları arası da iç ve dış siyasi gelişmelerle yüklü en uzun on senesidir. Amcası Sultan Abdülaziz'in bir darbeyle tahttan indirilişi ve sonrasında hayatını kaybedişi, kardeşi Murad Efendi'nin aynı darbeyle tahta çıkarılıp sonra bir fetvayla nasıl tahttan indirildiğine şahit olan II. Abdülhamid, 33 sene süren saltanatında gözünü pek çok iç siyasi muhalif ve dış siyasi tehditten ayırmamaya uğraşmıştı. İçerde bir yandan Ermeni ve Bulgar devrimcileriyle mücadele ederken, karşısına bir de İstanbul'un okumuş Müslüman kesiminden genç muhalifleri çıkmıştı. Bir gizli siyasi teşkilat çatısı altında toplanan Tıbbiyeli, Harbiyeli ve Mülkiyeli bu genç subay ve bürokratların faaliyetleri açığa çıkarılınca, tutuklanmaktan kurtulan bazıları Paris, Cenevre ve Kahire'ye kaçtılar. Paris'te düzenlenen 1902 Kongresi sonrasında büyük bir kısmı Ahmed Rıza Bey'in liderliği altında Terakki ve İttihat Cemiyeti bünyesine dâhil oldular. Diğer kol ise 1906'da Selânik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti şemsiyesi altında toplandı. Bundan bir sene sonra her iki grup birleşti. Bulgar ve Ermeni komitalarını örnek alarak, hücreler ve çeteler şeklinde örgütlenen ve adını da bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştüren bu hareketin askerî cephesini, merkezi Manastır'dan Selânik'e taşınmış III. Ordu'nun (Rumeli Ordusu) genç mektepli zabıtları oluşturuyordu.

Manastır'a bağlı Resne nahiyesi mevki kumandanı Kolağası (üst yüzbaşı) Ahmed Niyazi, Erkân-ı Harb (Kurmaya) Binbaşısı Enver Bey (sonradan Paşa) ile Ohri Redif Taburu Kumandanı Kolağası Eyüb Sabri Bey'in çeteleri bunlar arasında en meşhur olanlarıydı. Rusya-İngiltere yakınlaşması sonrasında dış siyasi konjonktürün İstanbul aleyhine doğru kayması ve II. Abdülhamid'in artık denge oyununu daha fazla sürdüremeyeceği kanaatinin hâkim olmasıyla bu çeteci subaylar, Osmanlı Rumeli'sinin önemli şehirlerinden Manastır'da bir ayaklanma



II. Abdülhamid'in kılıcının üzerindeki Osmanlıca Arma

başlattılar. Kendi komutanlarından sultana yakın olanları dağa kaldırdıkları da, silahla vurup katlettikleri de oldu. Neticede dağa çıkan kendi askerlerinin İstanbul'a yürüme tehditleri altında, iç ve dış siyasi şartların ağır baskısından bezmiş II. Abdülhamid, 31 senedir askıda tuttuğu *Kanun-ı Esasi*'yi 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe soktu. İstanbul ahalisi bu gelişmeyi ancak ertesi gün gazeteleri okuduğunda ve havadisın kulaktan kulağa dolaşmasıyla haberdar olacaktı.

Öncekilerden farklı olarak, muhaliflerin "İnkılap" (Devrim) olarak adlandırdığı bu askerî darbe, İstanbul'da değil Rumeli'nin önemli şehirlerinde sahneye konmuştu. Tıpkı 100 sene önce olduğu gibi, İstanbul siyaseti yine Balkanlar'dan esen sert rüzgârların etkisi altına girmişti. II. Abdülhamid'in tahtta kalmaya devam etmesine rağmen, İttihat ve Terakki ile diğer II. Abdülhamid muhaliflerinin Selânik ve İstanbul'da yaptıkları propaganda, şehre ve ülkeye "hürriyet" in geldiği yönündeydi. Bu naif iyimserlik havası içinde çok geçmeden parlamento seçimleri yapıldı. Başta İttihat ve Terakki olmak üzere, dönün gizli örgütleri partileşme sürecine girdi. Ayasofya'da bugün varolmayan binasında 17 Aralık 1908'de yeniden açılan Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısına II. Abdülhamid de katıldı. Kalabalık bir halk kitlesi de o gün Ayasofya Meydanı'nda toplanıp bu gelişmeyi kutladı.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından itibaren İstanbul siyasetinin taraflarından biri olan medrese talebelerine (talebe-i ulum), Mayıs 1876 darbesinde bir de Harbiyeliler de eklenmişti. Meşrutiyet'in tekrar ilanıla birlikte, XIX. yüzyılda politize olmuş medrese ve mektep talebelerine, 1900'de açılmış Darülfünun'un (üniversite) mülkiye, tıbbiye, hukuk fakülteleri öğrencileri de katıldı. Bu tarihte başlayıp çeşitli sebep ve gerekçelerle 1920'ye kadar devam edecek öğrenci yürüyüşleri ve mitinglerinin

başlıca adresleri arasında Yıldız ve Dolmabahçe sarayları, Bâbüâli, Sultanahmet'teki Meclis-i Mebusan ve çeşitli gazete binaları bulunacaktı.

Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile siyasi partiler, sendikalar ve derneklere resmen faaliyet izni verilmesi, İstanbul'daki siyasi gerilimi her geçen gün artırdı. Daha önce II. Abdülhamid'e muhalif olma zemininde birleşmiş merkezîyetçi İttihatçılar, adem-i merkezîyetçi Prens Sabahaddin taraftarları ve bu iki grubu fazla Batıcı ve seküler bulan İslamcılar, basın yoluyla sert polemiklere giriştiler. Sivil toplum içinde kazan kaynarken, ordu içinde de ipler her geçen gün gerginleşmekteydi. İttihatçı genç subaylar ile sultana yakın kıdemli paşalar arasında olduğu gibi, Harbiye mezunu mektepli subaylar ile "alaylı" olarak bilinen mektep mezunu olmayan subay ve astsubaylar arasında da bir güç kavgası yaşanıyordu. Batılı siyasi fikirler, dine sıcak bakmayan pozitivist dünya tasavvuru ve modern askerî disiplin anlayışının etkisinde kalmış İttihatçı genç subaylar ile bunların alaylı astları arasında kışlalarda ortaya çıkan anlaşmazlık ve huzursuzluklar, 1909 baharına gelindiğinde artık İstanbul sokaklarına taşacak seviyeye gelmişti. İttihatçı olmayan alaylı subay ve astsubayların, bazen politik bazen de askerî sebeplerle ordudan tasfiye edilmeye çalışılması, bunun en önemli sebeplerinden biriydi. Eratın ve çavuşların genç mektepli subaylarca daha sıkı bir disipline zorlanması ve bu esnada geleneksel dinî inançları yüzünden kimi üstlerince tahkir edilmeleri ise bardağı taşıran son damla oldu.

Aslında İstanbul'daki askerî birlikler içinde aşağıdan yukarıya doğru başlayan ilk muhalif hareketlilik Ekim 1908'de baş göstermişti. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nın muhafızlığıyla görevlendirdiği Arnavut ve Arap birlikleri, yeni rejime düşmanca baktıkları gerekçesiyle payitahttan uzaklaştırılmak istenmekteydiler. Aralarında terhislerine

az bir süre kalmışlar da bulunan askerlerin bir kısmı, buna karşı çıktı ve Yemen'e sevk edilmeyi reddetti. Gösteri yaparak tepkilerini ortaya koyan askerler, hizmet sürelerinin dolduğunu belirterek acilen terhislerini talep ettiler. Bunun üzerine, Selânik'ten İstanbul'a Meşrutiyeti desteklemek üzere getirilmiş IV. Avcı Taburu'ndan birlikler, Yıldız Sarayı'nın eteklerine getirildi ve protestolar zorla bastırılmak istendi. Bu huzursuzluğun giderilmesinden sonra bu kez 1909 yılının Mart ayında Arnavut saray muhafızları içinde ikinci bir isyan çıktı. Onların üzerine de, ellerine makineli tüfekler verilmiş Avcı birlikleri sevk edildi ve bu küçük çaplı ayaklanma da etkisiz hâle getirildi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi Selânik'ten İstanbul'a getirilmiş IV. Avcı Taburu, Meşrutiyet idaresini koruma ve kollamakla görevlendirilmişlerdi. Sonradan Cumhuriyet döneminde de devam ettirilecek olan "ordu rejimin bekçisi olarak görme" geleneğinin başlangıcı olarak, Avcı taburları "nigehbân-ı hürriyet" (hürriyetin bekçisi) olarak adlandırılmışlardı. Ancak, İttihatçı kadronun bu birliklerden esas beklediği; İstanbul siyasetinde kendilerine muhalif gördükleri farklı kişi ve grupları baskı altına almak için emre amade beklemeleriydi. Yeni dönemin ilk sadrazamı olan Kâmil Paşa'nın İttihatçılarca istifaya zorlandığı günler, bu gizli niyeti açıkça ortaya koydu. İttihat ve Terakki'nin hükûmet üzerindeki tesirini kırmak için Şubat 1909'da Harbiye ve Bahriye nezaretlerine yeni tayinler yapan Kâmil Paşa, mecliste verilen gensoru ile düşürülürken, şehirde İttihat ve Terakki'nin Avcı taburlarını kullanarak Sultan II. Abdülhamid'i hal' edeceğine dair dedikodular dolaşıyordu. Buna karşılık kimileri de, Kâmil Paşa'nın bu taburların Selânik'e geri yollanması talimatını verdiği sözlerini yayıyordu. Neticede baskılara dayanamayan Kâmil Paşa, istifa etti ve yerine 14 Şubat 1909'da eski Rumeli Umum müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlığa getirildi.

Ancak ilerleyen günlerde işler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istediği gibi gitmedi ve "hürriyet bekçisi Avcı taburları"nın Taşkışla'da bulunan askerleri, 13 Nisan 1909 şafak vakti "şeriat isteriz" sloganıyla ayaklandılar. Kendilerini teskin etmek isteyen komutanlarını dinlemeyen çoğu erat ve çavuş askerler, daha da ileri giderek bunlardan bazılarını hapsedtiler ve Ayasofya Meydanı'ndaki Meclis-i Mebusan'a doğru yürüyüşe geçtiler. Kısa zamanda diğer kışlalardakiler de onlara katıldı. Meşrutiyet Dönemi'nde resmen kullanılmaya başlanan Rumi takvimde 31 Mart tarihine (miladi 13 Nisan 1909) tesadüf ettiği için sonradan "31 Mart Vakası" olarak tanınacak bu ayaklanma, XIX. yüzyılda yaşanmış

pek çok benzerinde olduğu gibi "şeriat talebi" ile patlak vermişse de, aslında üstlerinin davranışlarından bunalmış rütbesizlerin, seslerini duyurma çabasından ibaretti. Selânikli İttihatçı subayların kendilerinden daha kıdemli çavuşlara ve erata yönelik sergilediği sert davranışlar, İstanbul'daki siyasi dengeleri altüst edecek bir asker ayaklanmasının fitilini ateşlemişti. Bir diğer etken de, 6/7 Nisan gecesi Galata Köprüsü üzerinde işlenen fail-i meçhul bir siyasi cinayetti. Muhalif Ahrar Fırkası'na yakın *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey, söz konusu gece Beyoğlu'ndan dönüşü esnasında köprü üzerinde vurulmuştu. Hasan Fehmi'nin cenaze töreni İttihat ve Terakki aleyhtarları bir mitinge dönüşmüş, bu vesileyle toplanan Darülfünun (üniversite) öğrencileri, Bâbîâlî ve Meclis-i Mebusan'a yürüyerek tepkilerini dile getirmişlerdi.

31 Mart Vakası'nın İttihatçılar tarafından dinî bir isyanmış gibi gösterilmesini sağlayan bir diğer sebep de, Derviş Vahdeti adlı şahsın liderliğine soyunduğu Cemiyet-i Muhammedî hareketi üyelerinin, sokaklar ve pazarlarda defterler açıp gelen geçeni "şeriat ister misiniz?" sualiyle sıkıştırmak gibi provakatif bir eyleme girişmeleriydi. Kıbrıslı olan Vahdeti'nin İngilizce bilmesi, sonraları bir başka dedikoduyu, grubun arkasında İttihat ve Terakki'den rahatsız İngiltere'nin olduğu iddiasının ortaya atılmasına yol açacaktı. Ancak, tıpkı Cemiyet-i Muhammedî taraftarlarının *Kanun-ı Esasi* karşıtı oldukları propagandası gibi, bu itham da herhangi bir esasa dayanmıyordu. İstanbul'da İngiliz büyükelçisi Gerard Lowther'ın Londra'ya gönderdiği ve 13 gün boyunca şehirde olan biteni gün gün saat saat anlattığı 26 Nisan 1909 tarihli raporuna göre, sokaklara dökülmüş göstericilerin meselesi *Kanun-ı Esasi* ya da Avrupalılar ile değildi. Tek yaptıkları protesto eylemi, başlarında siyah ya da renkli şapka taşıyan Müslümanlara müdahale edip bunları çıkarttırmaları ve ayakları altında ezmeleriydi.

İstanbul merkezli I. Ordu'ya ve Selânik'ten getirilmiş III. Ordu'nun IV. Avcı Taburu'na bağlı askerlerin katıldığı ayaklanma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet ve ordu idaresine hâkim olmasından rahatsız, farklı kesimlerin de katılımıyla kısa sürede büyüdü. Önce Ayasofya Meydanı'nda yoğunlaşıp Meclis-i Mebusan'ı kuşatan isyancılar, sonrasında o tarihlerde şehirde "köprü" denince ilk akla gelen yer olan Haliç üzerindeki Galata Köprüsü'nün iki başına makineli tüfeklerle yerleşerek, Galata-İstanbul geçişlerine hâkim hâle geldiler. Başta Kadıköy ve Üsküdar olmak üzere Anadolu yakası ile İstanbul arasındaki sandal ve vapur trafiğini büyük ölçüde kontrolleri altına aldılar. Telgraf tellerini kesmek



a



b



c



d



e



f



g

36- Hareket Ordusu İstanbul sokaklarında. a- Niyazi Bey, Taksim Kışlası'nda. b- Topçu takımının Pangaltı Caddesi'nden geçişi c- Bahriye mensuplarının Hareket Ordusu tarafından tutuklanması d- Hareket Ordusu'nun topçu birlikleri e- Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi altındaki topçu kıtaları f- Hareket Ordusu, Harbiye Nezareti önünde g- Yıldız'da teslim olan ikinci firkanın Galata Köprüsü'nden sevkî (*Resimli Kitap*)



37- Hareket Ordusu topları ile İstanbul'a girerken

suretiyle mülki ve askerî idarecilerin olan biten hakkında bilgilendirilmesi ve müdahalede bulunmasını zorlaştırdılar. Hassa Ordusu komutanı olarak şehrin güvenliğinden mesul olan Mahmud Muhtar Paşa, ayaklanma haberi üzerine Moda'daki evinden Beyazıt'taki Seraskerlik karargâhına gelmişse de, hükûmetten müdahale emri gelmemesi ve kendi birliklerinin de asilere katılması üzerine çaresiz kalarak istifa etti. Moda'daki konağı da ayaklanmacılar tarafından kuşatılan Muhtar Paşa, ancak İngiliz komşusunun evine kaçarak canını kurtarabildi.

Bu kargaşa sırasında hayatını kaybeden mebuslar ve devlet görevlileri de oldu. Bahriye Nazırı Rıza Paşa ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'na doğru giderken arabasının yolu Galata Köprüsü üzerinde kesilip gerisin geriye Meclis-i Mebusan'a sevk edilen Adliye Nazırı Nâzım Paşa, ilk kurbandı. Arabası meclisin dış kapısından girerken, bir asker onu, İttihatçı Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'e benzetmiş ve ateş açarak kalbinden vurmuştu. Nâzım Paşa'nın hayatını kaybettiği bu saldırı sırasında yanında olan Bahriye Nazırı Rıza Paşa da ayağından yaralanmıştı. Gerçeğin ortaya çıkıp ölen kişinin Nâzım

Paşa olduğunun anlaşılması üzerine, Ahmed Rıza Bey'i hedef tahtasına koymuş isyancılar bu kez Bâbüâlî'ye yöneltiler. O tarihte sadaret mektupçusu olan Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in hatıratında aktardığına göre, bina önünde toplanan kalabalığı gören Ahmed Rıza, vakit kaybetmeksizin istifanamesini kaleme almış ve bu metni Bâbüâlî'nin binek taşında umuma karşı okutarak, telaşla arka kapıdan savuşmuştu.

31 Mart Vakası sırasında, sadece sima benzerliği yüzünden, katledilen bir diğer isim de Lazkiye Mebusu Emir Arslan Bey idi. Dönemin önde gelen İttihatçılarından Hüseyin Cahid Bey'e benzetilerek, arabasına yayılım ateşi açılan Emir Arslan, oracıkta can vermişti. Dönemin ünlü zırhlı gemilerinden *Âsâr-ı Tevfik*'in süvarisi olan Bahriye zabiti Ali Kabulî Bey ise, gemisindeki neferlerden yükselen çatlak sesleri bastırmaya çalışırken kullandığı sert üslup ve işi Yıldız Sarayı'na bombalamaya kadar götüreceği tehditleri savurması üzerine astları tarafından derdest edilmiş ve eli kolu bağlanıp Kasımpaşa'daki Tersane'ye götürülmüştü. Oradan da askerlerce Yıldız Sarayı'na

getirilen Ali Kabulî, saray kapısı civarında II. Abdülhamid'in de görebileceği bir yerde süngülenerek katledilecekti.

Kısa sürede şehrin siyasi dengelerini altüst eden ayaklanma, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza'dan sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve kabinesini de geceleyin istifaya zorladı. Aynı sıralarda Meclis-i Mebusan, bir beyanname yayınlarak isyancıların taleplerinin kabul edildiğini duyurdu. Beyannameyle “şeriata uyulacağı” yönünde teminat verilirken, isyancı askerler için de II. Abdülhamid'e onaylatılan bir af çıkarıldı. Akabinde boşalan sadrazamlığa Tefik Paşa'nın, Harbiye nazırlığına ise Ali Rıza Paşa yerine Edhem Paşa'nın getirildiği duyuruldu. Yeni sadrazam, ertesi gün silah sesleri altında tayinine dair hatt-ı hümayunu aldı. Askerler de o günün gecesinde kıslalarına çekildiler.

Tam sular durulacak sanılırken şehir, 1878'deki Rus işgalinden sonra ikinci kez, Ayastefanos (Yeşilköy) önlerine bir ordunun geldiği haberiyle sarsıldı. Ancak, söz konusu olan bu kez yabancı bir işgal gücü değildi. İstanbul'da olan biteni Meşrutiyet rejimine bir tehdit olarak değerlendiren Selânik'teki III. Ordu ve Edirne'deki II. Ordu komutanları, kendilerine bağlı birliklerden ve çok sayıda gönüllüden oluşan bir müfrezeye yola çıkmışlardı. İttihatçı mebuslardan İsmail Canbolat'ın 31 Mart Vakası başlar başlamaz Selânik'teki İttihat ve Terakki Merkezi'ne çektiği; “Meşrutiyet mahvoldu!” telgrafı, oradaki önde gelen sivil ve asker İttihatçılar ile İttihatçı olmasalar da bu hadisenin meşrutiyeti tehlikeye sokacağını düşünen III. Ordu mensubu subay ve paşaları harekete geçirmişti.

İlk başta “Makedonya Ordusu” ya da “Hürriyet Ordusu” olarak adlandırılması düşünülen bu müfrezeye, “Hareket Ordusu” ismini veren zamanın Erkân-ı Harp (Kurmaya) Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey (Atatürk) idi. Tıpkı onun gibi sonraki yıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en tepe makamlarına gelecek Kurmay Yüzbaşı Kâzım Bey (Karabekir) ve Enver Bey'in (Paşa) yanı sıra, Resneli Niyazi Bey ile Rumeli'nin Bulgar ve Arnavut çete reisleri de adamlarıyla “hürriyeti kurtarmak” için İstanbul'a yürüyenler arasındaydı. Rum, Makedon, Yahudi ve az da olsa Taşnak ve Hınçak mensubu Ermeni gönüllüler de bu garip görev gücünün içinde yerlerini almıştı. Hareket Ordusu'nun esas kadrosunu ise Selânik'teki III. Ordu'dan alınan bir tümen ile, Edirne'deki II. Ordu'dan temin edilen iki tümen oluşturuyordu. Bu nizamiye askerlerine ek olarak, ordunun yedek gücü konumundaki redif ve ihtiyatlardan da göreve çağırılıp müfrezeye dâhil edilenler vardı. Bütün bu kadronun komutası, ordu İstanbul'a varıncaya kadar, intikale katılan

en yüksek rütbeli subaylar olan Ferik H. Hilmi Paşa ile Mirliva Şevket Turgut Paşa'ya bırakılmıştı. Selânik'te III. Ordu'nun komutanı olmasının yanı sıra, Kasım 1908'den itibaren Rumeli Vilayati Müfettiş-i Umumiliği vekâletine de getirilmiş olan Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun Selânik'ten yola çıkışından 6 gün sonra, 21 Nisan 1909'da onlardan kumandayı almak üzere trenle İstanbul'a hareket etti.

İstanbul'daki siyasi dengeleri yeniden İttihatçılar lehine değiştirecek bu müfrezenin harekete geçmesi ile beraber, İttihat ve Terakki'ye yakın taşradaki vali ve mutasarrıflar, idare meclisleri, İttihat ve Terakki kulüpleri Bâbîâlî'yi telgraf yağmuruna tutmaya başlamışlardı. Sadrazam Tefik Paşa'yı ve kabinesindeki vekilleri tanımadıklarını ve gayrimeşru kabul ettiklerini dile getiren bu kişiler, yeniden ordunun desteğini almış olmanın güveniyle yoğun bir psikolojik harekâta girişmişlerdi. Kendilerine yönelik hakaret ve tehditlerden etkilenen Tefik Paşa Kabinesi, uzlaşma yolunu seçerek, İstanbul'u yeniden sıcak bir çatışmanın içine sokacak bir askerî harekâtı engellemek için harekete geçti. Ancak, trenlerle 17 Nisan günü önce Çatalca, Hadımköy ve Ispartakule'ye, oradan da Küçükçekmece üzerinden Ayastefanos ve Bakırköy sahilindeki Baruthane'ye kadar gelen Hareket Ordusu komuta heyetinin, ikna olup durmaya ya da geri çekilmeye niyetleri yoktu. Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya varmasının ardından 18 Nisan'da oraya gönderilen ikinci nasihat heyetinde, Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmed İzzet Paşa ile Çürüksulu Mahmud Paşa da yer alıyordu. Ancak bu görüşmelerden de hükûmetin istediği netice çıkmadı. O tarihte İstanbul; İngiltere sefaretinde görev yapan askerî ataşenin raporuna bakılırsa, Hareket Ordusu Yeşilköy'e geldiğinde son bir ikna teşebbüsünde daha bulunmuşsa da, oraya gönderilen arabulucu hocalar, askerler tarafından hırpalanıp geri yollanmıştı. Hareket Ordusu ile Yeşilköy'e sadece askerler ve Rumeli çeteleri değil, 31 Mart Vakası sırasında telaşla İstanbul'u terk edip Selânik'e gelmiş Ahmed Rıza Bey, Hüseyin Cahit Bey, Cavid Bey, Rahmi Bey, Talat Bey, Nâzım Bey ve Emanuel Carasso (Karasu) da gelmişti. Hiç şüphesiz bu İttihatçı kadronun arzusu; mevcut İstanbul Hükûmeti ile uzlaşmak değil, şehri tam olarak ele geçirmek idi ve ordu komutanlarına bu yönde telkinlerde bulunuyorlardı.

İki kanada ayrılarak İstanbul'u işgal etmek üzere bir harekât planını tatbik eden Hareket Ordusu'nun merkezî karargâhı Halkalı Ziraat Mektebi olarak seçilmişti. İstanbul'a ilk sızmalar 23 Nisan 1909 gecesi gerçekleştirildi. Padişah ve hükûmetin ortak kararı, İstanbul'daki birliklerin işgalci Rumeli müfrezesine karşı

Triple exécution sur la place d'Emin-Enu à Stamboul, le 3 mai 1909



38- 31 Mart Vakası'na karşıların idamı: "3 Mayıs 1909'da Eminönü'ndeki üçlü infaz"

herhangi bir direnç göstermemesi yönündeydi. Merkez birlikleri, 24 Nisan günü dört kola ayrılarak İstanbul'un kuzeyindeki stratejik mevkileri işgal etmek üzere harekete geçti. Bunlardan biri, Kalfa Köyü'nden hareketle Bendler'i, Metris Çiftliği ve Silahtarağa Çiftliği'nin batısından Alibeyköy'ün üst taraflarını ve Kâğıthane'nin kuzeyindeki tepeleri ele geçirdi. Akabinde Maslak ve Şişli yönünde yürüyerek, Beyoğlu ve Taşkışla taraflarına ilerledi. Bir diğer kol ise, askerleri İstanbul'a merasim kıtası olarak gitmiş Davutpaşa ve Rami kışlalarını kolaylıkla zaptettikten sonra, Edirnekapı üzerinden Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne yürüdü ve burayı teslim aldı. Bir diğer kol ise Karaköy'den tramvay hattını takip ederek, Tophane'ye hareket etti. Ancak, burada İstanbul'daki askerlerin şiddetli mukavemetiyle karşılaştı. Başta Taksim Topçu Kışlası, Taşkışla ve Tophane'de olmak üzere, iki taraf arasındaki çatışmalarda Hareket Ordusu; 120'si ölü ve 350'si yaralı olmak üzere 470, İstanbul'un direnen birlikleri ise 250'si ölü 800'ü yaralı olmak üzere 1.050 zayıat verdi.

Yeşilköy'de Ayamama Deresi kenarında üslenen sağ kanadın öncüleri olan iki tabur ise, aynı gün Bakırköy (bugünkü Ataköy) sahilindeki Baruthane'den sonra Zeytinburnu sahilinde bulunan askerî sanayi tesislerini işgal etti ve oradan da Yedikule'den Sirkeci'ye, demiryolunu (bugünkü Halkalı-Sirkeci banliyö hattı) taraya taraya İstanbul şehir merkezine ulaştı. Ahırkapı'ya geldiğinde bir kolları mukavemet görmeksizin Topkapı Sarayı'na vardı. Bu kanadın bir kısmını oluşturan III. Ordu topçuları, Yüzbaşı Ziya Bey komutasında, XI. Alay'ın III. Taburu ise Binbaşı Hamdi Bey idaresinde Divanyolu üzerinden Bâbüâli'ye doğru ilerlediler. Cağaloğlu Yokuşu'ndaki İran sefaretî önüne geldiklerinde, o civarda bulunan Asker Kulübü'nde konuşlanmış isyancı askerler ile çevredeki bazı evlerde bulunanlar tarafından üzerlerine ateş açıldı. Korkulan olmuştur. Tıpkı 1807, 1808 ve 1826'da olduğu gibi, İstanbul sokaklarında farklı cephelere bölünmüş askerî birlikler arasında toplu tüfekli çatışmalar başladı. Hatta bu sefer, yeni bir silah olan, makineli tüfek (mitralyöz) de devreydi. Hareket Ordusu birlikleri, kendilerine



39- Son Halife Abdülmecid'in firçasından II. Abdülhamid'in hal'i (MSA)

ateş açanlar üzerine gülleli top atışına başladılar. Bu hamle asilerin direncini kırdı ve hem Bâbiâli hem Asker Kulübü'ndeki askerlerin teslim olmasını sağladı.

Harekât ilk gününde İstanbul ve Galata'da, yani Haliç'in iki yakasında başarıya ulaştı. Ancak, Üsküdar'daki Selimiye Kışlası ve civarında toplu tüfekli çatışmalar bir gün daha devam etti. Selimiye'deki direnişçi askerler ile Yıldız'daki II. Fırka'nın teslim olmasıyla, askerî olarak Hareket Ordusu siyasi olarak ise İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul'a hâkim oldu. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile birlikte II. Abdülhamid'in iktidarına ortak olan İttihatçılar, 13 Nisan'da patlak veren ayaklanma ile bir anda İstanbul'da canlarını koruyamaz hâle gelmişlerdi. Bu gaileyi kendileriyle ortak hareket eden Rumeli ve Edirne ordularının desteğiyle bertaraf eden İttihatçı kadronun asker ve sivil cepheleri, Rumeli'de edindikleri çetecilik ve komitacılık taktiklerini ustaca kullanarak, krizden kendileri için fırsat yaratmayı bildiler. Öncelikle 25 Nisan'da şehirde örfi idare ilan edildi. Üç yıl boyunca sürecek ve sonraları çeşitli gerekçelerle Cumhuriyet'in

tek parti yıllarında da sürdürülecek bu sıkı yönetim rejiminin hedefindeki ilk isim II. Abdülhamid'di. Bir anda Yıldız Sarayı'nda yapayalnız kalan ve muhafız birlikleri dağılıp saray personeli kaçan II. Abdülhamid, şehri saran çetelerin saldırısına açık hâle gelmişti.

Neticede beklenen oldu ve 25 Nisan'da Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'deki karargâhında Meclis-i Umumi-i Millî adı altında toplanan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan üyelerinin üzerinde mutabık kaldığı fikir tatbiki konuldu. Ayasofya'daki Meclis-i Mebusan'da 26 Nisan'da yapılan gizli celsede teyit edilen proje, fetva emininin hazırlayacağı bir hal' fetvasıyla sultanı tahttan indirmekten ibaretti. Nitekim, ertesi gün tekrarlanan meclis toplantısına şeyhülislam ve fetva emini de çağrıldı. Ancak beklenen olmadı ve fetva emini teklifi kabul etmedi. Bu göreve, onun maiyetinde çalışan Küçük (Elmalılı) Hamdi Efendi talip oldu. Cumhuriyet döneminde Türkçe olarak kaleme aldığı Kur'an tefsiri ile meşhur olacak Elmalılı Hamdi Efendi'nin yazdığı fetvayı alan bir heyet, 27 Nisan günü Yıldız Sarayı bünyesindeki Çit Köşkünde



40- II. Meşrutiyet'in yıldönümü şenlikleri. Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde yapılan Zafer Tak'i (solda), piyadelerin resmi geçidi (sağda üstte), süvarilerin resmi geçidi (sağda altta)

II. Abdülhamid tarafından kabul edildi. Başta Emanuel Carasso olmak üzere, aralarında gayrimüslimlerin de bulunduğu heyetin sözcüsü Draç Mebusu Esad Paşa, 33 sene önce Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e söylediklerini hatırlatırcasına, "Millet seni fetva gereği tahttan indirdi!" diyerek kararı tebliğ etti. Tıpkı 23 Temmuz darbesinde olduğu gibi, 31 Mart Vakası ve sonrasında da çatışmacı bir tavır içine girmemiş olan II. Abdülhamid, bu haysiyet kırıcı beyan karşısında; "Ne yapalım kader böyleymiş." cevabını vermekle yetindi. Tek isteği, ömrünün geri kalanını Çırağan Sarayı'nda geçirmektir. Ancak, amcası Abdülaziz'in maruz kaldığı muameleye benzer şekilde, onun da tercihi kabul görmedi ve apar topar Selânik'teki Alatini Köşkü'ne nakli karar verildi. Sultanın Çırağan Sarayı'na yerleşmesine muhalefet edenlerin başında, selefi V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi geliyordu.

Hemen sonrasında tahtın yeni sahibi belirlendi ve II. Abdülhamid'in biraderi Şehzade Reşad Efendi, 30-31 Mayıs 1876 darbesinde Şehzade Murad'ın başına geldiği gibi, Beyazıt'taki Seraskerlik/Harbiye Nezareti Meydanı'nda yapılan cülus töreni ile yeni sultan ilan

edildi. Resneli Niyazi Bey'in taburuna bağlı, gönüllü milisler ile topçu neferlerinin oluşturduğu muntazam saflar arasından geçerek gelen ayân ve mebusların da katıldığı bu sıra dışı tahta çıkma törenini halk da nezaretin dışında toplanarak takip etti. Tam bir askerî darbe havası içinde gerçekleşen cülus merasiminin ardından İstanbul'da tam bir "cadı avı" başlatıldı ve artık bir "devr-i sâbık" hâline gelen II. Abdülhamid dönemiyle hesaplaşmak adına kanlı bir tasfiye hamlesi başlatıldı.

Öncelikle 31 Mart ayaklanmasında başı çeken askerler ve softalar yakalandı. Hareket Ordusu'nun şehre girmesine rağmen kaçmayan isyancıların elebaşı Ankaralı Hamdi Çavuş ve *Volkan* gazetesi başyazarı Derviş Vahdeti'nin de aralarında bulunduğu onlarca subay, astsubay, erat, medreseli hoca ve softa, saray ağası, polis ve jandarma 3 Mayıs-23 Temmuz 1909 arasında Ayasofya, Galata Köprüsü, Beyazıt, Fatih, Kasımpaşa ve Beşiktaş'ta kurulan idam sehplarında asıldılar. Ayaklanma ile doğrudan ya da dolaylı irtibatlı olmakla itham edilseler de, esas suçları İttihat ve Terakki muhalifi olan, pek çok kişi hapsedildi, kürek cezalarına çarptırıldı ya da İstanbul'dan uzak, sahil şehirlerine sürgün edildi.



Ayaklanma İstanbul'daki Hassa Ordusu efradı tarafından çıkarıldığı için, en büyük darbe bu teşkilata vuruldu. Hassa Ordusu'na mensup 10.000'e yakın nefer ve zabıt Selânik, Kosova ve Manastır'a gönderilerek yol inşası ve sair askerî inşaat hizmetlerinde çalıştırıldı. Hassa Ordusu da lağvedilip I. Ordu olarak yeniden yapılandırıldı. Enver Paşa'nın hazırladığı ve *Tasfiye-i Rütbe* adı verilen bir kanunla ordu kadrosunda bir tasfiye gerçekleştirildi. Yaşı ve kariyeri itibarıyla taşıdıkları rütbeyi hak etmediği düşünülenler ile birlikte, İttihatçı ya da II. Abdülhamid'e yakın olduğuna kanaat edilenler de azil veya emekli edilerek, ordudan uzaklaştırıldı.

Bazı paşalar divan-ı harbe verilirken; II. Abdülhamid döneminin seraskeri, başmabeyncisi, Dâhiliye nazırı, Bahriye nazırı, İstanbul şehremini, merkez komutanı ve askerî mektepler nazırı, mevcut hükûmeti ve rejimi değiştirmeye çalışmakla suçlandı. Malları müsadere edilen ve rütbeleri sökülen bu kişiler de, tıpkı rütbesiz isyancılar gibi, sürgün cezalarına çarptırılarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ayrıca örfi idareden canlarını kurtarmak isteyen asker sivil pek çok kişi de yurt içi ve yurt dışında çeşitli yerlere kaçtı. İttihatçıların,

31 Mart Vakası'nı ve onun destekçilerini 23 Temmuz 1908 öncesine dönmekle itham etmek için icat ettiği "irtica" ve "mürteci" tabirleri, İttihat ve Terakki'ye kim muhalifse ona yapıştırılan bir etikete dönüştü. Osmanlı saltanatının son bulup Cumhuriyet'e geçilmesinden sonra da uzun yıllar dindar halk ve entelektüeller üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanacak bu toptancı siyasi ithamlar, 31 Mart Vakası'nın Türkiye siyasi lügatindeki kalıntısı oldu. Hareket Ordusu'nun kayıplarının defnedildiği Şişli'deki tepe üzerine yapılan ve Âbide-i Hürriyet adı verilen anıt ise bu dönemin elle tutulur bir hatırası olarak İstanbul'da yerini aldı.

II. Abdülhamid'in hal'inden sonra yaşanan bir trajik olay da, Yıldız Sarayı'nın Hareket Ordusu'na bağlı birlikler ve gönüllü olarak harekâta katılmış Rumeli çeteleri tarafından basılıp yağmalanmasıydı. Bulgar çete reisi Sandanski ve adamları, saraya Enver Bey ile birlikte girmişti. Tıpkı Sultan Abdülaziz'in hal'i sonrası Dolmabahçe Sarayı'nda yaşanan yağmaya benzer olarak, askerler tarafından ele geçirilen mücevherat, nakit para, esham, tahvil ve hisse senetleri, bunları devlet hazinesine nakletmek için kurulan bir komisyona gönderildi. Bu

menkul kıymetlerden başka, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca bizzat kendisine takdim edilen jurnaller ve hafiye raporları ile sultanın zengin kütüphanesine de el konuldu. Journallerin büyük bir kısmı incelendikten sonra yakıldı. Çünkü altlarında imzası bulunanların içinde, yeni dönemde bir anda "hürriyetperver" kesilen şahıslar da vardı. Kitaplar ise önce Seraskerlik'e taşındı, sonra da sırasıyla Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi'ne devredilerek, bugünkü İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nin koleksiyonunu oluşturdu. Yıldız Sarayı binası ise zamanın harp akademisine, yani Erkân-ı Harp Mektebi'ne tahsis edildi. Cumhuriyet devrinde de harp akademileri uzun bir süre burada hizmet vermeye devam edecekti.

Hareket Ordusu'nun başarıyla tamamladığı işgali sonrasında İstanbul'da düzen kısa sürede sağlandı. Örfi idare devam etmesine rağmen, şehirdeki askerî işgal havasını ortadan kaldırmak için, Mayıs 1909'dan itibaren gönüllü çeteler, Rumeli'ye geri gönderilmeye başlandı. Geçici bir görev gücü olan Hareket Ordusu şemsiyesi altında bir araya gelmiş askerî birliklerin esas bağlı oldukları ordulara geri dönmeleri ise eylül ayı başlarına kadar sürdü. Bu arada İstanbul'un en üst mülki ve askerî makamlarına, 31 Mart Vakası patlak vermeden önce yine bu görevlerde bulunan kişiler getirildi.

İttihatçılar, padişahlık ve sadrazamlık makamlarına kendilerine mani olmayacağını düşündükleri kişileri getirmiş olsalar da, Bâbîâlî ve orduya hâlâ tam anlamıyla hâkim değillerdi. Parlamentoda kendilerine rakip Hürriyet ve İtilaf Fırkası (önceden Ahrar Fırkası), az sayıda mebus ile etkin bir muhalefet yürütüyordu. İstanbul basınında da muhalif partinin çizgisindeki yazarlar, seslerini kamuoyuna duyurmaya devam ediyordu. Orduda alaylılar ve kıdemli paşalar tasfiye edilmişse de, subaylar içinde ikilik ortadan kaldırılamamış ve İttihatçılara karşı sonradan "Halaskâr Zabitân" (kurtarıcı subaylar) adı altında birleşecek darbeci başka bir grup ortaya çıkmıştı. Bu gerginliğin bir neticesi olarak, 1910 yılı ortalarından itibaren İttihatçılar, İstanbul siyasetine Makedonya'nın çetecilik ve gayrinizami harp taktiklerini taşıdılar. Gazetecilere yönelik fail-i meçhul cinayetler bunun ilk işaretleriydi. Rum mebus Kozmîdi Efendi'ye ait muhalif *Sada-yn Millet* gazetesi yazarı Ahmed Samim Bey, 9 Haziran 1910'da Bahçekapı'da bir börekçi dükkânı önünde; bir diğer muhalif gazeteci Zeki Bey ise 10 Temmuz 1911 akşam vakti Bakırköy'deki evinin önünde meçhul saldırganlar tarafından vurularak katledildi.

İç siyasette meşruti bir idareyle daha fazla hürriyet temin etmek, dış siyasette ise ülke bütünlüğünü korumak iddialarıyla iktidara gelmiş olan İttihat ve Terakki,

kamuoyundaki yüksek beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştı. Başta Arnavutluk olmak üzere Rumeli'de bir türlü bastırılmayan isyanlar ile 1911-1912 Trablusgarp Harbi, İstanbul'da sivil ve asker İttihatçı muhaliflerinin güçlenmesini sağladı. Her ne kadar 1912'de yapılan yeni seçimlerde muhalefet, meclisten tasfiye edilmişse de, kendilerini Halaskâr Zabitân olarak adlandıran grubun 16 Temmuz 1912'de verdiği muhtıra ile Said Paşa Kabinesi istifaya zorlandı ve yerine Ahmed Muhtar Paşa Hükûmeti'nin geçmesi temin edildi. Yeni hükûmet, İstanbul'da 3 senedir süren örfi idareyi 24 Temmuz'da kaldırdı. Böylelikle siyasetteki İttihatçı tahakkümünün kırılması için ilk adım da atılmış oluyordu. Ancak bu normalleşme çabaları, Balkan devletlerinin Osmanlı karşısı bir ittifak kurup savaş hazırlıklarına başlaması üzerine sekteye uğradı. Savaşın patlak verdiği ekim ayında alınan hızlı mağlubiyet üzerine, Ahmed Muhtar Paşa istifa ederken, yerine İttihat ve Terakki'ye uzak bir isim olan tecrübeli devlet adamı Kâmil Paşa getirildi.

Arzu etmedikleri iki ismin üst üste sadrazamlığa getirilmesi, İttihatçı kadroyu oldukça rahatsız etmişti. Bu yüzden, daha önceki hükûmet ve saray darbelerinde olduğu gibi, Balkan Savaşı arifesinde de sokaklar hareketlendirilerek mevcut hükûmet zor duruma sokulmaya çalışıldı. Önce 3 Ekim 1912'de Darülfünun talebeleri savaşa girilmesi lehinde bir gösteri düzenledi. İttifak hâlindeki Balkan devletlerine karşı henüz askerî hazırlıklar tamamlanmadığı için savaşa girmeye sıcak bakmayan hükûmet protesto edildi. Hemen ertesi gün ise İttihat ve Terakki, Sultanahmet Meydanı'nda bir miting (müzaheret) düzenledi. Aralarında Talat Bey'in (Paşa) de bulunduğu İttihatçı liderlerin başını çektiği kalabalık grup, Sultanahmet'ten yürüyüşe geçerek Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine girdi. Aynı gün sabah vakti Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Sultanahmet Meydanı'nda bir miting düzenlemiş ve kendisine yakın gördüğü, hükûmetin diplomatik görüşmelere ağırlık vererek zaman kazanma politikasına destek vermişti. Üç gün sonra, 7 Ekim 1912'de, İttihatçı provakasyonunun boyutları büyütüldü ve İttihatçı basının da yönlendirmesiyle üniversite öğrencileri ile İttihat ve Terakki yandaşları harekete geçirildi. Göstericilerin hedefinde bu kez doğrudan Bâbîâlî bulunuyordu. Camı çerçevesi indirilen Bâbîâlî'de, başta Sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere, o sıralarda Batılı büyük devletlerce Rumeli'de idari reform yapmaya zorlanan Osmanlı Hükûmeti, iç siyasi muhalifler tarafından ağır eleştiri ve hakaretlere maruz kaldı. Hızını alamayan göstericiler, Dolmabahçe Sarayı'na da gitti ve karşılıklarına çıkmak zorunda kalan Sultan V. Mehmed



41 "Selâtin-i Âli-i Osman": Osman Gazi'den V. Mehmed Reşad'a Osmanlı sultanları. V. Mehmed Reşad (Resmin ortasında), sağ tarafında Fatih Sultan Mehmed, sol tarafında Yavuz Sultan Selim (TSM)

Reşad'ı, tıpkı eski yeniçeriler misali, kendileriyle görüşüp taleplerini dinlemeye mecbur etti.

Bu ilk Bâbîâli baskını, 3 ay sonra gerçekleştirilecek ve bu kez kanlı bir şekilde hükûmetin devrilmesini getirecek ikincisinin bir habercisiydi. Balkan Savaşı'nın birinci perdesinde Osmanlı ordusunun beklenmedik bir şekilde bütün cephelerde hızla mağlup olması ve Edirne'nin düşman eline geçmesiyle kamuoyunun hükûmet ve orduya desteği iyice zayıflamıştı. Aslında ortaya çıkan hezimetle, Kâmil Paşa Kabinesi kadar, onu savaşa zorlayan ve ordudaki siyasi kutuplaşmayı artıran İttihat ve Terakki'nin de payı vardı. Bununla beraber, İstanbul kamuoyunda en azından Edirne'yi kurtaracak bir kahraman arayışı mevcuttu ve ilk akla gelen isimler Hareket Ordusu komutanlığı ve Harbiye nazırlığı yapmış ve Balkan Savaşı'nda kendi şahsi tercihiyle komuta görevi almayı kenarda kalmış Mahmud Şevket Paşa ile İttihatçıların askerî kanadının başı olan genç ve gözüpek Enver Bey idi.

Hükûmet üyeleri Bâbîâli'de toplantı üstüne toplantı yapıp Edirne'nin kurtuluşu için hâl çareleri ararken, sokak siyasetine devam eden İttihatçılar, "Edirne verilecek." diye kara propagandaya çoktan başlamıştı. Nihayet, 1913 yılının 23 Ocak günü sivil ve asker İttihatçıların birlikte tertiplemediği meşhur Bâbîâli Baskını ile iş, siyasete doğrudan müdahaleye kadar vardırdı. Bu baskına bizzat şahitlik etmiş İ. Hami Danişmend'in aktardığına göre, beyaz bir at üzerinde Cağaloğlu'dan Bâbîâli'ye doğru yönelen Enver Bey, emrindeki 8-10 İttihat ve Terakki fedaisi ile binadan içeri girdi. Silahlı bu grubun ellerini kollarını sallaya sallaya payitahtın en önemli ikinci idari mekânına girmesine engel olan kimse çıkmamıştı. Çünkü her şey önceden planlanmış ve İttihatçıların ordu ve mülki idaredeki adamları vasıtasıyla Bâbîâli önündeki muhafız bölüğü değiştirilerek, başına İttihat ve Terakki taraftarı subaylar konmuştu. Talat Bey gibi bazı sivil İttihatçılar ise Enver Bey'den önce binaya girip beklemeye başlamışlardı.

Baskının bir başka görgü tanığı olan dönemin Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey de, o sırada binanın içinde olanlar arasındaydı. Padişah tarafından Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşmek üzere Bâbîâli'ye yollanmıştı. Görüşmenin konusu; Şehzade Abdülmecid'e gönderilip onun da Sultan Reşad'a sunmuş olduğu bir telgrafta yazanlardı. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun son savunma hattı olan Çatalca'dan yollanmış telgrafta, ordudaki İttihatçılara dikkat edilmesi ikazında bulunuluyordu. Gelen bu

istihbaratı ciddiye alan Sultan Reşad, mabeyncisini göndererek hükûmeti uyarmak istemişti. İşte Enver Bey ve fedailerinin Bâbîâli'ye dalıp dış sofada karşılaştıkları 2'si nöbetçi 6 kişiyi öldürdüğü esnada, Kâmil Paşa bu telgrafi inceliyordu. Kopan gürültü üzerine başını pencereye çeviren Ali Fuad Bey, aralarında irili ufaklı çocukların da bulunduğu kimi sarıklı kimi sarıksız birtakım kişinin tekbirler getirerek Bâbîâli'ye doğru gelmekte olduklarını gördü. Sadrazama dönüp heyecanla; "İçeriye girmek üzere parmaklıklara tırmanıyorlar efendim, parmaklıklardan aşıyorlar" diye ikazda bulundu. Kâmil Paşa'nın bu ikaza mukabil cevabı, bir darbenin gerçekleşmesinde yönetenlerin istihbarat zafiyetinin rolünü gösterir cinstendi: "Haber veriniz de kapıları kapasınlar." Oysa ne gelenlerin kapıda durmaya ne de muhafızların kapı kapatmaya niyeti ve mecali vardı.

Enver Bey ve fedaileri, bu arada iç sofaya kadar dalmış, orada sivil polis komiseri Celal Efendi ile kendilerine sert bir tepki vererek karşılına dikilen iri cüsseli Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı vurmuşlardı. Ne gariptir ki bu baskında hayatını kaybeden Nâzım Paşa, başta Enver Bey olmak üzere, İttihatçı subayların siyasetle meşgul oldukları ve bu yüzden de görevden el çektilerini yönünde daha önceden ikaz edilmişti. Ancak bunu yapmamış ve adı geçen subaylardan bir daha siyasetle uğraşmayacaklarına dair söz almakla yetinmişti. Baskın günü Bâbîâli'de bir anda karşısında eli tabancalı Enver'i görünce şaşırarak Harbiye nazırının öfkelenerek, bunlara sert bir şekilde tepki göstermesi de bu yüzden. Ancak, işi Bâbîâli'yi basmaya vardırması bu genç subayları söverek tedip etmek için artık çok geçti.

Tam o esnada Kâmil Paşa ile görüşme yaptığı odadan çıkan Ali Fuad Bey, önce büyük sofada silah atışlarının ve kırılan camların seslerini duydu. Panikle deniz tarafındaki elçi görüşme odasına girdi. Orada da, sanki hiçbir şey olmuyormuşçasına borç avans müzakereleri yapan Maliye Nazırı Abdurrahman Paşa'yı, Telgraf ve Posta Nazırı Musurus Kikis Bey'i, Deutsche Bank direktörlerini ve Almanya sefaret baştercümanını gördü. Mabeyn başkâtibinin canını kurtarmak için girip bir köşesine sığındığı bu odada kulağına gelen son ses bir; "Ayy!" feryadı idi. Bu sesin sahibinin, başından vurulan Harbiye Nazırı'na ait olduğu kısa bir süre sonra anlaşılacaktı. Enver Bey'in baskın sonrasında Ali Fuad Bey'e günah çıkarırcasına anlattıklarına bakılırsa, Nâzım Paşa planda yokken yanlışlıkla öldürülmüş; yanındaki Sadaret Yaveri Nafiz Bey ile kendi yaveri Kıbrıslı Tefvik Bey'in baskıncılara



42- Bâb-ı âli önündeki seçim sandığına Sadrazam'ın oyunu kullanması

ateş açması üzerine, silahlarına davranan İttihatçı fedailer hem bu ikisini hem de Harbiye nazırını vurarak öldürmüşlerdi.

Sözde Bâbîâli'yi korumak üzere orada bulunan askerlerin bu garip ama planlı baskın karşısında tek yaptığı, oraya doğru gelip Nallımescit önünde silah çatıp durmaktan ibaret oldu. Böylece baskıncı İttihatçıların son hamlelerini yapmalarına da izin verilmiş oluyordu. Bizzat Kâmil Paşa'nın ve Bâbîâli odacılarının Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey'e anlattığına göre, Talat ve Enver beyler, bundan da cesaret alarak yaşlı sadrazamın yanına girmiş ve istifasını yazmasını istemişlerdi. Önce biraz direnen ve fakat yapılacak başka bir şey olmadığını gören Kâmil Paşa, Talat Bey'in sertçe çıkışması üzerine kaleme davrandı. Ama istifasının gerekçesini, "cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine" şeklinde belirtince darbeciler bundan rahatsız oldu ve sadrazam, "ahali" tabirini bu ifadeye eklemeye zorlandı. Abdülaziz'e ve Abdülhamid'e tahttan indirildiklerini beyan edenlerin, darbeleri kendilerinin değil, "millet"in yaptığını ısrarla vurgulaması gibi,

Osmanlı siyasi tarihinin bu son darbesinde de tertipçiler kendilerini "ahalinin temsilcisi" olarak takdim etmekteydi.

Sadrazamın istifasını alan Enver Bey, o sırada Bâbîâli'de bulunan Mabeyn başkâtibi Ali Fuad Bey'i de beraberine alıp Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin otomobiliyle Dolmabahçe Sarayı'na doğru yola çıktı. Bir emrivaki ile karşılaşan Sultan V. Mehmed Reşad, tıpkı Kâmil Paşa gibi, buna direnemedi ve Kâmil Paşa'nın yerine Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlık ile beraber Harbiye nazırlığına getirildiğini belirten irade-i seniyyeyi vermeyi kabul etti. Bu arada Bâbîâli'de kalabalık bir grup beklemeye devam ediyor ve "Edirnemizi kurtar Mahmud Şevket Paşa!" şeklinde tezahürat yapıyorlardı. Saraydan getirilen irade-i seniyye, Bâbîâli'nin binek taşında okundu. Ancak bu da kalabalığın sakinleşmesine yetmeyince bizzat Mahmud Şevket Paşa, halka hitap etti ve gösteriye son vermelerini talep etti.

Kalabalık yavaş yavaş dağılırken, sadece 5 ay sonra, 11 Haziran 1913'te yeni sadrazamın Divanyolu üzerinde otomobilinin önü kesilerek silahlı bir saldırıda

öldürüleceğini elbette kestiremezdi. Bu suikastın tetikçileri yakalanıp asılsalar da, suikastın arkasında hangi yerli ve yabancı güçlerin bulunduğu açığa çıkarılamadı. Ancak İttihat ve Terakki bu fırsatı da kaçırmadı ve Mahmud Şevket Paşa suikastını kendi muhaliflerine yönelik şiddetli bir tasfiye için gerekçe hâline getirdi. Yine divan-ı harpler oluşturuldu ve İstanbul'da bir kez daha örfi idare rejimine geçildi. Dönemin İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in (sonradan Paşa) zorlamasıyla idam edilenler arasında, hanedandan bir sultan ile evli Damat Salih Paşa da bulunuyordu. Pek çok muhalif bu vesileyle Beyazıt'taki Seraskerlik binası müştemilatından olan Bekirağa Bölüğü Kışlası'nda hapsedilirken, toplamda 350 kişi de vapurlarla Sinop'a sürgüne gönderildi. Yurt dışına kaçan ya da sürgüne gitmek zorunda bırakılanlar da vardı.

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında sadrazamlık makamına Said Halim Paşa gelirken, İttihatçı komitacılar Talat Bey de Dâhiliye nazırı olarak kabinede yerini aldı. Bu kabinede Harbiye nazırlığına, İttihatçılara yakın bir isim olan eski Erkân-ı Harbiye reisi Ahmed İzzet Paşa getirilmişti. Bulgar işgalindeki Edirne'nin 21 Temmuz 1913'te geri alınmasından sonra ordu içindeki bir hizip harekete geçti ve 3 Ocak 1914'te Enver Bey'in bu göreve getirilmesini sağladı. O sırada kaimmakam (yarbay) rütbesinde bulunan Enver Bey, bir anda mirlivalığa (tuğgeneral) terfi ettirilerek paşa yapılmış ve genç yaşında Osmanlı ordusunun en tepesine geçmişti. Kabinede kendisine yer verilen üçüncü önemli İttihatçı isim ise Cemal Paşa idi. Onun Nafia nazırlığından Bahriye nazırlığına getirilmesiyle sadece ordu değil, donanma da İttihatçı kadronun kontrolü altına girmekteydi.

Talat-Enver-Cemal üçlüsünün damga vurduğu 1914-1918 yılları, Osmanlı Devleti açısından pek parlak geçmedi. Padişah V. Mehmed Reşad ve Sadrazam Said Halim Paşa'yı sadece birer tasdik makamı olarak gören bu üçlü, Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya İttifakı safında I. Dünya Savaşı'na girmesinin başlıca müsebbipleri idi. Almanya ile 2 Ağustos 1914'te imzalanan ve daha çok Alman menfaatlerine hizmet eden savunma anlaşmasını yapanlar onlardı. Peşlerindeki İngiliz ve Fransız filolarından kaçarak, Osmanlı Devleti'ne sığınan Alman savaş gemileri *Goeben* ve *Breslau*'yu geri çevirmek ya da silahsızlandırmak yerine bu gemileri ve personelini Osmanlı hizmetine alma kararını verenler de onlar oldu. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın, Alman Amiral Souchon komutasındaki bu iki gemiye 29 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkma ve Rusların Sivastopol Limanı'nı bombalama emri verdiği için ne Bâbüâli'nin ne de Padişah V. Mehmed Reşad'ın haberi olmuştu. Sadrazam Said Halim Paşa,

bu gelişme üzerine istifa etmek istemiş, ancak baskılar neticesinde bundan vazgeçmişti. Yeteri kadar devlet tecrübesine sahip olmadan birkaç sene içerisinde hükûmet eder hâle gelmiş İttihatçı komitacılar, stratejik planlamayı yeterince yapmadan Almanya ile birlikte bu büyük savaşa girmenin Osmanlı Devleti'nin geleceğini kurtaracağı kanaatine varmışlardı. Bu kararı vermelerinde hiç şüphesiz, İstanbul siyasetinde ele geçirdikleri iktidarı güçlendirme niyetlerinin de rolü vardı. Çünkü savaş durumu ile beraber ilan edilen seferberlik, hükûmete ekonomi de dâhil toplum hayatının her alanında olağanüstü yetkiler sağlayacak ve iç siyasetteki muhalif sesleri tamamen ortadan kaldıracaktı.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın 3-5 Kasım 1914 arasında birbiri peşi sıra harp ilan etmesi üzerine, 11 Kasım'da da Osmanlı Hükûmeti bu devletlere karşı savaşa girdiğini duyurdu. Böylece 1914 yılının Ağustos ayı başında Avrupa'da baş gösterip sonraki yıllarda bir dünya savaşına dönüşecek bu ilk "Büyük Savaş"a Osmanlılar da katılmış oluyordu. Bu durumun etkileri çok geçmeden kendini İstanbul'da hissettirdi. Müttefik İngiliz ve Fransız donanmalarının, Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması ve sahilleri bombalamaya başlaması üzerine, devlet ricali Osmanlı payitahtını geçici olarak Anadolu'ya taşımak için harekete geçti. Bu nakil için seçilen adres Eskişehir idi. İstanbul'dan gönderilen saray görevlileri, öncelikle padişah ve maiyetinin orada kalabileceği haneleri belirledi. Sonrasında Hazine-i Hümayun'daki kıymetli eşyalar sandıklara doldurularak Konya'ya gönderildi.

Bu hazırlıklar yapılırken, o sıralar Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet eden eski sultan Abdülhamid'in de İstanbul'da bırakılmayarak, biraderi V. Mehmed Reşad ile birlikte Eskişehir'e taşınması gündeme gelmişti. Padişahın talimatıyla konu Abdülhamid'e açıldı ve görüşü istendi. Ancak, eski hakanın cevabı çok kesin oldu. Kendisine de 93 Harbi'nde Rus ordusunun İstanbul'a yürümekte olduğu gerekçesiyle vükelanın Gelibolu'ya taşınmak teklifinde bulunduğunu hatırlatan Abdülhamid, payitahttan bir kere çıkılırsa bir daha geri dönülemeyeceğini söyleyerek o zaman yaptığı gibi bu öneriyi bir kez daha reddetti. Tam da o sıralarda Çanakkale Boğazı'nda düşman gemilerinden bazılarının top ateşiyle batırılıp saldırının püskürtüldüğü haberi gelince, onun istediği oldu ve bu öneri rafa kaldırıldı. Ancak dört sene süren savaş, sadece İttihat ve Terakki'nin muktedir üç adamı için değil, Osmanlı Devleti ve payitaht İstanbul için de felaketle neticelenecekti. Said Halim Paşa'nın yerine 3 Şubat 1917'de sadrazamlığa getirilen Talat Paşa'nın 8 Ekim 1918'de istifasıyla birlikte, İttihat ve Terakki Fırkası tarihe karıştı. Mülki ve askerî

teşkilatı ellerinde tutan Talat, Enver ve Cemal paşalar ülkeyi terk ettiğinde, Osmanlı Devleti'nin sınırları bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına yakın bir şekle gelerek oldukça küçülmüştü. Savaşın bitmesinden birkaç ay önce, 3 Temmuz 1918'de vefat eden V. Mehmed Reşad'ın yerine ertesi gün "VI. Mehmed" unvanıyla tahta çıkan kardeşi Mehmed Vahdeddin Efendi, tam bir enkaz devraldı. Osmanlı Devleti'nin bu son padişahı, 1453'ten beri Osmanlı toprağı olan İstanbul'un o tarihten beri ilk kez düşman tarafından işgal edilmesine tanıklık etmek zorunda kaldı. Ancak, tıpkı biraderi Abdülhamid gibi o da, payitahtını terk etme fikrini kabul etmedi ve Ankara'daki TBMM'nin kararıyla saltanat resmen kaldırılana kadar Yıldız Sarayı'nda kaldı.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Ankara 1996.
- Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, IV c., nşr. M. Cavid Baysun, Ankara 1953-1957.
- Ahmed Lutfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, c. 2-3.
- Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp*, haz. Tahir Galip Serath, İstanbul 2004.
- Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Ankara 1972.
- Aktar, Yücel, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Ankara 1999.
- Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekaî-i Mühimme*, haz. Nuri Sağlam, İstanbul 1997.
- Danişmend, İsmail Hami, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV c., İstanbul 1972.
- Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s.nşr. Şemsettin Kutlu, İstanbul 1973.
- Eldem, Edhem, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 2007, sy. 5, s. 113-146.
- Engin, Vahdettin, "Sultan II. Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikasti ve Bu Sebep Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", *TTK Belleten*, 1995, c. 59, sy. 225, s. 413-428.
- Erkoç, Ethem, *Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikâyesi*, Çorum 2004.
- Garro, Armen, *Osmanlı Bankası Armen Garo'nun Hatıraları*, çev. Attila Tuygun, İstanbul 2009.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire 1875-1914*, Abacus 1995.
- Hut, Davut, "Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2009, sy. 20, s. 101-142.
- Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, III c., İstanbul 1983.

- Mevlânzâde Rifat, *31 Mart: Bir İhtilâlin Hikâyesi*, s.nşr. Berire Ülgenci, İstanbul 1996.
- Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları: Tabsıra-ı İbret*, haz. Osman Selim Kocahasanoğlu, İstanbul 1997.
- Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı: Mirat-ı Hayret*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1997.
- Minnassian, Anaide Ter, *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*, Cambridge 1984.
- Onaran, Burak, "Kuleli Vakası Hakkında 'Başka' Bir Araştırma", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 2007, sy. 5, s. 9-39.
- Öztuna, Yılmaz, *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul 1990.
- Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Vak'anüvis Esad Efendi Târih*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000.
- Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2005.
- Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul 1972.
- Sema, Sadri, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2002.
- Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım: Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak'ası*, haz. Hümevra Zerdecî, İstanbul 2004.
- Swenson, Victor, "The Military Rising in Istanbul 1909", *Journal of Contemporary History*, 1970, c. 5, sy. 4, s. 171-184.
- Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990.
- The National Archives (Kew, London), Foreign Office, 195/2323.
- Tugay, Emine Foat, *Three Centuries: Family Chronicles of Turkey and Egypt*, New York, Toronto 1963.
- Türkeldi, Ali Fuad, *Görü� İşittiklerim*, Ankara 1984.
- Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1999.
- Türkmen, Zekeriya, *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Ankara 1999.
- Walsh, R., *A Residence at Constantinople*, London 1838, c. 2.
- Yıldız, Gültekin, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012.
- Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul 2009.
- Yılmaz, Coşkun (ed.), *III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul / İstanbul at a Turning Point Between Two Centuries*, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Coşkun (ed.), *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul / Istanbul During the Modernization Process*, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Coşkun (ed.), *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul / Istanbul During the Modernization Process*, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Coşkun (ed.), *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul 2014.